

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

(ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਾਊਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ)

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ

ਭਗਤ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼

- ਦੁਖੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਰੱਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ ।
- ਰੋ ਰਹੇ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣੋ । ਰੁੱਖ ਲਾਓ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਚਾਓ । ਰੁੱਖ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ । ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਰੁੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਵੋ ।
- ਕੁਦਰਤੀ ਸੌਮਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ । ਪੈਟਰੋਲ ਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਰਤੋ ।
- ਬੇ-ਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਖਾਦੀ ਕੱਪੜਾ ਪਾਓ ।
- ਸਾਦਾ ਖਾਣ, ਸਾਦਾ ਪਹਿਨਣ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ ।
- ਵੱਧ ਰਹੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੰਜਮ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੋ ।
- ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰੋੜੇ, ਕਿੱਲ, ਖੁਰੀ, ਕੇਲੇ ਦੇ ਛਿੱਲੜ ਆਦਿ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੋ ।
- ਜਾਨਵਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਇਆ-ਮਈ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖੋ ।

ਖਬਰਦਾਰ !

- ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦਾ ਪਸਾਰ, ਕਿਸਾਨ ਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਦਾ ਉਧਾਰ ।
- ਰਸਾਇਣਕ ਖੇਤੀ ਦੀ ਦੇਣ :-
 - ਕਿਸਾਨ ਕਰਜਾਈ,
 - ਖਾਣ-ਪੀਣ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਅਤੇ
 - ਜ਼ਮੀਨ ਬੰਜਰ ।
- ਬੀ.ਟੀ. ਫਸਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਹਤ-ਸਬੰਧੀ ਦੂਰ-ਰਸ ਸਿੱਟੇ ਬਹੁਤ ਭਿਆਣਕ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ, ਬੀਜਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਸਦਾ ਲਈ ਬਹੁ-ਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਾ ਨਿਰਭਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ (ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਤੁਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਾਉਣੀਆਂ ਧਾਰਾਂ)

by

Dr. Jaswant Singh Neki

52, Hemkunt Colony, New Delhi-110 048

(M) +91-98716-28810

Email:jsneki@gmail.com

Website: www.jsneki.com

© ਲੇਖਕ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਡਾ: ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਪ੍ਰਧਾਨ

ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ (ਰਜਿ:)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ | ਫੋਨ : 0183-2584713, 2584586

E-mail : pingal@jla.vsnl.net.in

Website : www.pingalwaraonline.org

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : ਅਕਤੂਬਰ, 2012

ਗਿਣਤੀ : 10,000

ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ

ਛਾਪਕ : ਮਾਰਕੀਟ ਕੇਂਦਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਜਾਬ, ਮਿਥੀ ਰੋਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਜਾਬ, ਮਿਥੀ ਰੋਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਜਾਬ

ਪ੍ਰਿੰਟਵੈਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਤਤਕਰਾ

1. ਰੱਬ ਖੋਟੇ ਵੀ ਖਰੇ ਕਰਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ	13
2. ਪੰਚਾਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?	14
3. ਪਾਠ - ਤੋਤੇ ਵਾਂਗੂ ਜਾਂ ਭਗਤ ਵਾਂਗ	15
4. ਅੰਦਰ ਵੀ ਇੱਕ ਖੇਤੀ ਹੈ	17
5. ਕਾਲੇ ਲਿਖ ਨ ਲੇਖ	19
6. ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਲਾਲਟੈਨ	20
7. ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ, ਤਿਆਰੀ ਮਗਰੋਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ	21
8. ਸੰਸਾਰ ਬੋਵਿਸਾਹੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ	22
9. ਸੰਤੋਖ	24
10. ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ	25
11. ਇੱਕ ਵਿਚਿੱਤਰ ਕਬਾੜੀ	26
12. ਚਤੁਰਾਈ ਨਹੀਂ, ਬਿਬੇਕ	27
13. ਕਲਮ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ	30
14. ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?	31
15. ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ	33
16. ਨਵ-ਨਾਸਤਿਕਤਾ	34
17. ਇੱਕ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ	36
18. ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਫਾਡੀ	37
19. ਸੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਜਾਚ	38
20. ਅਹਿਸਾਨ	39
21. ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਭਰੋਸਾ	40
22. ਦਿਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	41

ਆਸਲ ਵਿਦਿਆ

23. ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾ ਉਡਾਈਏ	43
24. ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ...	44
25. ਲਾਲਟੈਨ ਕਿ ਆਰਸੀ	46
26. ਅਨੁਭਵੀ ਅਰਥ	47
27. ਗਰਮੀ ਹੈ ਤਥ ਭੀ ਰੋਤਾ ਹੈ, ਸਰਦੀ ਹੈ ਤਥ ਭੀ ਰੋਤਾ ਹੈ	49
28. ਉਹ ਸੱਚਮੁਚ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਨ	51
29. ਕਿਸੇ ਮੰਗਤੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਮੰਗਣਾ	52
30. ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਕਦੇ ਮਸਤਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ	53
31. ਧੰਨਵਾਦ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ	55
32. ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸਥਕ	57
33. ਜੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਭੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਜਾਈਏ	58
34. ਮੇਰੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਨਾ ਲਮਕਾਓ	59
35. ਸੁਧਾਈ	61
36. ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ.....	63
37. ਕਲਾਕੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ	65
38. ਸੋ ਦਰੁ	66
39. ਸੱਚੇ ਢਾਢੀ	68
40. ਅਕ੍ਰਿਤਿਖਣਤਾ	69
41. ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ	70
42. ਧੁੱਪ ਭਾਵੇਂ ਚਿੱਕੜ ਤੇ ਪਵੇ	71
43. ਆਪਾਤ ਲਈ ਤਿਆਰੀ	72
44. ਟੇਵੀ ਥੀਰ	74
45. ਨਿੰਦਾ ਭਲੀ ਕਿਸੇ ਕੀ ਨਾਹੀ	77
46. ਇੱਕ ਪਹਿਤਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ	78
47. ਸੁੰਦਰ ਜੀ	78
48. ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਸਮਝ	80

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

49. ਜੋ ਤਕਲੀਫ਼ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਏ....	82
50. ਡਰਿਜ਼ ਕਿ ਗਰੀਬ ਮਾਰ	83
51. ਇਕ ਅਨੁਠੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ	84
52. ਪਿੱਠ ਪਿਛੇ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ	85
53. ਇਕ ਦੈਵੀ ਸੁਨੇਹਾ	86
54. ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਦਰਸਤਾ ਦਾ ਭੇਦ	88
55. ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਸਮਰਪਣ	89
56. ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਗੁਣ ਵਿਹਾਜੀਏ	90
57. ਸਾਹਿਬੇ-ਕਮਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ	92
58. ਫਿਰ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਵਾਂ?	94
59. ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ	96
60. ਧੰਨ ਸੁ ਦੇਸ ਜਹਾ ਤੂੰ ਵਸਿਆ	97
61. ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਬੱਜ ਲੱਗ ਜਾਣੀ ਸੀ	98
62. ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਜਨ-ਹਿਤੇਸੀ ਲੀਡਰ	100
63. ਦੂਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ.....	101
64. ਆਪਣੀ ਗੁਰੀਬੀ ਲਈ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣ	103
65. ਸਤਿ ਨਾਮ = ਪਹਿੱਤਰ ਆਤਮਾ	104
66. ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭੂਲ-ਭੁਲੌਣੀਆਂ	105
67. ਏਕਾਂਤ ਦਾ ਲਾਭ	106
68. ਦਾਰ ਜੀ	108
69. ਆਸ਼ਲੀਲ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ	110
70. ਗੁਰੂ ਜੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਵਾਹ....	112
71. ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਣ ਦਾ...	114
72. ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੱਬ ਅਪ ਸੀ	116
73. ਇੱਕ ਦਾਨਵੀਰ ਦੀ ਬਾਤ	118

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ

ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ :

ਅਵਦਾਸ - ਦਰਸਨ, ਰੂਪ, ਅਭਿਆਸ

ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਦਾਸ

ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ

ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ (ਆ ਰਹੀ)

ਕਾਵਿ :

ਅਸਲੇ ਤੇ ਓਹਲੇ

ਇਹ ਮੇਰੇ ਸੰਸੇ ਮੇਰੇ ਗੀਤ

ਸਿਮਰਿਤੀ ਦੇ ਕਿਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਛੂਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ

ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਸਰੋਵਰ 'ਚੋ'

ਸਤਿ ਸੁਹਾਣ

ਨਾ ਇਹ ਗੀਤ ਨਾ ਬਿਰਹੜਾ

ਬਿਰਖੈ ਹੇਠ ਸਭਿ ਜੰਤ

ਗੀਤ ਮੇਰਾ ਸੋਹਿਲਾ ਤੇਰਾ

ਬਾਲ ਗੀਤ :

ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ

ਆਤਮ ਕਥਾ :

ਮੇਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ

ਕੋਈ ਨਾਉ ਨ ਜਾਣੇ ਮੇਰਾ (ਕਾਵਿ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ)

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ :

ਸੁਗੰਧ ਆਬਨੂਸ ਦੀ (ਅਫਰੀਕਨ ਲੋਕ-ਗੀਤ)

ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਸ-ਵਿਲਾਸ

English:

Spiritual Heritage of the Punjab

Divine Intimations: Nitnem

Guru Granth Sahib and its Context (edited).

Pilgrimage to Hemkunt (Illustrated)

The Prophet of Devotion (Illustrated)

Basking in the Divine Presence Jap Sahib

In the Footsteps of Guru Gobind Singh (Illustrated)

ਮੁੱਖ-ਬੰਦ

ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਵਸਾਗਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਨੂੰ ਭਵਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਿਥੇਕ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਿਥੇਕ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿਤ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਡੁਰਮਾਨ ਹੈ:-

ਮਿਲਿ ਸਤਸੰਗਤਿ ਖੋਜੁ ਦਸਾਈ ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਗਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਵਸੈ ਜਾਓਇ ॥੨॥

(ਅੰਗ ੯੪)

ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵੀ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :-

ਬਿਨੁ ਭਾਗਾ ਸਤਸੰਗੁ ਨ ਲੜੈ ਬਿਨੁ ਸੰਗਤਿ ਮੈਲੁ ਭਗੈਜੈ ਜਾਓਇ ॥੩॥

(ਅੰਗ ੯੫)

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਬੜੇ ਹੀ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਗੀਫ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੇਤਰੇ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਦਾਦੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਨੇਕੀ ਜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਧਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਸਤਿ-ਸੰਗੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤਾਂ ਬੇ-ਸੱਕ ਚੰਗੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਤਾਂ ਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਭੂਲ ਯਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਭਵਜਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਦਮ-ਕਦਮ ਤੇ ਤਿਲਕਣ ਅਤੇ ਠੋਕਰਾਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਤਿਲਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਾਵਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹੀ—‘ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ’—ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਤਿਲਕਣ ਅਤੇ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਜਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਵੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵੀ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ

ਪਰਮ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਕੈਲੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ
ਕੁਝ ਕੁ ਚਾਲਾਕ ਅਤੇ ਕੱਟੜ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ
ਹਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਵਰਸਦੀ ਹੈ ਪਰ
ਇਸ ਬਖ਼ਜ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾ. ਅਲੀ
ਸਾਹਿਬ, ਫਾਦਰ ਯੋਇਨੇ, ਪ੍ਰੈਫੈਸਰ ਕਾਰਸਟੇਅਰਜ਼, ਆਦਿ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਨੇਕੀ ਜੀ ਨੂੰ
ਬਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇਕ ਅਤੇ ਨਵੇਕਲੀਆਂ ਹੁੰਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਅਜਿਹੀ
ਨੇਕ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:-

ਗੁਰ ਸਾਧੁ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲੈ ਹੀਰੇ ਰਤਨ ਲੜੰਨਿ ॥
ਨਾਨਕ ਲਾਲੁ ਅਮੇਲਕਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਿ ਲਹੰਨਿ ॥

(ਅੰਗ ੧੪੧੬)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਰ ਲਘੂ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਇਤਨੀਆਂ ਪੇਰਨਾ
ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ-ਦਾਇਕ ਹਨ ਕਿ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪੜ੍ਹੀਏ।

ਸੁਕਿਤ ਟਰੱਸਟ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ
ਹਾਂ ਸੁਕਿਤ ਟਰੱਸਟ ਦੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ
ਕਿਤਾਬ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਵੰਡਦੇ
ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਨਿਭਾਅ ਰਹੀ ਹੈ।
ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪਣ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇਕੀ ਹੋਰਾਂ ਅਤੇ
ਸੁਕਿਤ ਟਰੱਸਟ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪਣ
ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਸ ਹੈ ਸੰਗਤਾਂ ਭਰਪੂਰ ਲਾਭ ਲੈਣਗੀਆਂ।

ਡਾ. ਇੰਦਰਸ਼ੀਤ ਕੌਰ
ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ
ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੁਖ ਸ਼ਬਦ

ਮੈਂ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਕਈ ਬੇਅੰਤ ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਾਉਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮੇਰੇ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਭਰੋਸਾ ਜਗਾਇਆ, ਮੇਰੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ, ਮੇਰੀਆਂ ਦੋਚਿੱਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਰਹਿਤ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ, ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾਵਾਂ, ਸਾਰੇ ਭਉ ਤੇ ਸੰਸੇ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਆਂ ਤੇ ਨਿੱਤ ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਮੁਸਕਾਣ ਦਾ ਹੱਜ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਜੀਵਾਂ। ਐਸੀਆਂ ਸਾਦਰ ਤੇ ਗੁਣਵਾਨ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਹਿਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਜਿਉੜਿਆਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗਣਾਂ ਤੇ ਦੁਬਾਰੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਨਸੀਬ ਕਰਾਇਆ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਡੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ॥

(ਪੰ: 766)

ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਝਲਕਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟਾ ਪਾਇਆ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਵਾਨਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਵੱਸ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਕ ਹਲੂਣਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮਿਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਲੋਕ ਹੈ:

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਸੰਦੜਿਆ ਦੁਰਮਤਿ ਵੰਹੈ ਮਿਦ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ॥

ਹਉ ਛੁਢੇਦੀ ਜਗੁ ਸਬਾਇਆ ਜਨ ਨਾਨਕ ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ॥ (ਪੰ:520)

ਐਸੇ ਵਿਰਲੇ ਪੁਰਖ ਜੋ ਦੁਰਮਤਿ ਅਥਵਾ ਭੈੜੀ ਬੁੱਧੀ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ

ਸਕਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਦੇ ਸਾਡੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਕ ਵਿਚਿੜ੍ਹ ਅਣੁਗਾਥਾ ਸਾਡੀ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਣੁਗਾਥਾ (anecdote), ਪ੍ਰਸੰਗਲੀ ਜਾਂ ਲਘੁਵਾਰਤਾ ਕਿਸੇ ਉਚੇਰੇ ਨੁਕਤੇ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦੀ, ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਸ ਦੇਂਦੀ, ਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰਸ਼ਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਨਹਾਰੇ ਉਪਰ ਇਕ ਐਸੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਛਾਪ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭੁਲਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮੇਰੇ ਨਿੱਜੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆ, ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਅੰਤਰ-ਝਾਤ ਜਗਾਈ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਉਮਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਐਸੇ ਵੱਡੇ ਮਨੁਖ ਆਏ ਜੋ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਹੀਣਤਾ ਤੋਂ ਸਹਿਵਨ ਮੈਨੂੰ ਵਾਕਫ ਕਰਾ ਗਏ, ਮੇਰੀ ਦੁਰਮਤਿ ਝਾੜ ਗਏ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਜਾਗ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਲਗਾ ਗਏ।

ਐਸੇ ਮਨੁਖ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਐਸੀ ਪਿਆਰੀ ਰਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮੁਹਰ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਉਪਰ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਠੇਥ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸੀਆਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਲਘੁ ਆਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਟੀ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਤਾਂ ਐਸਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀ ਛਾਪ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਫੁੱਲ-ਬੂਟਾ ਵੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਐਸੀਆਂ ਲਘੁ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ-ਬਚਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਇਕ-ਬਚਨੀ ਲਘੁਵਾਰਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਐਸੀਆਂ ਅਨੁਕਬਾਵਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨੋ-ਕਲਪਿਤ ਗਲਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰਾਮਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਵਾਪਰੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਵਾਰਤਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਘਰ ਪਾ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚੋਂ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਜਦ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਣੁਗਾਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਰੀਬਨ ਅੱਧੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬਚਪਨ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਸੇ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਯੂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਗ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਗ੍ਰਾਹਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ, ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕੱਟਿਆ, ਸੋ ਦਾਦਕਿਆਂ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਤੀਜੇ, ਉਸ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰਾ ਵਿਚ ਵੀ ਹਰੀਆਂ-ਭਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬੁਢੇਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਉਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਗ੍ਰਾਹਕਤਾ ਵੀ ਬੜੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੋ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਤਕ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਬੀਬੀ ਸੁਖਵੰਤ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਧੰਨ ਬੀਜੀ ਦਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਰੱਜਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਵਕ੍ਰੇ ਗਵਾਂਛੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਮਗਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਧੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ। ਹਰ ਸਾਲ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ ਹੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਵੈਸੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਆਦਿ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਨੌਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਵੀ ਬਦਸ਼ੂਰ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਬਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸੁਹਾਣੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਦਾਰ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੇਗਾਸ, ਨਾਈਜੀਰੀਆ, ਦੇ ਡਾ. ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਦਾਰਸ-ਸਲਾਮ, ਤਨਜ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਫਾਦਰ ਯੋਇਨੇ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੈਲਥ ਮਨਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਤੇ ਐਡਨਬਰਾ, ਸਕਾਟਲੈਂਡ, ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਾਰਸਟੇਅਰਜ਼ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੀਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਨੁਠੇ ਗੁਣ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਲਾਸ-ਜਨਕ ਤੇ ਉਮਾਹ-ਜਨਕ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਹ ਕੋਈ ਉਚੇਚਾ ਉਮਾਹ ਜਗਾ ਸਕਣਗੀਆਂ।

ਸ੍ਰੁਕਿਤ ਟਰੱਸਟ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਨਾਮ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੇਠ ਛਾਪ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਰਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਵੱਲਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ——————
ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ (Spiritual, Academic & Professional Excellence) ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਕੁਨ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਦਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿਣ।

2 ਜੁਲਾਈ, 2011

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ
52, ਹੇਮਕੁੰਟ ਕਾਲੋਨੀ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਰੱਬ ਖੋਟੇ ਵੀ ਖਰੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ

ਮੈਂ ਤੀਸਰੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ। ਕਿਤੇਂ ਇੱਕ ਖੋਟਾ ਰੁਪਿਆ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਖੋਟਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਭੈੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਰੁਪਿਆ ਮੌਜ਼ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਤੇ ਚਲਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਰੱਖ ਛੋਡਿਆ। ਜਦ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਲੀ ਕਮੀਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਜਲੀ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਕਰਾਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਸਤਾ ਕੱਢੇ ਮਾਰੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋਕ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, “ਬੇਟਾ ਫਕੀਰ ਕੋ ਰੋਟੀ ਖਿਲਾ ਦੋ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਪੈਸਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਏਕ ਰੁਪਿਆ ਤੋਂ ਹੈ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਉਹ ਤਾਂ ਖੋਟਾ ਹੈ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੁਝੇ ਮਾਲੂਮ ਹੈ, ਪਰ ਆਜ ਚਲੇਗਾ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਚਲੇਗਾ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਰੋਟੀ ਖੁਆਲ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਨੁੱਕਰ 'ਤੇ ਨਾਨਬਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਉਥੇ ਮੈਂ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੁਪਿਆ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾਨਬਾਈ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਖੋਟਾ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਮੌਜ਼ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੌਜ਼ਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤਦ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਅੱਠ ਆਨੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਖੁਆ ਦੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮੈਨੂੰ ਮੌਜ਼ ਦੇ।” ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਛੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਅਠਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਮੌਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਮੈਂ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲਈ। ਫਕੀਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਨੀਅਤ ਰਾਸ ਰਖੀਏ ਤਾਂ ਰੱਬ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਖੋਟੇ ਵੀ ਖਰੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ।”

(1933)

ਪੰਚਾਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਾਕਾ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਏ?” ਮੈਂ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਜਲ ਪਾ ਕੇ, ਬੀਰ ਆਸਣ ਵਿਚ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਥਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਵਿੱਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ। ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਰਸਾਇਣ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।”

“ਕਾਕਾ ਉਹ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭੁੰਚਨ ਤੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਉਹ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇਰਾ ਨਾਸਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਗਰ ਆਯੋਜਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਾਤੀਂ ਰਹਗਾਮਿ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰੋਸਦੀ ਹੈ; ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ, ਪੰਜ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਹ ਪੰਚਾਮ੍ਰਿਤ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਛੱਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਾਹ! ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ!”

“ਬਾਬਾ ਜੀ! ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਜੋ ਰੂਪ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਪੰਜ ਵੇਲੇ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਉਣ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤੇ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ ਏ।”

(1934)

ਪਾਠ - ਤੋਤੇ ਵਾਂਝੂ ਜਾਂ ਭਗਤ ਵਾਂਝੂ

ਬੇਜੀ (ਦਾਦੀ ਜੀ) ਮੇਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰੱਖਰ ਸਨ। ਉੜਾ ਐੜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ। ਪਰ ਬਾਣੀ ਬੜੀ ਕੰਠ ਸੀ। ਉਠਦਿਆਂ-ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਗੁਨਗਨਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ:

ਮੈਂ ਨਿਰਗੁਣੀਆਰੇ ਮੈਂਛਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਾਹੀ,

ਆਪੇ ਹੀ ਤਰਸ ਪਿਓਈ।

ਮੈਂ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਤੇ ਜੋ ਉਹ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀ ਆਣ ਪਿਆ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਬੇਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:

ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਾਹੀ ਮੈਨੋ ਜੋਗੁ ਕੀਤੋਈ॥

ਨਿਰਗੁਣੀਆਰੇ ਕੋ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸੁ ਪਿਓਈ॥

ਤਾਂ ਆਖਣ ਲਗੇ, “ਮੈਂ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣੀ ਪਈ ਹਾਂ ਆਪੇ ਠੀਕ ਕਰ ਯੀਸੀ।”

ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾ ਛੱਡਿਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਲਾਗੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲੇ ਮੈਥੋਂ ਪਾਠ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ, ਨਾਲੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਸੁਵੈਟਰ ਬੁਣੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸਦਾ ਕਾਰ ਵੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਚਿੱਤ ਕਰਤਾਰ ਵੱਲ!

ਮੈਂ ਤੇਰ੍ਹਵੀ ਅਸਟਪਦੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ:

ਸੰਤ ਕੇ ਦੂਖਨ ਤੇ ਮੁਖ ਭਵੇ॥

ਸੰਤ ਕੈ ਦੂਖਨਿ ਕਾਗ ਜਿਉਂ ਲਵੇ॥

ਸੰਤ ਕੇ ਦੂਖਨਿ ਸਰਪ ਜੋਨਿ ਪਾਏ॥

ਸੰਤ ਕੇ ਦੂਖਨਿ ਤ੍ਰਿਗਦ ਜੋਨਿ ਕਿਰਮਾਏ॥

ਬੀਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਟੋਕਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਕਾਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪੜ੍ਹ। ਤੂੰ ਪਾਠ ਗਲਤ ਕਰ ਰਿਹੈਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਸੁਣਾਉਣਾ ਪਿਆਂ, ਆਪੇ ਠੀਕ ਕਰ ਘੀਸੀ।” ਬੀਜੀ ਨੇ ਸੁਵੈਟਰ ਪਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਗੁਟਕਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਅੱਗੇ ਪਾਠ ਕਰ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ,” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਜਦ ਤੂੰ ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਰ।” ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਸਵਾਲੀਆਂ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੂੰ ਦਾਦੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੀਸਾਂ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਨਿਰੱਖਰ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਇਤਨੀ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਤੂੰ ਅਨੁਮਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਉਹ ਕੰਠ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ,

ਤੇਰਾ ਤੇ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਜਾਤਿਓ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਜੋਗ ਕੀਤੋਈ॥

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਛੂੰਘਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਰੱਬ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਨ “ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਸੁਣਾਉਣੀ ਪਈ ਹਾਂ ਉਹ ਆਪੇ ਠੀਕ ਕਰ ਘੀਸੀ।”

ਪਰ ਤੂੰ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਗੁਟਕਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਏਂ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵੀ ਧਿਆਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ – ਕੇਵਲ ਤੋਤੇ ਵਾਛੂੰ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ। ਜੋ ਤੁਕਾਂ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਤੂੰ ‘ਸੰਤਨ ਕੇ ਦੂਖਨ’ ਨੂੰ ਵੀ ‘ਸੰਤ ਕੇ ਦੂਖਨ’ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਗੁਟਕਾ ਫਿਰ ਪਕੜਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਤੁਕਾਂ ਇਉਂ ਸਨ:

ਸੰਤ ਕੇ ਦੂਖਨਿ ਤੇ ਮੁਖ ਭਵੈ॥

ਸੰਤਨ ਕੈ ਦੂਖਨਿ ਕਾਗ ਜਿਉ ਲਵੈ॥

ਸੰਤਨ ਕੈ ਦੂਖਨਿ ਸਰਪ ਜੋਨਿ ਪਾਇ॥

ਸੰਤ ਕੈ ਦੂਖਨਿ ਤ੍ਰਿਗਦ ਜੋਨਿ ਕਿਰਮਾਇ॥

ਆਖਣ ਲੱਗੇ, “ਹੁਣ ਠੀਕ ਹੈ। ਬੇਟਾ ਜੀ, ਪਾਠ ਤੋਤੇ ਵਾਛੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਭਗਤ ਵਾਛੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ, ਤੁਹਾਡੀ ਭਗਤੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਆਤਮ ਸਮਰਪਨ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਠ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

(1935)

ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਕ ਖੇਤੀ ਹੈ

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਜੀ ਭਾਈ ਸੁਵਰਨਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕੋਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਣ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਪੈਂਤੀ ਪੱਕ ਗਈ ਤੇ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਵੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ, ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ 'ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ' ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਲਿੱਖਿਆ ਤੇ ਨੱਚ ਪਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਮੈਂ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 'ਸੁਵਰਨੇ ਤੋਂ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ ਹਾਂ।"

ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਟਕਾ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਹਰ ਹਫਤੇ ਇਕ ਪਉੜੀ ਕੰਠ ਵੀ ਕਰ ਲਵੇ। ਲੰਮੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਹਫਤੇ ਲਗਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਲ ਭਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕੰਠ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬੜੇ ਨੇਮ ਨਾਲ। ਫਿਰ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਆਇਆ ਨਾ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਤਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਉਸੇ ਦੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਆਂ ਤੇ ਆਪ ਅਟੰਕ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਵਾਂ।" ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ। "ਭਾਈ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੱਚੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਕੰਮ ਸਾਂਭ ਲੈਣਗੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ, ਪਰ ਆਪ ਅਟੰਕ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਕ ਖੇਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਦੀ ਨੌਕ ਨਾਲ ਸਿਆੜਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਮ ਦਾ ਬੀਜ ਪਾ ਕੇ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਸਿੰਜਣਾ। ਫਿਰ ਜੋ ਫਲ ਲੱਗੇਗਾ ਉਹ ਸਾਂਭਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਬਲਦ ਵੇਚ ਕੇ ਟ੍ਰੈਕਟਰ ਲੈ ਲਿਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਲਹਿਰ-ਬਹਿਰ ਹੋ ਗਈ। ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰਲੀ ਖੇਤੀ

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਛੋੜ ਕੇ ਕੋਇਟਾ ਆ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ। ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲਿਆ, ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਾਂ ਅੱਗੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦਾਦਾ ਜੀ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜਿਸ ਖੇਤੀ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਲਾ ਗਏ ਸਉ, ਉਸਨੂੰ ਫਲ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਜੀ ਕੀਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਵਾਂ, ਸੋ ਪਿੰਡੋਂ ਇਸੇ ਲਈ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।”

ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਉਸ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾ ਜੋ ਤੂੰ ਅੰਦਰ ਲਾਈ ਸੀ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜਦ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਸਿਆੜਾਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਦਿੱਸੇ ਨਾ ਹਲ। ਪਰ ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਜੋੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰ ਆਕਾਸ਼ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਤੀ ਸਮਝ ਕੇ ਵਾਹ ਲੈਨੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਸਿਆੜਾਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਓਹੋ ਮਹਿਕ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਜੋ ਬੈਲਾਂ ਨਾਲ ਖੇਤ ਵਿਚ ਸਿਆੜਾਂ ਕੱਢਦਿਆਂ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਬੀਜ ਪਾਉਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਅੰਦਰ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਬੋਲ ਬੋਲ ਕੇ ਬੀਜ ਵੀ ਪਾਇਆ। ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਜਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਹੰਡੂਆਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਹੰਡੂ ਕਿਰਨ ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਲ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਾਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਉਹ ਲਿਸ਼ਕ ਪਿਆ, ਅੰਦਰ ਜਗਮਗ-ਜਗਮਗ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਜਿੰਦ ਹੋਰ ਦੀ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਚਲਿਆ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਪੁੱਛਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ। “ਗੁਰਮੁਖਾ ਤੇਰੀ ਘਾਲ ਕਬੂਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਕ ਤਪਾ ਮੁਸ਼ਕਿਆ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

(1936)

ਕਾਲੇ ਲਿਖ ਨ ਲੇਖ

ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਓਦੋਂ ਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕੋਇਟੇ ਦੇ ਭੁਚਾਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੋਰਮਿੰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਛੇਵੰਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ। ਤਦ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ—ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਕਬੰਦੀ ਜਿਹੀ। ਉਹ ਵੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਜੋ ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਛੇੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਇਕ ਨਜ਼ਮ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਜੂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਂ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਜਦ ਮੁੰਡਾ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਉਹ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਵਰਕਾ ਮਾਸਟਰ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਜੋਂ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਵਰਕਾ ਪੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ। ਮੈਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਵਰਕਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਸੋਤਰ ਸੁੱਕ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਬੇਟਾ! ਤੂੰ ਜਾਹ, ਇਸ ਕਮਬਖਤ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਿੱਢਦਾ ਹਾਂ।” ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਖਲੋਤਾ ਸਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, “ਇਹ ਤੂੰ ਲਿਖਿਐ?” ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ “ਹਾਂ” ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਤਾੜ ਕਰਦਾ ਤਮਾਚਾ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਰਸੀਦ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਓਇ ਕਮਬਖਤਾ! ਅੱਲਾ ਤਾਅਲਾ ਦਾ ਤੇਰੇ ਤੇ ਐਡਾ ਕਰਮ ਹੋਇਆ, ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਨਿਆਮਤ ਬਖਸ਼ੀ, ਤੇ ਤੂੰ ਕਾਲੇ ਲੇਖ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਤੌਬਾ ਕਰ, ਮੁੜ ਕਦੇ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇਂਗਾ।” ਓਦੋਂ ਤੌਬਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੱਚਮੁਚ ਤੌਬਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਤੌਬਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੀ। ਅਸਲ ਪਛਤਾਵਾ ਹੀ ਮਨ ਦਾ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਲ-ਕਵੀ ਮਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਥਮ ਕਾਵਿ-ਸੰਥਿਆ ਬਣ ਗਿਆ।

(1937)

ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਲਾਲਟੈਨ

ਓਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਬਿਜਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਲਾਲਟੈਨ ਜਾਂ ਲੈਪ ਹੀ ਜਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੇਡ ਵਾਲਾ ਲੈਪ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਤੇ ਡਿਊਡੀ ਵਿਚ ਲਾਲਟੈਨਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਉਸ ਲੈਪ ਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਾਲਟੈਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿਮਨੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੈਰੋਸੀਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਜਿੰਮੇਂ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਦੂਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਘੁਸਾਈ ਵੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਅੱਧੇ-ਪਚੱਧੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਾ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ।

ਉਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਰੁਚੀ ਨਵਰਤ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬੜਾ ਹੀ ਅੱਖਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਜੀ ਕੀਤਾ ਚਿਮਨੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿਆਂ। ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਠੀਕਰੀਆਂ ਤੇ ਕਣੀਆਂ ਵੀ ਸਮੇਟਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ, ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਚਿਮਨੀ ਵੀ ਲਿਆਣੀ ਪਵੇਗੀ, ਤੇ ਸਾਫ਼ ਵੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਤਦ ਮੈਂ ਦੜ ਵੱਟ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਆਉਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਾਲਾ ਫੇਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ। ਇਕਾਂ ਇੱਕ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਹਾਏ ਰੱਬ' ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਤ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛਲਕ ਆਈਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਉਠੇ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਏ, ਆਪਣੀ ਉੱਗਲੀ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਆਸਾਂ ਦੂਖੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ?” ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਾ, ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਪੇਂਗਬਰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਦਾ ਪੈਗਾਮ

ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਤਾ ਕੁ ਚੁਪ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲੇ, “ਪੁੱਤਰ ਮਤ ਸਮਝ ਤੈਨੂੰ ਵਗਾਰ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜਗਮਗ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਹੰਥੂ ਪੂੰਝ ਲਏ, ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਸਭ ਚਿਮਨੀਆਂ ਇਤਨੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਘਰ ਸਚਮੁੱਚ ਜਗਮਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੀ ਬਿਜਲੀ ਆ ਗਈ। ਲਾਲਟੈਨਾਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਜੋ ਲਾਲਟੈਨ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਉਜਾਲੀ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਜਗਮਗ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। (1937)

ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ, ਤਿਆਰੀ ਮਗਰੋਂ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ

ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਵੀਰ ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, “ਕਾਕਾ! ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਪਾਪਾ ਜੀ! ਅਜੇ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ।”

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਹੋਰ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਗਿਆ ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।”

ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਚੰਗਾ ਪਾਠੀ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ।

(1938)

ਸੰਸਾਰ ਬੇਵਿਸਾਹੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ

ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਕੁਵਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਕੋਇਟਾ (ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਓਥੇ ਤਕੜਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ ਜੋ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਕੱਲਾਤ ਤਕ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਈਰਾਨ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੱਲਾਤ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਇਲਾਕਾ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਹੀ ਸੀ। ਓਧਰ ਨਾ ਕੋਈ ਰੇਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਨਾ ਕੋਈ ਸੜਕ। ਕੇਵਲ ਉਠਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਆਵਾਜਾਈ ਸੀ ਤੇ ਉਠਾਂ ਵਾਲੇ ਕਾਫਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਇਆ-ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇੱਕ ਵੇਰਾਂ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਕੱਲਾਤ ਦੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਹਰਾਂ ਭੇਜਣੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਕ ਕਾਫਲਾ ਓਧਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੋ ਬਾਬਾ, ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਸਾਲਾਰ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਲਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਇਹ ਗੁੱਥੀ ਕੱਲਾਤ ਦੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੇਜਣੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਲੈ ਜਾਓਗੇ?” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ।” ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਗੁੱਥੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਹਰਾਂ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਖਾਨ ਵੱਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਮੁਹਰਾਂ ਖਾਨ ਤੈਨੂੰ ਕਿਰਾਏ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦੇਵੇ।” ਬਾਬੇ ਨੇ ਗੁੱਥੀ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਉਸ ਨੂੰ ਢੜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਘਰ ਵਲ ਪਰਤ ਪਿਆ।

ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਮੁਹਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪਤਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?” ਬਾਬੇ ਨੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਹਰਾਂ ਦੀ ਗੁੱਥੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜਾ ਕਿਵੇਂ ਆਏ?” ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਤਥਾਰ ਕਰਕੇ।”

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਤਕ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਤਥਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੈ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੇਗਾ?” ਬਾਬਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭਲੇਮਾਣਸੀ ਝਲਕਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਭਲੇਮਾਣਸੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਗਲਤੀ ਵੀ ਤਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਖਰ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਹਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਛੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਰਕਮ ਨਹੀਂ। ਤੁਸਾਂ ਇਤਥਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਲਿਆ?” ਬਾਬਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਰੱਬ ਆਸਰੇ” ਫਿਰ ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਤੱਖਲਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਸੋਚਿਆ, “ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਤਾਂ ਗਈਆਂ।”

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਕਾਫਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕਨਸੋਅ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕਾਫਲੇ ਆਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਰਤ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਉਹ ਕਾਫਲੇ ਵਾਲਾ ਪਰਤਿਆ ਨਹੀਂ?” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਅਜੇ ਨਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਬਾਬਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਾਫਲਾ ਪਰਤੇਗਾ ਵੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ; ਤੇ ਜੇ ਪਰਤਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ ਵੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ।” ਬਾਬਾ ਫੇਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਉਹ ਖਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵੇਗਾ।” ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਬਾਬਾ ਬੜਾ ਹੀ ਝਬਾਹੀਨਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕੋਈ ਉੱਘ-ਸੁੱਘ ਨਾ ਆਈ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਤਾਂ ਗਈਆਂ।

ਤਦ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਘਰ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਲੌਂਦੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਕਿਸੇ ਖੜਕਾਇਆ। ਮੈਂ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਕਾਫਲੇ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਖੜਾ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਹੈ?” ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਾਹਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਢੜ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਤੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਲਾਇਆ, ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਪਤ੍ਰਿਆ। ਤੁਸਾਂ ਦੋ ਮੁਹਰਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਖਾਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਮੁਹਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਲਿਆਇਆ ਹੈਂ।” ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਢੇਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਖਦਾ ਤੇਰਾ ਸਦਾ ਮੁਹਾਫਜ਼ ਹੋਵੇ।” ਤਦ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਤੁਹਹੜੇ ਭੇਜੇ ਹਨ; ਬਾਹਰ ਛਕੜੇ ਤੇ ਪਏ ਹਨ, ਅੰਦਰ ਮੰਗਵਾ

ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਝੁੱਕ ਗਈਆਂ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ, ਮੈਨੂੰ
ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਸਾਹ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ
ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬੋਵਿਸਾਹੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।” (1938)

ਸੰਤੋਖ

ਇਹ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਓਦੋਂ ਇਕ ਮੋਟਰ ਕਾਰ ਖਰੀਦੀ
ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਫਰਮ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਠਨ ਗਈ। ਉਸ ਕਾਰ
ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਇੱਕ ਖੋਲੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ
ਗਈ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਉਥੇ ਖੜੀ ਰਹੀ। ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਕੁੜਾ-ਕਰਕਟ ਤੇ ਗੋਹਾ
ਆਦਿ ਉਸ ਖੋਲੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਉਹ ਕਾਰ ਕੂੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਢੱਬੀ ਗਈ,
ਪਰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦਾ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਤਦ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਕਾਰ
ਨੂੰ ਮਲਬੇ ਹੇਠੋਂ ਕਢਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦਰਪੇਸ਼ ਸੀ।
ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਆਂਢ ਰਹਿੰਦੇ ਬਲੋਚ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚੋਂ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ
ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਕਾਰ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਤਨੇ ਪੈਸੇ
ਲਈਂਗਾ?” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜਿਤਨੇ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝੇ, ਦੇ ਦੇਣਾ।”

ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਕਾਰ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਹੇਠੋਂ
ਕੱਢ ਕੇ ਧੋ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ
ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਰੂਪਏ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ
ਉਹਨਾਂ ਸੋਚਿਆ, “ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾ ਲਈਏ।” ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਾਰ ਨੂੰ
ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਪੁੱਛਿਆ, “ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ
ਦਿਆਂ?” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੁਸਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਤਿੰਨ ਰੂਪਏ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਹ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ।”
ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਏਡੇ ਸੰਤੋਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜ੍ਹੇ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਜੇ ਇਹ ਕੰਮੀ ਤਿੰਨ ਰੂਪਏ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ

�ਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਾਰ ਖੁਣੋਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਘੱਟ ਚਲਿਐ? ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਅਗਲੀ ਪੇਸ਼ੀ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, “ਮੈਂ ਇਸ ਕਾਰ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ।”

(1938)

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਤਦ ਮੈਂ ਅੱਠਵੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ। ਰਾਤ ਸੌਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟ ਲਾ ਕੇ ਸੇਚਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਸਕੂਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਸਕੂਲ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਕੱਢ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਬਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਫਿਰ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲੇ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ।

ਇੱਕ ਰਾਤ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਦਾ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜਦ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, ‘ਬੇਟਾ, ਕੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ?’ ਮੈਂ ਦਸਿਆ, “ਭੂਗੋਲ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਪਰ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਇਕ ਸਲਾਹ ਹੈ, ਜੇ ਕਹੋ ਤਾਂ ਦਸਾਂ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਰੂਰ ਦੱਸੋ।” ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਰਾਤ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਵੀਹ-ਪੰਡੀ ਮਿੰਟ ਕੋਈ ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕਰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਸਲਾਹ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਜਾਓਗੇ।”

ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਉਸ ਵੱਲ ਮੈਨੂੰ ਰੁਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਦੋਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਤ੍ਰੀਆ ਹੋਇਆ ਭੁੱਲ ਵੀ ਜਾਵੇ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾ ਲਈ।

(1938)

ਇਕ ਵਿਚਿੱਤਰ ਕਬਾੜੀ

ਕੋਇਟੇ ਕਬਾੜੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਬੁੱਢਾ ਕਬਾੜੀ ਸੀ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਮਾਨ ਉਹ ਹੋਰ ਕਬਾੜੀਆਂ ਪਾਸ ਵੇਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸ਼ੈਲਫਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਾੜਦਾ, ਪਾਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਦਾ, ਜਿਲਦਾਂ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗੀਆਂ ਵੀ ਪਹਿਨਾਉਂਦਾ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਉਹ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਵੇਚਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਦ ਤਕ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ।

ਇਉਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਉਸ ਨੇ ਜੋੜ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਜੀ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਉਸ ਕਬਾੜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਵਾਂ।

ਮੈਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਿਰਧ ਕਬਾੜੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਤਖਤ ਪੋਸ਼ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੈਲਫ਼ ਹੀ ਸ਼ੈਲਫ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਆਖਿਆ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤਰਾ ਤੂੰ ਇਥੇ ਕੀ ਲੈਣ ਆਇਆ ਏਂ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਬਾਬਾ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇਖਣ ਆਇਆਂ।”

“ਦੇਖਣ ਹੀ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵੀ?”

“ਬਾਬਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਣਾ ਤਾਂ ਪਵੇਗਾ ਹੀ।”

“ਦੇਖ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ?”

“ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਨਾਮ। ਦਿਲਸਚਥ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਖੋਲ੍ਹਾਂਗਾ, ਵੇਖਾਂਗਾ ਸਮਝ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਪਰੋਂ ਹੀ ਲੰਘ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਮਝ ਆਈ, ਤਾਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਫੇ ਪੜ੍ਹ ਲਵਾਂਗਾ, ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚਲਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਮੇਰੇ ਮਤਲਬ ਦਾ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੁੱਛਾਂਗਾ, ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਮੁੱਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੋਵਾਂਗਾ।”

ਤੇ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਪਸੰਦ ਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਖਰੀਦ ਲਵਾਂਗਾ।”

ਬਿਰਧ ਬਾਬਾ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਪਿੱਠ ਮੇਰੀ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, “ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਅੱਜ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਆਇਆ ਏ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਝਾੜ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਐਵੇਂ ਆ ਵੜਦੇ ਨੇ।” ਰਤਾ ਕੁ ਰੁਕ ਕੇ ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, “ਐਹ ਇਕ ਟਾਰਚ ਪਈ ਹੈ, ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਓ। ਅੰਦਰ ਜਗਾ ਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੇਖ ਲਓ। ਜੋ ਕੋਈ ਪਸੰਦ ਆਈ ਲੈ ਆਉਣਾ।”

ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਈ ਵਾਪਸ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਖਰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆ ਦਿੱਤੀ। “ਬਾਬਾ ਜੀ, ਇਸ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਪੈਸੇ?”

ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਵੇਖੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ “Is There a God?” (ਕੀ ਕੋਈ ਰੱਖ ਹੈ ਵੀ? - ਬਾਬਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ) ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਬੇਟਾ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆਂ ਏ?”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਕੀ ਪਤਾ ਇਹ ਰੱਖ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਾ ਦੇਵੇ।”

ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਡੂ ਉਤਰ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਘੁਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਵੱਲੋਂ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਪਿਆਰ ਭੇਂਟ ਹੈ। ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖੋਂ ‘ਪੜਿਐ ਨਾਹੀ ਭੇਦੁ ਬੁਝਿਐ ਪਾਵਣਾ।’” (ਪੰ: 148)

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਕਦੇ ਨਾ ਲਿਆ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅੱਜ ਸੱਤਰ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਜਲਾਲ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਅੱਜ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕੱਲ ਵਾਗੂੰ ਚੇਤੇ ਹਨ। (1939)

ਚਤੁਰਾਈ ਨਹੀਂ, ਬਿਬੇਕ

ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋ ਕੇ ਹਟਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਵਿਹਲੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਂ ਜਣਿਆਂ ਦੀ ਢਾਣੀ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ —
ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ (ਮੇਰੇ ਤੋਂ) ਛੁੱਟ, ਉਸ ਢਾਣੀ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਵਜ਼ੀਰ ਚੰਦ, ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਪੰਜੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਥੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਰੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰ ਕੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਮੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਗੱਲਾਂ ਗੱਪਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰਤਾ ਗੰਬੀਰ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ, "ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਲੇਖ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।" ਤਦ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੈਤਿਕ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਪੱਕੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਦੇ ਕੰਮ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।"

ਵਜ਼ੀਰ ਚੰਦ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਟੱਬਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖਾਤਰ, ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਵੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ, "ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਸਾਬਿ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਇਸਦੇ ਜਿਤਨਾ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਹੁਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ।"

ਤਦ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬੰਦਾ ਡਰਜ਼ ਤਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾ। ਡਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ ?"

ਮੈਂ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, "ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਡਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਹੈ ?" ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਫਰਜ਼ ਦੇ ਲੱਛਣ ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਮੈਂ ਸਮਝੇ ਹਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਡਰਜ਼ ਕਰੋ..." ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੱਟ

ਕੇ ਬੋਲਿਆ, " 'ਫਰਜ਼ ਕਰੋ' ਆਖ ਕੇ ਤੂੰ ਫਰਜ਼ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।"

ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦਇਆ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਚਾਹ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਚਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਡਲ ਬਰਜ਼ਾਸਤ ਹੋ ਗਈ।

ਜਦ ਉਹ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟਣ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਚਾਤੁਰੀ ਤਾਂ ਝਲਕਦੀ ਸੀ, ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ। ਚਾਤੁਰੀ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ।

ਦੇਖ! ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕ ਪਾਠ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪਾਠ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿਓ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਢਿੱਲੀ ਜਾਂ ਨਾ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਪਿੱਛੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁਹਿਰਦ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ। ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਚਾਤੁਰੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਅਗਲੇ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਚੋਣ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ।

ਨਾਲੇ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੋ। ਜੇ ਕਰ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਰੋ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਆਣਪ ਝਲਕੇਗੀ। ਸੱਚ, ਭਾਵੇਂ ਅੱਧਾ ਅਧੂਰਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਹਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ, ਆਪਣਾ ਤਰਕ, ਆਪਣੇ ਭਾਵ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦੇ ਉਹਲੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸਮਝੋ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਬਣੋ। ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਬਿਬੇਕ ਹੈ।

ਤੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ 'ਫਰਜ਼' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ। ਤੂੰ ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਆਣਪ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸੋਚਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਵੱਡੇਰਾ ਹੁੰਦਾ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਦੇ ਦਿੰਦਾ।

ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਚਤੁਰਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਬਿਬੇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ :

ਚਤੁਰਾਈ ਨ ਚਤੁਰਭੁਜ ਪਾਈਐ। (ਪੰ: 324)

ਚਤੁਰਭੁਜ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਦੂਰ ਦੀ ਲੱਗੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਹੀ ਹਟਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

(1940)

ਕਲਮ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ

ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਪੰਡਿਤ ਕਾਲੀਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। ਤਦ ਮੈ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਵਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂ। ਮੈ ਵੀ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲੋਂ ਸਵਾਇਆ ਏ। ਲਉ ਇਹ ਬੈਂਤ ਸੁਣੋ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦਾ :

ਗਿਆ ਭੱਜ ਤਕਦੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨੂਠਾ
ਲੈ ਜਾ ਕੀਮਤ ਸਾਥੋਂ ਮੱਟ ਦੀ ਵੇ ।...

ਸਚਮੁੱਚ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲੋਂ ਸਵਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਈ ਸ਼ਾਇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਨਾਂ ਦੇ ਲਾਈਨਾਂ ਇਸੇ ਕਾਫ਼ੀਏ ਰਦੀਫ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਖ ਵਿਖਾਓ, ਪਰ ਕੋਈ ਕੁਝ ਆਖ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਤੇਰੇ ਬਾਬੇ ਕੋਲੋਂ ਤੂੰ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਏਂ। ਤੂੰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸ਼ਿਆਰ ਇਕ-ਦੋ ਇਸੇ ਕਾਫ਼ੀਏ ਰਦੀਫ ਤੇ ਬਣਾ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਹਾਂ, ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਟਾਲ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ-ਦੋ ਮਿੰਟ ਸੋਚਣ ਲਈ ਦੇ ਦਿਓ।" ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਦੋ ਮਿੰਟ ਕਿਉਂ ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਲਉ"

ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਪਰਤ ਆਏ, ਤੇ ਪੁੰਡਿਆ, “ਕੁਝ ਬਣੀ ਗੱਲ” ?

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿਆਰ ਤੁਸਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹੋ ਹਨ”।

ਉਤਸੁਕ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ? ਸੁਣਾਓ ਫਿਰ”।

ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੰਘੂਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਵੇਂਗਾ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਗਾਉਣ ਜੋਗਾ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ ? ਤੁਹਾਡੇ ਰੁਅਬ ਅੱਗੇ ਜੁਰਾਤ ਕਰਨ ਲੰਗਿਆ ਗਲਾ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਖੰਘੂਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਏਂਗਾ ਕਿ ਸੁਣਾਵੇਂਗਾ ਵੀ?” ਮੈਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ :

ਕਲਮ ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਵਰੇ ਤਾਂ ਗਜ਼ਬ ਢਾਹੇ,

ਇਹ ਤਾਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਪਲੱਟਦੀ ਵੇ।

ਸੀਸ ਆਪਣਾ ਕਲਮ ਕਰਵਾ ਆਈ,

ਤੇ ਹੁਣ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਕੱਟਦੀ ਵੇ।

ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਉਠੇ, ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, ਅੰਦਰੋਂ ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਲਾਚੀਆਂ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, “ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰੇ ਸਰਸਵਤੀ ਤੇਰੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਬੈਠੋ”।

ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਇਰ ਤੋਂ ਇਹ ਅਸੀਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਵੱਡਾ-ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

(1940)

ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਕੋਇਟੇ ਦੇ ਭੂਚਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲ ਸਿੱਬੀ ਰਹਿ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਕੋਇਟੇ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਐਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੂਚਾਲ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਅਜੇ ਪੱਕੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਨੀ ਸੀ, ਕੱਚੀ ਇਮਾਰਤ ਹੀ ਬਣੀ ਸੀ। ਜਾਮੀਨ ਵਿਚ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਬੱਲੇ ਗੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਠੋਕ ਕੇ ਕਮਰੇ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ ਸਨ।

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਪੰਜਾਬੀ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਮੁਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਮਜ਼ਮੁਨ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਜਮਾਤ ਘੁਸਾ (ਛੱਡ) ਕੇ ਬੜੀ ਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਆ ਬਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਗਿਆਨੀ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ ਹੋਰੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਜਮਾਤ ਲਗਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਤੇ ਮੁਨਸੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਪ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਬੜੀ ਬੇਢਬੀ ਬਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੋਚ ਜੀ ਨੇ 'ਸੀਸ਼ ਮਹੱਲ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਬੇਢਬੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਲਾਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਛੇਤੀ ਮੁਕਾ ਕੇ ਉਸੇ 'ਸੀਸ਼ ਮਹੱਲ' ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸੋਚ ਜੀ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। “ਸਾਹਿਤ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?”

ਇਕ ਬੱਚਾ, “ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ।”

ਦੂਜਾ ਬੱਚਾ, “ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ।” ਸਭ ਬੱਚੇ ਹੱਸ ਪਏ।

ਤੀਜਾ ਬੱਚਾ, “ਨਰੋਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ।”

ਸੋਚ ਜੀ! ਸ਼ਾਬਾਸ ਬੱਚੇ, ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਨਰੋਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਪਰ ਨਰੋਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕੇਵਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੱਚਾ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਮਿਲੇ ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਸੋਚ ਜੀ : ਸ਼ਾਬਾਸ ਬੱਚੇ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਗੁਣ ਹੈ। ਪਰ ਕੇਵਲ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤ ਹੋਣ। ਅਸਲੀਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹੋਣਾ ਜਿਹਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਨਾਲ ਉਤੇਜਨਾ ਵੀ ਜਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤ ਉਤੇਜਨਾ ਨਹੀਂ ਜਗਾਉਂਦਾ ਸਮਾਂ ਰਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।”

ਇੱਕ ਬੱਚਾ : ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦੱਸੋ ਨਾ ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਸੋਚ ਜੀ : ਸਾਹਿਤ, ਸਾ...ਹਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ। ਜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਆਚਰਣ ਜਗਾਉਣ ਉਹ ਹੀ ਨਰੋਏ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਭਾਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ?

ਇੱਕ ਬੱਚਾ : ਰੱਬ ਕੋਲ !

ਸੋਚ ਜੀ : ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ! ਰੱਬ ਤਾਂ ਸੁਧਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਲਈ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਥਾਂ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ-ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਭਾਵੇਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਕ-ਸਬੰਧੀਆਂ ਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਦੋਸਤ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮੀਆਂ ਜਾਂ ਬੀਵੀ ਦਾ - ਉਹ ਰੱਬ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਹਿਤ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਲਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ ਲਉ ਜੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਲਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇੱਕ ਬੱਚਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਸੋਚ ਜੀ : ਜੀਉਂਦਾ ਰਹੋ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੈਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਬਖਸ਼ੇ। ਇਸ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੱਚ-ਮੁਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ! (1940)

ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ

ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਨੇੜੇ ਆ ਪਹੁੰਚਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਇਮਤਿਹਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸੀ। ਉਥੇ ਪਾਠ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਘੰਟੇ-ਘੰਟੇ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਦੀ ਤੇ ਜੇਕਰ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ, ਤੇ ਅਗਲੇ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ।

ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਰਾਤ ਦੇ 12 ਤੋਂ 1 ਵਜੇ ਦੀ ਸੀ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੋਚ ਜੀ ਦੀ ਪਾਠ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਸ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੈਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਬੱਚੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਾਂ - ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਾ ਢੂਜਾ ਸਾਥੀ ਵੀ।

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ —
ਸੋਚ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਬੇਟਾ! ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਤੂੰ ਪਾਠ ਕਰੇਂਗਾ, ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਪਾਠ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ। ਨਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬੀੜ ਪਦ-ਛੇਦ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਥੋਂ ਗਲਤੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।”

ਸੋਚ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਅੜੋਗੇ ਜਾਂ ਉਕਾਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਥੇ ਬੋਲ ਕੇ ਠੀਕ ਕਰਾ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਮੈਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪਾਠ ਦੀ ਵਾਰੀ ਤੇ ਸੋਚ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਘੰਟਾ ਭਰ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਗਲੇ ਪਾਠੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਉਠਾਇਆ। ਸੋਚ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਬੇਟਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਹੋ ਗਿਐ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੈਨੂੰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਉੱਚਤਮ ਕਾਮਯਾਬੀ ਬਖਸ਼ੇ।” ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਹੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ। (1941)

ਨਵ-ਨਾਸਤਿਕਤਾ

ਤਦ ਮੈਂ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਫਾਰਮਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਚੀਅਨ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਦਾ, ਤੇ ਫਿਰ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂੰ ਹੁੰਦਾ ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰ ਕੌਂਢਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਈੰਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਈੰਸ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੋ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਅਸ਼ਰਧਕ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਈਬਲ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਸਬਕ ਸੀ, “ਮਾਲਕ ਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਸਾਥੋਂ ਵਾਪਸ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।” ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਸਾਡੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਲੈ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ।” ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, “ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਜੇ ਚਾਰੇ ਇਸ ਦਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਜਾਂ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।” ਸੋ ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਏਹੋ ਗੱਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੀ ਕਲਾਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ - ਸੋ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਤਦ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, “ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇਰੀ ਹੈ?”

“ਹਾਂ ਜੀ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

“ਤੂੰ ਖਰੀਦੀ ਹੈ? ਤੇਰੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ?”

“ਮੈਂ ਖਰੀਦੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।”

“ਸ਼ਾਬਾਸ਼!” ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੇ ਤੂੰ ਜੋ ਚਾਹੋਂ ਇਸ ਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?”

“ਹਾਂ ਜੀ।”

“ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਇਕ ਪੈਰ ਉਪਰ ਚੁੱਕ।”

ਮੈਂ ਚੁੱਕ ਦਿਤਾ।

“ਹੁਣ ਦੂਜਾ ਵੀ ਚੁੱਕ।”

ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ।

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਪੈਰ ਵਾਪਸ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ, ਦੂਜਾ ਪੈਰ ਵੀ ਨਾਲ ਉਠਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ।”

“ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

“ਬੱਸ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ‘ਮੈਂ ਜੋ ਚਾਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।’ ਦੇਵੇਂ ਪੈਰ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚੁੱਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ, ਗ੍ਰੈਵੇਟੀ ਕਰ ਕੇ ਹੈ।”

“ਬੇਟਾ ਗ੍ਰੈਵੇਟੀ ਰੱਬ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੇਅੰਤ ਐਸੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਆਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ, ਤੂੰ ਆਪ ਸੋਚੀ, ਕਿ ਕੀ ਸੱਚਮੁਚ ਇਹ ਤੇਰੀ ਹੈ?”

(1943)

ਇੱਕ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ

ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਮੈਂ ਅਜੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਨੋਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਉਹ ਲਾਹੌਰੋਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਇਟੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੋਇਟਾ ਠੰਢੀ ਥਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਕੂਲ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਸਾਡੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਖ ਦਿਤਾ। ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਸਵਾਲ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖਵਾਂਦੇ-ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਕੱਢ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੜੇ ਚਕਿਤ ਹੋਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਬਣ ਗਏ।

ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਸਾਡੀ ਨੇੜ੍ਹੂਤਾ ਬੜੀ ਵੱਧ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿੱਕਾ ਭਰਾ ਮੰਨਣ ਲਗ ਗਏ। ਹੈ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਛੇ-ਸਤ ਸਾਲ ਵੱਡੇ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਕਣ ਦਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਹੱਕ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸਾਂ।

ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਉਥੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਮੇਰੇ ਹੋਸਟਲ ਆਏ। ਬੈਠਿਆਂ-ਬੈਠਿਆਂ, ਗੱਲਾਂ-ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ। ਆਸਾਂ ਰਲ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਕੋਠੇ ਉਪਰ ਮੰਜਾ ਡਾਹ ਕੇ ਇਕ ਦਰੀ ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਇਕ ਚਾਦਰ ਉਪਰ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੇਵੇਂ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਬੱਦਲਵਾਈ ਜਿਹੀ ਫਿਰ ਰਹੀ ਸੀ ਸੋ ਗਰਮੀ ਵੱਲੋਂ ਹੁਣ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਸੀ। ਅਜੇ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘਿਆ ਕਿ ਬਿਸ਼ਲੀ ਲਿਸ਼ਕੀ ਤੇ ਧੜਾ-ਯੜ ਮੀਂਹ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨਿਹਾਲ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਹ ਮੀਂਹ ਝੱਟ ਕੁ ਨੂੰ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਐਵੇਂ

ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹੇਠਾਂ ਬੜੀ ਗਰਮੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਵਾ ਆਈ ਤੇ ਸਾਡੀ ਚਾਦਰ ਉੱਡ ਗਈ। ਘਬਰਾ ਕੇ ਜਦ ਅਸੀਂ ਉੱਠੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਉੱਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਦਰੀ ਵੀ ਤੇ ਸਿਰਹਾਣਾ ਵੀ ਉੱਡ ਗਏ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਅਸਾਂ ਮੰਜਾ ਛੱਜੇ ਹੇਠਾਂ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨੀਚੇ ਉਤਰ ਆਏ। ਰਾਤ ਅਸਾਂ ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਕੱਟੀ। ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਕੁ ਵਜੇ ਜਦ ਅਸੀਂ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨੌਕਰ ਟ੍ਰੈਅ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਗਿੱਲਾ ਸਿਰਹਾਣਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਨਿਹਾਲ ਜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੇਰੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦਾ ਰਾਤਿੰ ਜੋ ਭੜਥਾ ਬਣਿਆ, ਉਹ ਇਹ ਟ੍ਰੈ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਆਇਐ।” ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਜਾਹ ਇਹ ਕਿਤੇ ਸੁੱਟ ਦੇ। ਇਹ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।”

ਘੜੀ ਕੁ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪਰਤ ਆਏ। ਇਕ ਦਰੀ, ਇਕ ਖੇਤ, ਇਕ ਚਾਦਰ, ਇਕ ਸਿਰਹਾਣਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਬਿਸਤਰੇ ਬਿਨਾਂ ਰਾਤ ਸੋਵੇਂਗਾ ਕਿਵੇਂ।” ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੋਚਿਆ, “ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਸੱਚ-ਮੁਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਬਰਸੀ ਹੈ” ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਲਈ ਝੁਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਰਾਤ ਦੀ ਵਰਖਾ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਾਈ।”

(1944)

ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਢਾਡੀ

ਭਾਈ ਚਾਂਦ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਰਬਾਬੀ ਸੀ। ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਬੜਾ ਹਰਦਿਲ ਅਜੀਜ਼ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਇਟੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਲੋਕ ਗਾਇਆ:

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਮਨ ਕਾ

ਤਾਕੁ ਨ ਉਘੜੈ ਅਵਰ ਨ ਕੁੰਜੀ ਹਥਿ। (ਪੰ: 1237)

ਕੋਈ ਸਵਾ ਘੰਟਾ ਇਸੇ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਖਬਰੇ ਕਿਤਨੀ ਬਾਣੀ

ਪਰੁਪਦ ਤੇ ਖਿਆਲ ਗਾਇਕੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਸਨ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕੱਵਾਲੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਆਵਾਜ਼ ਬੜੀ ਰਸ ਭਿੰਨੀ ਤੇ ਭਰਵੀਂ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਭਿੱਜ ਕੇ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਭੰਡਾਰ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਠੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਜ਼ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਵਾਜ਼ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਜਾਂ ਨਿੱਤ-ਨੇਮ ਜਾਂ ਰਿਆਜ਼। ਦਿਨੇ, ਜੇ ਵਿਹਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘੰਟਾ ਕੁ ਆਰਾਮ, ਬਾਕੀ ਦੋ ਵੇਲੇ ਖਾਣਾ, ਰਾਤੀਂ ਜਲਦੀ ਸੌ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਸਕੀਏ।”

ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਚੰਗੇ-ਚੰਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਲਈ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਤਦ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, “ਜੋ ਕੁਝ ਭੇਟਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਰ ਦੀ ਝਾਕ ਰੱਖਣੀ ਮੈਂ ਪਾਪ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”

“ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਘਰੋਗੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਨੇ?”

“ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਢਾਡੀ ਹਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਵੱਧ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।” (1944)

ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਜਾਚ

ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦਾ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੀਰਜ਼ਾਦਾ ਸੀ। ਬੜਾ ਤਕੜਾ, ਸੁਡੌਲ ਤੇ ਸੁਨੱਖਾ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੀ। ਛੁੱਟਬਾਲ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਖੇਡਦਾ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੀਮ ਵਿਚ ਫੁਲ ਬੈਕ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਟੀਮ ਵਿਚ ਚੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਰ, ਦੇਵ ਨੇਤ ਉਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਟੰਗ ਇਕ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਟੁੱਟ ਗਈ।

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਲੱਸਤਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ
ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਫੁਟਬਾਲ ਖੇਡਣੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਗਏ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਫਸੋਸ
ਕਰਨ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਟੰਗ ਟੁਟਣ ਦਾ ਤਾਂ
ਸੁਆਦ ਹੀ ਆ ਗਿਆ।”

ਆਸੀਂ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਆਸਾਂ ਆਖਿਆ, “ਤੇਰੀ ਟੰਗ ਟੁਟ ਗਈ ਤੇ
ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਏ ਸੁਆਦ ਈ ਆ ਗਿਆ।”

ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮਿੱਤਰੋ! ਟੰਗ ਹੀ ਟੁਟੀ ਏ ਕੋਈ ਦਿਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ
ਟੁੱਟਾ। ਟੰਗ ਵੀ ਪੁਰੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਜੁੜ ਜਾਏਗੀ। ਤੇ ਫੁਟਬਾਲ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ?
ਫੁਟਬਾਲ ਨਾਲੋਂ ਜਿੰਦਗੀ ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਮੈਂ ਜੋ ਦੋ ਦਿਨ ਹਸਪਤਾਲ ਰਿਹਾਂ, ਮੈਂ
ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਟੈਗੇਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਨਾ ਟੈਗੇਰ
ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਫੁਟਬਾਲ ਖੇਡਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸੀ। ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਘਰ
ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ।
ਅੱਬਾ ਪਾਸੋਂ ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ ਦੇ ਮਾਅਨੇ ਸੁਣਨਾ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਟੰਗ ਟੁਟਣ ਨਾਲ
ਜਿੰਦਗੀ ਹੀ ਸਉਰ ਗਈ ਏ।

ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤੁਰੰਤ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, “ਸੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਹੋ ਰਹੀਂ,
ਕਿਸੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੂਜੀ ਟੰਗ ਦਾ ਟੁਟਣਾ ਵੀ ਨਾ ਮੰਗ ਬੈਠੀ।” ਕਹਿਣ
ਲੱਗਾ, “ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਕਿਤੇ ਦੂਜੀ ਵੀ ਟੁਟ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕੁਝ
ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਗਈ ਏ।”

(1944)

ਅਹਿਸਾਨ

ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਸਤ ਵੀ ਬੜੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ
ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰੀਬਨ ਸਾਰਾ
ਕੁਰਾਨ ਜਥਾਨੀ ਕੰਠ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ
ਮੀਰ ਮੁੱਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਬਾਗ ਸਨ ਅੰਗੂਰਾਂ ਤੇ ਬਦਾਮਾਂ ਦੇ।
ਮੇਵੇ ਦੇ ਸੌਂਦਾਗਰ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਬਾਦਾਮ ਤੇ ਕਿਸ਼ਮਿਸ਼ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ

ਦੇ ਬਾਗ ਦੇ ਇਹ ਮੇਵੇ ਬੜੇ ਆਹਲਾ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮੱਕੇ ਹੱਜ ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। ਅਜੇ ਉਸ ਦੀ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਖਰਚ ਜੋਗੇ ਪੂਰੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹੱਜ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜੋ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੌੜ ਦੇਣੇ ਸਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜਮੀਨਾਂ ਤੋਂ ਫਸਲਾਂ ਆ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਕਹੇ, “ਮੈਂ ਸੂਦ ਤੇ ਲਵਾਂਗਾ।” ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿਣ, “ਤੂੰ ਹੱਜ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾਂ, ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮੌੜ ਵੀ ਦੇਣਾ ਏ, ਮੈਂ ਸੂਦ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ।” ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜੇ ਤੂੰ ਸੂਦ ਨਹੀਂ ਲਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਹੱਜ ਦਾ ਫਲ ਸਾਰਾ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਸੂਦ ਲੈ-ਲੋ ਤਾਂ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਹੱਜ ਦਾ ਫਲ ਪੁਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ।” ਦੋ ਪੈਸੇ ਰੁਪਏ ਪਿੱਛੇ ਸੂਦ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਹੋਰੀਂ ਆ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲੈ ਗਏ।

ਉਹ ਜਦ ਹੱਜ ਤੋਂ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਵੀ ਮੌੜ ਗਏ, ਸੂਦ ਵੀ ਲਾਹ ਗਏ। ਇਕ ਬੋਰੀ ਬਦਾਮ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਦੀ, ਇਕ ਕਿਸ਼ਮਿਸ਼ ਦੀ ਤੇ ਦੋ ਬੋਰੀਆਂ ਦਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਲੈ ਆਏ। “ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਭੇਟ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੀ ਹੱਜ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਮੈਂ ਜਿੰਦਾ ਹਾਂ ਹਰ ਵਾਢੀ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਨਹੀਂ ਚੁਕਾ ਸਕਾਂਗਾ।” ਜਦ ਤਕ ਮੁਲਕ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਵਾਢੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋ-ਚਾਰ ਬੋਰੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਜਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵੱਲ, “ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਪਤਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਕਾਸਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਹਰ ਸਾਲ ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਤੇ ਤੇਰੇ ਵਲੋਂ ਖੈਰਾਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।” (1944)

ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਭਰੋਸਾ

ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸੰਤ ਜੀ ਬੜੇ

ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਬੋਲਦੇ ਵੀ ਬੜਾ ਮਿੱਠਾ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣਨ ਹਿੱਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸਾਂ।

ਅਸੀਂ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਇਕ ਮੰਗਤਾ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਆ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਲਈ ਮੰਗਣ ਲੱਗਾ। ਸੰਤ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਫੜ੍ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਸੋ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤੌਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਮਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, “ਸੰਤ ਜੀ ਤੁਸਾਂ ਇਸ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੇ?” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਡੰਗ ਦਾ ਖਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ?” ਮੈਂ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸਾਂ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਹ ਕਿਉਂ?” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਕੱਲ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਬਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੋ ਮੈਂ ਫੜ੍ਹ ਛੱਡੇ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਅਭਿਆਗਤ ਮਿਲੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ।” “ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਅਜਾਨਕ ਲੋੜ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓਇਆ ਕਿ ਅਜਾਨਕ ਲੋੜ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਮਾਲਕ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਨਾ ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ - ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਦੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।”

(1945)

ਦਿਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਕੋਇਟੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਤਿੰਨ-ਰੋਜ਼ਾ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਰਾਗੀ, ਕਥਾਕਾਰ, ਸੰਤ ਤੇ ਕਵੀ ਜਨ ਉਥੇ ਬੁਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਥੇ ਇਕ ਨਾਬੀਨਾ (ਨੇੜ੍ਹੀਣ) ਸੰਤ ਜੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਏ ਗਏ। ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਾਲਬਾਨ ਮੇਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਸੀ। ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਕਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬਹਿ ਕੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਵਾਕ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਸੰਤ ਜੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਪੱਤਰਾ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹ

ਗਿਆ, ਤੇ ਬਾਣੀ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੀ। ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਕ ਇਥੋਂ
ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ,

ਏ ਨੇਤ੍ਰਹੁ ਮੇਰਿਹੋ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਧਰੀ
ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਦੇਖਹੁ ਕੋਈ॥
ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਦੇਖਹੁ ਕੋਈ
ਨਦਰੀ ਹਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ॥ (ਪੰ: 922)

ਸੰਤ ਜੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਹੇ ਗੁਰੂ ਸਵਾਰੇ ਭਾਗਵਾਨ ਨੇਤ੍ਰਾਂ
ਵਾਲਿਓ, ਅੱਜ ਇਸ ਨੇਤ੍ਰਹੀਣ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣੋ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ
ਹੈ।” ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਮਸਤਕ ਤੇ ਜਲਾਲ ਸੀ, ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ
ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੰਡੂ ਸਨ।

ਸੰਤ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਿਸਦਾ ਜੇ। ਨੇਤ੍ਰਾਂ
ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ।
ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਨਿਮੌਲੀ ਨਿੰਮ ਦਾ ਬਿਰਛ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਟਾਹਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਉਂ ਫੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਟਾਹਣੀ ਕੱਟ ਦਿਓ, ਤਾਂ
ਦੂਜੀ ਉਗ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਰਖ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ
ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ
ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ
ਤਾਂ ਹੈ, ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ
ਉਹ ਅੰਧੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਪਰ
ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋ ਗਈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੱਬ
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਚਖਸੂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਆਓ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਲੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕੋ
ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਮੰਗੋ, “ਦਾਤਾ ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰੋ।” ਇਹ ਨੇਤ੍ਰ ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ
ਜੇ, “ਨਾਨਕ ਸੇ ਅਖੜੀਆਂ ਬਿਅੰਨਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਡਿਸੰਦੇ ਮਾ ਪਿਰੀ।”.....(ਪੰ:
577)

ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਥਾ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ
ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਜੁਟਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ “ਹੇ ਮਾਲਕ! ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਤੇ ਕਦੇ
ਮੇਰੀ ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਚਖਸੂ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ।”...

(1945)

ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨ ਉਡਾਈਏ

ਵੀਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਆਖਰੀ ਸਾਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਦ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਜੀ ਨੇ ਤਦ ਹੋਸਟਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬਾਗਬਾਨਪੁਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਕਾਨ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਗਏ ਸਨ। ਓਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ (ਜੋ ਹੁਣ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ) ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਗਿਆ। ਓਥੋਂ ਜਦ ਮੈਂ ਪਰਤਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਵੀਰ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਅਸੀਂ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਹੋਸਟਲ ਉਤਾਰ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਅਗੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਨਿਕਲ ਜਾਵਾਂਗਾ ਉਥੋਂ ਬੂਟ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ।”

ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਉ ਜੀ (ਪਿਤਾ ਜੀ) ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਦੋਵੇਂ ਜਣੋਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਣਾ, ਸਾਈਕਲ ਕਿਤੇ ਟੁੱਟ ਨਾ ਜਾਏ।” ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਸ ਪਏ - “ਸਾਈਕਲ ਵੀ ਕਦੇ ਟੁੱਟਦੇ ਨੇ?” ਨਿਹਾਲ ਵੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਅਸੀਂ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਵੀਰ ਜੀ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਕੈਰੀਅਰ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਹੀ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਏ ਸਾਂ ਕਿ ਸੜਕ ਦੇ ਇਕ ਟੋਏ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਪਹੀਆ ਜਾ ਵੱਜਾ ਤੇ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਪਹੀਏ ਦਾ ਚਿਮਟਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਅਗਲਾ ਪਹੀਆ ਲੱਥ ਕੇ ਪਰੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਸ਼ੁਕਰ ਕਰੋ, ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ।

ਅਕਲਮੰਦ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਓਥੋਂ ਘਰ ਪਰਤ ਜਾਂਦੇ; ਪਰ ਜਾਂਦੇ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ? ਬਾਉ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਕਿਤੇ ਸਾਈਕਲ ਟੁੱਟ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਸਾਈਕਲ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਈਏ?

ਅਸਲ ਹੋਇਆ

ਅਸਾਂ ਸੋਚਿਆ ਇਕ-ਇਕ ਪਹੀਆ ਰੇੜ੍ਹ ਕੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਉਥੋਂ ਕੋਈ ਮੀਲ, ਸਵਾ ਮੀਲ 'ਤੇ ਸੀ। ਓਥੇ ਸਾਈਕਲ-ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਖ ਦਿਆਂਗੇ ਤੇ ਆਪ ਕਿਸੇ ਟਾਂਗੇ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਚਾਰ ਆਨੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਈਕਲ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋ ਆਨੇ ਹੀ ਲੱਗਣੇ ਸਨ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਈਕਲ-ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸਟੈਂਡ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਾਈਕਲ ਰੱਖਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਕੱਲ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਹੋਗੇ, ਸਾਈਕਲ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਸਾਬਤ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਸਟੈਂਡ ਵਿਚ ਟੁੱਟਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਦੋ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇ ਦੋ - ਇਕ ਅਗਲੇ ਪਹੀਏ ਦੀ, ਇਕ ਪਿਛਲੇ ਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੋ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਅਸਾਂ ਬੜੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਉਹ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਤਦ ਅਸਾਂ ਟਾਂਗੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਸਾਨੂੰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਬਿਠਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਸਾਈਕਲ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਸਾਲਮ ਟਾਂਗਾ ਕਰ ਲਉ ਤਾਂ ਲੈ ਚੱਲਾਂਗਾ। ਪਰ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੱਖ ਹੋਣਗੇ। ਫੈਸਲਾ ਡੇਢ ਰੁਪਏ ਤੇ ਹੋਇਆ। ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਸਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੋਸਟਲ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਸਾਈਕਲ ਅਸਾਂ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਅਸੀਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੇੜ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖਿਆ, ਖੂਬ ਹੱਸਿਆ ਜਾਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਅਸਾਂ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਹ ਨਵਾਂ ਚਿਮਟਾ ਪੁਆ ਲਿਆ। ਜਦ ਉਹ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀਰ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਚਲੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੱਲੀਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਣ ਕਰੀਏ ਕਿ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਉਡਾਵਾਂਗੇ।”

(1945)

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ, ਹਰ ਦਰਦ ਤੋਂ ਵੱਡੀ

ਲਾਹੌਰ ਮੇਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਟੱਪ ਕੇ ਇਕ

ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ, ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰਾ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰਦਾਤਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬਾਹਰ ਕਰ ਕੇ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਇਕ ਥੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਉਪਰ ਇਕ ਅਧੱਤੜ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਮਾਸਟਰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਆਂ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਦਾਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਤੀਂ ਦਰਦ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੜੋਂ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ "ਹਾਏ, ਹਾਏ" ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਨਚੇਤ, ਉਹ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਭੁੰਡੇਂ ਬੈਠ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਚਕਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਅਸਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਤਾਂ ਘੱਟ ਸੁਣਦਾ ਸੀ, ਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰਨ, ਛਕੜਿਆਂ ਦੀ ਖੜ-ਖੜ, ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਾਕਾਂ ਤੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਭੌਂਕਣ ਦੀਆਂ 'ਵਾਜਾਂ ਸਭ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਅੰਦਰ ਹੀ ਜਾ ਬੈਠਾਂ। ਅੰਦਰ ਕੀਰਤਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣਾਂਗਾ। ਸੁਹਣੇ ਚਿਹਰੇ, ਸੁਹਣੀਆਂ ਪੱਗਾਂ, ਦਿੱਸਣਗੀਆ। ਧਿਆਨ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਾਂਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਹਾਵੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਤੇ ਜੇ ਧਿਆਨ ਲਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦਰਦ ਵੇਦਨਾ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇ।

ਸੋ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਮਤ ਜੁਟਾਈ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਰਦ ਘਟਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਹੀ ਉੱਚੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਆ ਕੇ ਬੈਠੇ। ਮਗਰੋਂ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ, ਪਿਛਲੇ ਐਤਵਾਰ ਜਦ ਮੈਂ ਏਥੋਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਰਾਤੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਵੀ ਦਰਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਹਾਏ-ਹਾਏ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਸਗੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ, ਉਹ ਵੀ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਦਿਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਿੱਥੇ ਮੇਰੀ ਹਾਏ-ਹਾਏ ਸਭ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਰਾਤੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਆਪ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਰੱਬ ਸੱਚੇ ਨੇ ਕੋਈ ਪੀੜ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ। ਜੇਕਰ ਦਿਲ ਛੋੜ ਦੇਵੀਏ

ਤਾਂ ਆਪ ਫਸਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਹੈ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਲਏ, ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ੍ਹ ਗਏ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਗਏ, ਪਰ ਸੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰੀ। ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਹਾਏ-ਹਾਏ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪੀੜ੍ਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਕੇਤਿਆ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ ॥

ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥ (ਪੰ : 5)

(1945)

ਲਾਲਟੈਨ ਤੇ ਆਰਸੀ

ਸਾਧੂ ਰਾਘਵਾਨੰਦ ਜੀ ਕੋਈ 70-75 ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਉਮਰ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਤਕੜਾ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕੇਵਲ ਦੁੱਧ ਤੇ ਕੁਝ ਫਲਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਨ ਆਦਿ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਾਂਦੇ।

ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਨ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਧੋਤੀ ਕੁਰਤਾ ਤੇ ਇਕ ਕਮੰਡਲ ਸੀ। ਸੌਂਦੇ ਵੀ ਭੁੰਡੇ ਹੀ ਸਨ। ਬੜੇ ਤਪੱਸਵੀ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਆਏ ਤਾਂ ਦਾਦਾ ਜੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਘਰੇ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਾਦਾ ਜੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆ ਜਾਣਗੇ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੱਬਾ ਟੇਕਣ ਗਏ ਹਨ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਦੇਵੇਂ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਧੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ ਕਿਵੇਂ ਜਗਦੀ ਹੈ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਕ ਲਾਲਟੈਨ ਰਾਹੀਂ, ਇਕ ਆਰਸੀ ਰਾਹੀਂ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਦੀ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਲਾਲਟੈਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੁਤੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਆਰਸੀ ਦਾ ਭਾਵ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆਰਸੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੁੰਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਾਉਣੇ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਲੋਂ ਆਗਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਜੋਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਅਜੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਇਤਨੀ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਦਾਦਾ ਜੀ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਛੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ।

ਸਾਧੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜੋ ਵਾਰਤਾ ਹੋਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਮੇਰੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਧੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਇੱਕਲਿਆਂ ਛੋੜ ਆਉਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ।

ਦਾਦਾ ਜੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਉਂ ਸਮਝ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ, ਜਦ ਵੇਣੀਂ ਵਾਲੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਉਹ ਦੈਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਗਾਈ। ਪਹਿਲੀ ਜੋਤਿ ਸਿੱਧੀ ਲਾਲਟੈਨ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਰਗੀ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਚਾਨਣ ਲਾਲਟੈਨ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਸੂਰਜਾਂ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੋਤਿ ਮੌਜੂਦ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਹੇਠ ਢੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਵਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਆਰਸੀ ਬਣ ਕੇ। ਜਿਗਿਆਸੂ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਨ ਕਰ ਦੇਵੇ।

(1946)

ਅਨੁਭਵੀ ਅਰਥ

ਲਾਹੌਰ ਅਨਾਰਕਲੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗਲੀ ਨਿਕੱਲਦੀ ਸੀ। ਨੁੱਕਰ ਉਤੇ ਇਕ ਖੋਖਾ-ਨੁਮਾ ਦੁਕਾਨ ਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼' ਦੀ। ਸਰਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ। ਸੁੰਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਦਾਹੜਾ, ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਪੱਗ, ਗਲੇ ਵਿਚ ਗਾੜਾ, ਗਾੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ, ਗੁਰਮੁਖ, ਰੰਗ-ਰੱਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਰਕੱਡ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸਨ, ਸੋ ਉਹ ਲੇਖਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੇਰਾ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਸੋ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਸਾਲ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾ ਆਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਉਥੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਫ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ, ਦੁੱਗਲ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ, ਈਸ਼ਵਰ ਚਿਤਰਕਾਰ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਮਿਲੇ।

ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਬੜੇ ਮਿਹਨਤੀ ਵੀ ਸਨ, ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਵੀ। ਸੱਚੀ ਰਹਿਤ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬੈਠੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਖਰੜੇ ਦਾ ਪਰੂੰਫ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਉਹ ਪਰੂੰਫ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਮੈਂ ਕੋਲ ਖੜਾ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰੂੰਫ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜਾਚ ਮੈਂ ਇਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਲਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਨੇਕੀ ਜੀ, ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਰਥ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਉਸਾਗਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ :

'ਯੌਲ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥

ਸੰਤੋਖੁ ਬਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ ॥' (ਪੰ : 3)

ਤੇ ਦੂਜੀ :

'ਸੁਆਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ॥

ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ॥' (ਪੰ : 4)

ਮੈਂ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੀ ਵਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ ਉਸਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਭਾਵ ਅਰਥ ਸਮਝਣੇ ਚਾਹੀਏ ਹਨ।

ਮੈਂ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਟੀਕੇ ਖਰੀਦ ਲਏ - ਇਕ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰੇ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ। ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੇ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਵਸਤ ਨਹੀਂ, ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਵਸਤ ਹੈ।

ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਤਾਂ ਕੀ, ਕਈ ਹੋਰ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਮਝ ਨਾ ਆਏ।

ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਵੇਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ

ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਨੇਕੀ ਜੀ, ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਨੁਭਵੀ ਅਰਥ ਤਾਂ ਅਨੁਭਵ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਅਰਥ ਸਮਝਾ ਦੇਣਗੇ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਅਨੁਭਵੀ ਆਤਮਾ ਮਿਲੇਗੀ ਕਿਵੇਂ", ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਜੇ ਉਹ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ। ਉਹ ਆਪ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਭ ਲਏਗੀ।"

(1946)

ਗਰਮੀ ਹੈ ਤਬ ਭੀ ਰੋਤਾ ਹੈ, ਸਰਦੀ ਹੈ ਤਬ ਭੀ ਰੋਤਾ ਹੈ

ਤਦ ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਗਰਮੀਆ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕੋਇਟੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਕੋਇਟਾ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਰਮਣੀਕ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੌ ਮੀਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿੱਬੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਉਸ ਜਿਹਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਢਾਡਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਵੈਸੀ ਹੀ ਗਰਮੀ ਸੀ। ਇਕ ਢਾਰਸੀ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਂਚੇ ਲਿਖਿਆ :

ਸਿੱਬੀ ਵ ਢਾਡਰ ਸਾਖਤੀ ।

ਦੋਜ਼ਖ ਚਿਰਾ ਪਰਦਾਖਤੀ ।

ਭਾਵ ਹੋ ਰੱਬਾ ਜਦ ਤੂੰ ਸਿੱਬੀ ਤੇ ਢਾਡਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਰਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ? ਸਿੱਬੀ ਤੇ ਕੋਇਟੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਸੀ ਮੱਛ। ਇਹ ਬੜੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਸੀ ਇਥੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਠੰਡ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕੋਇਟੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਜਦ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਸਿੱਬੀ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਇੰਜਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਪੈ ਗਿਆ। ਦੁਪਿਹਰ ਦਾ ਵੇਲਾ, ਲੂ ਚੱਲ ਰਹੀ, ਤੇ ਗੱਡੀ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਪਸੀਨੇ - ਪਸੀਨਾ ਹੋਇਆ। ਪਸੀਨਾ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਉਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤਦ ਮੈਂ ਗੱਡੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਬੰਬਾ ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਇੰਜਣ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਂਦੇ ਹਨ, ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਨਹਾਉਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਗੱਡੀ 'ਚੋਂ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਬੰਬੇ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਕੋਲ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਪਾਣੀ 'ਚ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਠੰਡਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਆਪ ਵਗਦੇ ਬੰਬੇ ਹੇਠ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਠੰਡੇ- ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਹੇਠ ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਆਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਫਿਰ ਜਦ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਤਾਂ ਪਰਨੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੂੰਝਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪਈ, ਤੇ ਇਕਦਮ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਪਿੱਤ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ 'ਉਛਾ! ਉਛਾ!' ਕਰਦਾ ਗੱਡੀ ਦੇ ਕਾਮਰੇ ਵਿਚ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਉਥੇ ਹੁੰਮਸ ਨਾਲ ਸਾਹ ਘੁੱਟੇ ਨਾਲੇ ਪਿੱਤ ਤਿੜਕੇ ਤੇ ਮੈਂ 'ਉਛਾ! ਉਛਾ!' ਕਰੀ ਜਾਵਾਂ।

ਇਕ ਪਠਾਣ ਮੌਲਾਨਾ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੁੱਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ, ਕਰੜ ਬਰੜੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਬੜੀ ਸ਼ਾਤੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ 'ਉਛਾ! ਉਛਾ!' ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਿਆ, “ਕਿਆ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੈ” ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬੰਬੇ ਹੇਠ ਨਹਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਨਹਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡਾ ਪੁੰਝਿਆ, ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪਿੱਤ ਨਿੱਕਲ ਆਈ। ਤਿੜਕ-ਤਿੜਕ ਕੇ ਦੁਖੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।” ਪਠਾਣ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ।

ਝੱਟ ਕੁ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਤੁਰ ਪਈ ਤੇ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਮੱਛ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਥੇ ਬੜੀ ਠੰਢੀ ਪਹਾੜੀ ਹਵਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪਿੱਤ ਭੁਰ ਗਈ ਪਰ ਚਮੜੀ ਕੱਸੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਤੋਂ 'ਉਛਾ! ਉਛਾ!' ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਠਾਣ ਨੇ ਪੱਛਿਆ, “ਸਰਦਾਰ ਅਥ ਕਿਆ ਹੂਆ? ਫਿਰ ਸੇ 'ਉਛਾ! ਉਛਾ!' ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੌਲਾਨਾ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਿੱਤ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਦੀ ਠੰਢ ਨਾਲ ਭੁਰ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੀ ਚਮੜੀ ਵੀ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਤੰਗ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।” ਪਠਾਣ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸਰਦਾਰ! ਕਿਆ ਕੁਫ਼ਰਾਨੇ ਨਿਆਮਤ (ਰੱਬ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕਰਾਪਨ) ਹੈ। ਖੁਦਾ ਗਰਮੀ ਭੇਜਤਾ ਹੈ ਤਥ ਤੁਮ ਰੋਤਾ ਹੈ, ਖੁਦਾ ਸਰਦੀ ਭੇਜਤਾ ਹੈ ਤਥ ਤੁਮ ਰੋਤਾ ਹੈ। ਯਿਹ ਕੁਫ਼ਰਾਨੇ ਨਿਆਮਤ ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਏਰ ਕਿਆ ਹੈ?”

ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਦੇ ਮੌਸਮ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੈਸਾ ਮੌਸਮ ਦੇਵੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ।

(1946)

ਉਹ ਸੱਚਮੁਚ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਨ

ਮੈਂ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੜਾਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਡਾਕਟਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉੱਥੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਸਨੋਹੀ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਚੱਲ ਯਾਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਈਏ।”

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪੈਦਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਈ ਮਿਲੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ?” ਡਾਕਟਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਹਾਂ’ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਆਖਣ ਲੱਗੀ, “ਜਾਓ, ਅੱਜ ਉਹ ਬੜੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹਨ।” ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾਈ ਤੇ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਈ।

ਅਸੀਂ ਜਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਠੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਇਹ ਕੌਣ ਆਤਮਾ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਹੈ?” ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਰਿਚਯ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਨੇਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਜ਼ਮਲਾਸ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਸਨੋਹੀ ਹਨ। ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ।” ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੌਢੇ ਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਥਾਪੀ ਦੇਂਦਿਆਂ ‘ਜੀਓ ਆਇਆਂ’ ਆਖਿਆ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਹਲਕਦਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ।

ਤਦ ਇਕ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਤਿਤਲੀ ਉੱਡਦੀ-ਉੱਡਦੀ ਇਕ ਸੁਹਣੇ ਖਿੜੇ ਛੁੱਲ ਉੱਪਰ ਆਣ ਉੱਤਰੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਉੱਥੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਝੱਟ ਨੂੰ ਉਹ ਤਿਤਲੀ ਉੱਡ ਗਈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਓ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਜੇ?” ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਇਕ ਤਿਤਲੀ ਆਈ, ਛੁੱਲ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਡ ਗਈ।” ਫਿਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਪਣੀ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਇੱਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਦੂਜੀ ਸੁੰਦਰਤਾ

ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਰਸ ਲਿਆ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ।” ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਕਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ, ਪਰ, ਅਜੇ ਦੈਤ੍ਯ ਵਿਚ ਹੈ। ਤਦ ਅਸਾਂ ਦੋਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ, ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਤੁਸਾਂ ਕੀ ਵੇਖਿਆ?” ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗੇ : “ਆਪੇ ਰਸੀਆ, ਆਪ ਰਸ, ਆਪੇ ਰਾਵਣਹਾਰ।”

ਉਹ ਸੱਚਮੁਚ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਨ।

(1948)

ਕਿਸੇ ਮੰਗਤੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਮੰਗਣਾ

1949 ਈ: ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਆਲ ਇੰਡੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਂ। ਸਾਡੀ ਅੰਤ੍ਰੰਮ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਿਰਕੱਢ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦਰਕਾਰ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਤ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੌ ਰੂਪਏ ਦਾ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ।” ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਮਾਯੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਨੋਟ ਮੋੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਇਹ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ ਲਵਾਂਗਾ।” ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਬਚਨ ਯਾਦ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਬੱਚਿਆਂ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮੰਗਤੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਮੰਗੀਂ, ਕੇਵਲ ਦਾਤੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮੰਗੀਂ ਤੇ ਦਾਤਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ।”

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਹਿ ਤਾਂ ਆਇਆ, “ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਲਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ।” ਮੈਂ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਚਲਾ ਆਇਆ ਤੇ ਰਾਤ ਸ੍ਰੁ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਮਾਯੂਸੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, “ਕਲੁੰ ਸਵੇਰੇ ਐਤਵਾਰ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਚੱਲ ਕੇ ਸੰਗਤ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕਰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ।” ਸੋ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੜਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਥਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਭੋਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਕੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਲਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਇਹ ਫਰਜ਼ ਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਂਦੇ, ਪਰ ਇਉਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਪਾਸ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕਵੰਜਾ ਰੁਪਏ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਕੱਢੇ ਤੇ ਇੱਕ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮੈਨੂੰ ਛੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਭੇਟਾ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਕਬੂਲ ਕਰੋ, ਤੇ ਜਿਤਨੇ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡਾ ਕੈਂਪ ਲੱਗੇਗਾ, ਦੋਏ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਚੌਂਕੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਾਡਾ ਜੱਥਾ ਕਰੇਗਾ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

(1949)

ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਕਦੇ ਮਸਤਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ

1949 ਈ: ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਤਦ ਆਲ ਇੰਡੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਕੀਰਤਨ ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਖਿਚ ਕਾਰਣ ਸਾਡੀ ਉਮੀਦ

ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਸਾਂ ਪੰਡਾਲ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਗਤ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪੰਡਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਅਸਾਂ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਮਸਤਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸਿਆ। ਸ੍ਰੀ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਕੱਤਰ ਸਨ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਵੀਰ ਜੀ, ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਹੋ ਚਲਿਐ। ਮਸਾਂ ਇਕ ਪੰਗਤ ਹੋਰ ਬੈਠੇਗੀ। ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣਾ ਹੈ।” ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ।

ਉਦੋਂ ਇੱਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮੌਹੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਿਹਰ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ! ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਕਦੇ ਮਸਤਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਅਗਲੀ ਪੰਗਤ ਭੁਗਤਾਉ, ਰਹਿੰਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।”

ਉਹ ਸੱਜਣ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਟਰੱਕ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢਾਬਿਆਂ ਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਜਾਓ। ਜੇ ਵੈਸ਼ਨੇ ਖਾਣਾ ਪੱਕਿਆ ਹੋਵੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆਓ। ਦਾਲਾਂ ਇਕ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪੁਆ ਲਿਆਉਣਾ, ਸ਼ਬਜ਼ੀਆਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਚ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਤੀਜੇ ਵਿਚ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤੇ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਪੱਕਿਆ ਹੈ ਪੁਆ ਲਿਆਵੋ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਘੰਟੇ ਫੇਫ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਲੰਗਰ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਭ ਦੇ ਛਕ ਚੁੱਕਣ ਮਹਾਰੋਂ ਵੀ ਬਚ ਗਿਆ।

ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜੇ। ਅਸਾਂ ਜਦ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਾਇਆ। ਸੇਵਾ ਵੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਨੇ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰੀਏ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਤਾਂ ਓਹੋ ਨੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਫੇਰ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰ ਲੈਣਾ।”

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾ ਕੇ ਪਰਤੇ।

(1949)

ਪੰਨਵਾਦ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ

ਤਦ ਮੈਂ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹਾਊਸ ਫਿਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਾਂ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕੁਆਰਟਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਹਾਊਸ ਫਿਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ।

ਉੱਥੇ ਇਕ ਦਿਨ ਨਿਹਾਲ ਵੀਰ ਤੇ ਬੰਸੀ ਭਾਬੀ ਦੋਵੇਂ ਆਏ। ਭਾਬੀ ਜੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਅੱਖ ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪੁੰਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਦਿਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਥੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਲੁ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿਖਾਲ ਦਿਆਂਗੇ।

ਵੀਰ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਮੈਂ ਤੇ ਅੱਜ ਪਰਤ ਜਾਣਾ ਏ। ਇਹ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ ਤੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਹਾਊਸ ਫਿਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ, ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿਣ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਤਾਂ ਹੈਨ; ਇਕ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਕੋਈ ਕਠਿਨਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।”

ਸੋ ਭਾਬੀ ਜੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰੁਕੇ। ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ, ਅੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਹਲਕਾ-ਹਲਕਾ ਪਾਣੀ ਸਿੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਨਾਲੇ ਡੱਪਰ ਝਮਕਣ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਰੜ੍ਹਕ ਵੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਪਾਣੀ ਇਕ ਨਲਕੀ ਰਾਹੀਂ ਅੱਖ 'ਚੋਂ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹ ਨਾਲ ਸੁਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਨਲਕੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਨੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਅੱਖ ਦੇ ਬਾਹਰ ਡਿੱਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਨਲਕੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਡੀਕੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਇਹ ਨਲਕੀ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਨਲਕੀ ਵਿਚ ਦੀ ਤਾਰ ਲੰਘਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਰ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਪੈਨਸਿਲੀਨ ਦੇ ਘੋਲ ਦੀਆਂ ਦੋ-ਦੋ ਬੁੰਦਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਜਾਣੀਆਂ।

ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਰਾਤ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਭਾਬੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚੀਸ ਪੈਣੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਫਿਰ ਉਹ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਉਹ ਤਾਰ ਪਾਈ ਸੀ, ਕੁਝ ਤਾਂ ਭਰੀਟ ਅੰਦਰ ਪੈ ਗਈ ਹੋਣੀ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਦਰਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਦਵਾਈ ਪਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਭਾਬੀ ਜੀ 'ਹਾਏ ਵੀਰ ਜੀ', 'ਹਾਏ ਵੀਰ ਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਤੜਪਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਣੇ ਮੂੜ੍ਹੇ ਤੇ ਬੈਠਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਤੇ 'ਹਾਂ ਭਾਬੀ ਜੀ,' 'ਜੀ ਭਾਬੀ ਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਂਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ।

ਸਵੇਰੇ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਹ ਘੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਚੀਸਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਲੱਗਾ, ਜੇਕਰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਘੋਲ ਪਾਉਣਾ ਬੰਦ ਹੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਘੋਲ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਚੀਸਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਂ ਭਾਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਗੱਲ ਦਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, "ਚਿੰਤਾ ਨ ਕਰੋ ਗੁਰੂ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ" ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਕੱਢੀ ਉਸ ਵਿਚ ਚਿੱਟਾ ਜਿਹਾ ਇਕ ਪਾਊਡਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਲਾਈ ਉਹਨਾਂ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਆਖ ਕੇ ਭਾਬੀ ਜੀ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜਾਂਦੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੀਸਾਂ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਪੁੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ "ਅਵੱਲ ਤਾਂ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਚੀਸ ਉੱਠੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸਲਾਈ ਹੋਰ ਪਾ ਦੇਣਾ।" ਪਰ ਉਹ ਨੌਬਤ ਹੀ ਨਾ ਆਈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਬੀ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਚਲੋ ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰ ਆਈਏ।" ਅਸੀਂ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਧੰਨਵਾਦ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹ ਸਲਾਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਪਾਈ ਸੀ।"

(1949)

ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸਬਕ

ਸ੍ਰੀ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਉੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਉਹ ਦਲੇਰੇ ਵੀ ਬੜੇ ਸਨ ਤੇ ਧੁਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਵੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹ ਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕਠੇ ਰੇਲ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਹੇਠਲੀਆਂ ਬਰਬਾਂ ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸਾਂ ਤੇ ਉਪਰਲੀ ਇਕ ਬਰਬ ਉਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੌਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ।

ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਉਪਰ ਲੇਟੇ ਉਸ ਭੱਦਰ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਸੁਲਗਾ ਲਈ। ਸ੍ਰੀ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਪਿਆਰਿਓ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਿਗਰੇਟ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ। ਉਹ ਹਟਿਆ ਨਾ, ਸਗੋਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਕਿਥੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਗਰਟ ਨਹੀਂ ਪੀ ਸਕਦਾ?” ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਿਹਾ, “ਸਾਰੀ ਤਜ਼ੀਰਾਤੇ ਹਿੰਦ ਇੱਥੇ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੱਪੜ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ!”

ਉਹ ਆਦਮੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਹਾਂ।” ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਈ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਹੋਇਐ।”

ਪਲ ਕੁ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ‘ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼’ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕੱਸ ਲਾਇਆ ਤੇ ਧੂੰਆਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਫੁਕਿਆ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਉੱਠੇ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਪੇਟ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਗਰਟ ਤੇ ਮਾਰੀ ਤੇ ਸਿਗਰਟ ਡਿੱਗ ਕੇ ਪਰੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਗੱਡੀ ਖੜੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੰਜ਼ੀਰ ਖਿੱਚ ਦਿਤੀ। ਗੱਡੀ ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਤਕ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਗਾਰਡ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜੰਜ਼ੀਰ ਕਿਸ ਨੇ ਖਿੱਚੀ ਹੈ?” ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜੀ ਮੈਂ ਖਿੱਚੀ ਹੈ। ਗਾਰਡ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਉਂ”? “ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਬਾਉਂ ਜੀ ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹਨਾਂ ਸਿਗਰਟ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਧੂੰਆਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਸੁੱਟਿਆ। ਨਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ‘ਮੈਂ ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਹਾਂ।’”

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਗਾਰਡ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਕੇਵਲ ਸਿਗਰਟ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਪਿਛੇ ਗੱਡੀ ਤਾਂ ਖੜੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।”

“ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੇ ਧਰਮ 'ਤੇ ਕੋਈ ਆਕ੍ਰਮਣ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਜੰਜ਼ੀਰ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀ ਹੈ?”

“ਹਾਂ! ਐਸੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

“ਜੇਕਰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਖਾਤਰ ਔਰਤ ਗੱਡੀ ਖਲਿਆਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਤੇ ਆਕ੍ਰਮਣ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੜੀ ਕਰ ਸਕਦਾ? ਸਿਗਰਟ ਤੰਬਾਕੂ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬੱਜਰ ਕੁਰਹਿਤ ਹੈ।”

ਗਾਰਡ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਣੀ ਪਵੇਗੀ।”

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਿਹਾ, “ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੋ।”

ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਿਆਂ ਹੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਾਨਿਓਂ ਗਈ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਆਪ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਦੇ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਗਾਰਡ ਦੇ ਤਰਲੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਨਾਲੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ। ਗਾਰਡ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਮੰਨ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ।”

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਰਿਪੋਰਟ ਨਾ ਲਿਖੋ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਕਾਨੂੰਨ ਸਿਖਾਲਣਾ ਸੀ, ਸੋ ਸਿਖਾਲ ਦਿੱਤਾ।”

ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਮੁੰਹ ਫੇਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਕਿਉਂ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸਾਹਿਬ! ਅਜੇ ਇਤਨਾ ਸਬਕ ਹੀ ਕਾਢੀ ਹੈ ਨਾ?” (1950)

ਜੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਜਾਈਏ

ਸ੍ਰ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਦ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਕੱਟੇ ਸਨ। ਬੜੇ ਦਾਨਾ, ਤੇ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ਗੇ ਇਨਸਾਨ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਚੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਪਰਤ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਉਦੋਂ ਦੋ ਟੰਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਹਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਕਾਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, “ਆਓ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਛੋੜ ਦਿਆਂ”।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਂਵੇਂ ਵਲਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ”। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਇਹ ਸੇਵਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ”। ਮੈਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਇਹ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹੋ।

ਤਦ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਗਲੀ ਦਾ ਮੋੜ ਆ ਗਿਆ ਮੈਂ ਸਰਹੱਦੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਨੁੱਕਰ 'ਤੇ ਹੀ ਉਤਾਰ ਦਿਉ, ਗਲੀ ਅੰਦਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਰ ਸੌਖਿਆਂ ਮੁੜੇਗੀ ਨਹੀਂ।” ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਨੇਕੀ ਸਾਹਿਬ, ਜੇ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸਫਲ ਹੋਵਾਂਗੇ? ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਆਪੇ ਮੁੜ ਜਾਵੇਗੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੋੜ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਤੱਕ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਣਾ ਹੈ।”

(1951)

ਮੇਰੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਨਾ ਲਮਕਾਓ

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਚ ਰਜਿਸਟਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਡਾ: ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਹਾਊਸ ਫਿਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਕੋਈ ਸੱਤਰ-ਬਹੱਤਰ ਸਾਲ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਰੋਗ ਕਾਰਣ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਕੋਸੇ ਜੋ ਅੱਠ-ਦੱਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੀ ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੱਚੇ-ਪਿੱਲੇ ਹੀ ਸਨ। ਇਉਂ ਜਾਣੋਂ ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੇ ਕੋਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਕੈਂਸਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਲਾਲ ਕੋਸ਼ੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਆਕਸੀਜਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ। ਰੰਗ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਲਾਲਗੀ ਗੁਆ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਇਲਾਜ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਨਰੋਏ ਬੰਦੇ ਦਾ ਖੂਨ ਅਜਿਹੇ ਬਿਮਾਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਾਂ। ਸੋ ਅਸਾਂ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਫਿਰ ਖੂਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲੀ ਬੋਤਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਲਹੂ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਵਾਰਡ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, "ਡਾਕਟਰ ਜੀ, ਕੀ ਫਿਰ ਤੋਂ ਖੂਨ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ? ਅਜੇ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜੇ।"

"ਤੁਹਾਡੀ ਬਿਮਾਰੀ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ ਲਹੂ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਪਤਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦੈ, ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਖੂਨ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਪਿਆ ਕਰੇਗਾ।"

"ਡਾਕਟਰ ਜੀ, ਕਿਤਨੀ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਨ ਚੜ੍ਹਾਓਗੇ ?"

"ਜਿਤਨੀ ਵਾਰ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਰਹੇਗੀ।"

"ਪਿਆਰਿਓ ! ਮੈਂ 72 ਸਾਲ ਜੀ ਲਿਐ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾਂ। ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ, ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੇ। ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਲਈ ਲੋੜੀਦੀ ਇਨਸ਼ੋਰੇਂਸ ਕਰਵਾ ਛੱਡੀ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਖੂਣੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਬੁੜਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਬੱਚੇ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਮਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਨੂੰ ਲਮਕਾਓ ਨਾ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਖੂਨ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹੋ, ਸਾਰਾ ਜ਼ਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸਾਂਭ ਰੱਖੋ ਜਿਸ ਦੀ ਆਯੂ ਇਕ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਨਾਲ ਵੱਧ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋਣਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਦਰਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਖੂਨ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹੋ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੇ ਕਲੂ ਵੀ ਖੇਹ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਘਰ ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ।"

ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਜਲਾਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਖੂਨ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਲਿਆ।

(1954)

ਸੁਧਾਈ

ਕੋਇਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕਈ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜਗਤ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ, ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਚਾਤਰ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਇਰ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦਾਸ ਰਾਮ ਆਲਮ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰਦਾਸ ਰਾਮ ਆਲਮ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੱਤ੍ਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਕਵੀ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੀਬ-ਕਰੀਬ ਸਾਰੀ ਕੰਠ ਸੀ। ਆਪ ਵੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਛੰਦ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਕੋਇਟੇ, ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਕਵੀ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਆਯੋਜਤ ਕਰਨੇ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ।

ਉਦੋਂ ਕਵੀ ਸਭਾ ਨੇ ਇਕ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਆਯੋਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਲਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਸਰਾ ਸੀ, "ਤਕਦੀਰ ਨ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਹੱਟਦੀ ਵੇ।" ਆਲਮ ਹੋਰਾਂ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਮੇਰੀ ਕੱਚੀ-ਪਿੱਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀ। ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਅਜੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੁਣਾਉਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।" ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੇ ਅਮਕੀ ਤੁਕ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਵੱਧ ਗਿਆ - ਵਿੱਚੋਂ ਅਮਕਾ ਸ਼ਬਦ ਘਟਾ ਦਿਓ, ਵਜ਼ਨ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਮਫ਼ਹੂਮ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ। ਕਈ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀਏ ਬਦਲਣ ਲਈ ਵੀ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ। ਨਾਲੇ ਕਿਹਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ੇਅਰ (ਮਤਲਾ) ਤੇ ਆਖਰੀ (ਮਕਤਾ) ਬੜੇ ਜਾਜ਼ਬ ਹੋਣ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਜੇ ਸੋਧ ਸਕੋ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਰਹੇਗਾ।"

ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਦੁਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਿਆ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਲਿਖੀ ਜਾਵਾਂ ਆਲਮ ਜੀ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਦੀ ਕਦਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਰਾਏ ਸਦਕਾ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਲਿਸ਼ਕ ਪਈ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਜਦ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਆਉਣ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਕ ਨਵਾਂ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਵੱਸੀ। ਕੁਝ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਦੋ-ਦੋ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨੋਟ ਵੀ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਭੇਜੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੁਰਦਾਸ ਰਾਮ ਆਲਮ ਆਪ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਰੋਜ਼ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਡੂ ਛਲਕ ਆਏ। ਮੈਂ ਸਟੇਜ ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਆਲਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਂਦੀ ਤਾਂ ਇਥੇ ਸੁਣਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਇਨਾਮ ਜੋ ਸੁਹਿਰਦ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਅਸਲ ਹੱਕਦਾਰ ਆਲਮ ਸਾਹਿਬ ਹਨ; ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਜੀਬ ਉਲੜਨ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤੱਗਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।" ਤੇ ਮੈਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਆਲਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹ ਲਏ।

ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਓਦੋਂ ਤਕ ਮੇਰੀ ਪਲੇਠੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ 'ਅਸਲੇ ਤੇ ਉਹਲੇ' ਛਾਪ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਘਰ ਬੈਠਾ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਾਂ ਗੁਰਦਾਸ ਰਾਮ ਆਲਮ ਹੋਰੀਂ ਕਿਤਿਉਂ ਆ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, "ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਬਾਗ-ਬਾਗ ਹੋ ਗਿਐ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀਤੀ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ।" ਆਲਮ ਹੋਰਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਦ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ।

(1956)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ.....

ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਤਾਂ ਸਾਧ-ਸੁਭਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ, "ਵੀਰ ਜੀ ! ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਸੋਚਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਅੱਜ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ।" ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਕਾਰਨ ਰੋਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਝਿੜਕਾਂ ਤੇ ਬੜੀ ਵਾਰ ਮਾਰ ਵੀ ਪੈਣੀ। ਪਰ ਉਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ।

ਸਾਡੇ ਘਰ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਇਕ ਪਠਾਣ ਦਾ ਘਰ ਸੀ - ਅਬਦੂਲਾ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਲੜਕਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਜਾਂ ਰਤਾ ਕੁ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੋਵੇਂ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਠਾਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੱਢਿਆ। ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਠਾਣ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰੇਗਾ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦੌੜਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਪਠਾਣ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਦੌੜੋ ਮਤ, ਹਮ ਸੇ ਬਾਤ ਕਰੋ।" ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਮਕਾਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਗਾਰੇ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਗਾਰਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਲਏ। ਜਦੋਂ ਪਠਾਣ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗਾਰਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ 'ਤੇ ਦੇ ਮਾਰਿਆ।

ਪਠਾਣ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮੂੰਹ ਧੋਤਾ, ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਰਤਣ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਤਾਂਈ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਜੋ ਸੌਦਾ ਸੁਕ ਲੈਣ ਗਏ ਸਨ, ਲੈ ਕੇ ਪਰਤੇ। ਜਦੋਂ ਪਠਾਣ ਦੇ ਘਰ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਪਠਾਣ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਬੇਟੇ ਵੱਲੋਂ ਮੁਬਾਰਕ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੱਢਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਵੇਖਾਂ ਤਾਂ ਸਹੀ ਉਹ ਕੌਣ ਦਲੇਰ ਲੜਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਠਾਣ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਗਲੀ ਵਿਚ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੌੜਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਦੌੜ ਨਾ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਤਦ ਉਸਨੇ ਗਲੀ ਵਿਚ ਪਏ ਗਾਰੇ 'ਚੋਂ ਦੋ ਬੁੱਕਾਂ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ ਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਉਸ ਨੇ ਗਾਰੇ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਬੁੱਕਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਪਰ ਦੇ ਮਾਰੀਆਂ।"

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਠਾਣ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਬੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਘਰ ਆਏ। ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹਾਕੀ ਸਟਿੱਕ ਚੁੱਕ ਲਈ ਤੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਉਸ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਹਾਕੀ ਸਟਿੱਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਘਬਰਾਇਆ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਚੀ ਸਾਰੀ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਜੋ ਕਰਨੂਤ ਅੱਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਾਕੀ ਉਸ ਦੇ ਪੱਟ ਤੇ ਦੇ ਮਾਰੀ। ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੱਟ ਪਈ ਤਾਂ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤੀ ਸੱਟ ਵੱਜ ਗਈ ਸੁ ਜੋ ਤੜਪ ਕੇ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਕੀ ਤਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਹੋਰ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਇਸ ਵਾਰਦਾਤ ਸਮੇਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਸ਼ਾਮੀ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤੇ ਪਰਤਿਆ ਸਾਂ। ਰਾਤ ਪਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਇਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੌਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਵੀਰ ਜੀ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਹੈ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ "ਦੱਸੋ।" ਤਦ ਉਸਨੇ ਦਿਨੇ ਹੋਈ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਵੀਰ ਜੀ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਚਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਸੋਟੀ ਪੈਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬੇਵਕੂਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਆ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਪਿਆਰ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਐਸੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।"

(1940)

ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ

ਅਰਦਾਸ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣਦਾ ਸਾਂ ਉਹ "ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗਉਤੀ ਸਿਮਰ ਕੈ" ਵਾਲੀ ਵਾਰ ਸਿਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ-ਪਿਆਉਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ', 'ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ', 'ਨੀਲੇ ਘੋੜੇ ਵਾਲੇ', ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕੰਠ ਹੋ ਗਏ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਮਗਰੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਹ ਕੰਠ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵੀ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਬੇਟਾ ਉਹ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜਿਹੜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਿਆਂ ਲਗਾਏ ਸਨ, ਜ਼ਰਾ ਮੁੜ ਕੇ ਦੱਸੋ।" ਮੈਂ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਕਾਕਾ! ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਲੱਖਾਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਗਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾ-ਲੱਖਾਂ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾ ਲਾਓ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਜੇ ਲਗਾਣੇ ਹੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਐਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਗਾਓ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਮੈਨੂੰ ਐਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਸੋਚੀ ਕਰਾਓ।" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਿਸੇਸ਼ ਮਹਤੱਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ : 'ਸਰਬੰਸ ਦਾਨੀ' - ਉਹਨਾਂ ਜੈਸਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ; 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦਾਤੇ' - ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਨੇ ਬੰਦਿਆਂ

ਨੂੰ ਸਚਮੁੱਚ ਮੌਤ ਦੇ ਭੈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; 'ਧਰਮ ਰਖਿਆਕ' - ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਤੋਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਸੂਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਤੇ 'ਨੀਚੋਂ ਉੱਚ ਕਰਨ ਵਾਲੇ' - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਵਰਣਾਸੂਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਹੀਣੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਐਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਸੋਭਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।"

ਓਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਮੈਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। (1940)

ਸੋ ਦਰੁ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੀ.ਆਈ. ਪੇਂਟਰ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਸੀ.ਐਸ. ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਏ ਤੇ ਫਿਰ ਐਫ.ਸੀ. ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਐਫ.ਸੀ. ਕਾਲਜ ਦੇ ਜਿਸ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸੁਪਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਵੀ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਸਟਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥਲੀ ਕਿਤਾਬ ਮੇਜ਼ ਪੁਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ 'ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਆਫ ਓਰੀਅਨਟਲ ਪੋਇਟ੍ਰੀ' (ਪੂਰਬੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਆਤਮਾ) ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, "ਤੂੰ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ?" ਮੈਂ 'ਹਾਂ' ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, "ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ?" ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਜਨਾਬ ਕਾਫੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪੀ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਵਿ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰੋਚਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝ ਆਇਆ ਹੈ?"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਅੱਧ ਤਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪੱਛਮੀ ਕਾਵਿ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਪੂਰਬੀ ਕਾਵਿ ਪਾਸ, ਪੱਛਮੀ ਕਾਵਿ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਕਾਵਿ ਬਾਹਰ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ,

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਪੂਰਬੀ ਕਾਵਿ ਅੰਦਰ ਵਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੀ ਹੈ।” ਮੈਂ ਅਜੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ
ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ ਅੱਜ
ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀਵੀਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਗ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸਾਂ।
ਕਾਲਜ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀਆਂ ਵੀ ਤਿੰਨ ਕੁ
ਸੌ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਨ, ਮੈਂ ਸਭ ਪੜ੍ਹ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਉਰਦੂ
ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ, ਮੀਰ, ਜ਼ੋਕ ਤੇ ਗਾਲਿਬ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਸਨ। ਛਾਰਸੀ ਵਿਚ ਵੀ
ਸਾਅਦੀ ਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ
ਪੂਰਬੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਥੋੜੀ-ਬਹੁਤ ਪਕੜ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਜਾਪਾਨੀ ਜਾਂ ਚੀਨੀ ਕਾਵਿ ਵੱਲੋਂ
ਅਨਜਾਣ ਸਾਂ, ਪਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਗਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਦਿਲ ਲਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ
ਸਾਂ, ਪਰ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੀ ਬਦਸ਼ੂਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ: ਪੇਂਟਰ ਦੇ ਘਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀਣ
ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਲੈਣਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਸਾਡੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰ ਜਾ ਖੜਕਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਆਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਹਾਲ-ਚਾਲ
ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੂੰ ਪੂਰਬੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਗੱਲ
ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਵਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ
ਆਤਮਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਸਦੀ ਹੋਵੇ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਇਸ ਸਵਾਲ ਲਈ ਤਿਆਰ
ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਮਿੰਟ ਦੇ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਸੋਚ ਸਕਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀ
ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਣੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਦਿਓ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ
ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮਫ਼ਹੂਮ ਦੱਸਣਾ ਹੈ।” ਉਹ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਂ ਚਾਹ
ਪਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਚੀਨੀ ਘੋਲਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਸੋਚ ਲੈ।” ਪਰ ਚਾਹ
ਪਾ ਕੇ ਦੇਣ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ
ਰਹੇ, ਉਹ ਖਾਮੋਸ਼ ਰਹੇ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣ ਜੋਗ ਸਮਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਮੁਕਾ ਚੁੱਕੇ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਕੁਝ ਸੁਣਾਉਗੇ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ,
“ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭਾਲ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਖੋਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ _____ ਹੋਈ, ਪਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।” ਮੈਂ ‘ਜਪੁਜੀ’ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 27 ਵੀਂ ਪਉੜੀ ‘ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ, ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ, ਜਿਤਿ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ’ ਸੁਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾਈ ਗਿਆ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਸੁਣਾਈ ਜਾਵੇਂ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਪ੍ਰੋ: ਪੇਂਟਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਵਧੀ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਮੈਂ ਮੁਕਾਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਗੇ, “ਇਹ ਕਿਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ।” ਪ੍ਰੋ: ਪੇਂਟਰ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਚੁਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਡਮਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਨ ਮੈਂ ਉਮਰ ਭਰ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼, ਜੇਕਰ ਵਿਹਲਾ ਹੋਵੇਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਚਾਹ ਪੀਣ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰ।”

ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅਤਿ ਪਿਆਰਾ ਦੋਸਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ 50 ਵਰ੍ਹੇ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁੱਛ-ਛੁੱਟੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

(1943)

ਸੱਚੇ ਢਾਡੀ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਉਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਰਾਗੀ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਬੈਠਾ, “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ! ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਭੇਟਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।”

ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕਰੀਏ ਉਸਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣ ਕੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਲਈ ਨਾ ਕਰੀਏ।

ਦੂਜੀ ਇਹ ਕਿ ਜਰੂਰਤਾਂ ਘਟਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਜੇ ਵਧਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਤੀਜੇ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਟ ਨੂੰ ਮਨੁਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਦਾਨ ਨਾ

ਅਸਲ ਵਿਚਿਆ

ਜਾਣਨਾ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਦਾਤ ਜਾਣਨਾ। ਇਸ ਦੀ ਝਾਕ ਨਾ ਰੱਖਣਾ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਣਨਾ, ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅਉਸਰ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ।

ਬਾਕੀ, ਸ਼ਬਦ-ਭੇਟਾ ਸਾਨੂੰ ਏਨੀ ਕੁ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਣ ਲੱਗਿਆਂ ਆਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।”

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ “ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਵਾਂ” ਆਖਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੱਤਾ।

(1952)

ਅਕ੍ਰੂਤਘਣਤਾ

ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਚਿੱਕੜ ਤੇ ਟੋਭਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਖੜਾ ਸੀ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਟੀ ਛੜੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਥਾਏਂ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸਾਂ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?” ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਬਚਦੇ-ਬਚਾਂਦੇ ਅਸੀਂ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਸੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਹੈ ਨਾ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਾਂ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਆਉਣਾ ਸੀ।” ਸੋ ਮੈਂ ਦੋਬਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੜਕ ਪਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਫਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੱਕ ਲੈ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਅਂਗਨ ਬੜਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਖਲੋਤਿਆਂ ਜਦ ਮੈਂ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਬੱਦਲੀ ਦੇ ਫੰਡੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਏ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਦੇ ਦਿਸੇ। ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਝੁੰਡ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖਲੋਤਾ ਨਿੰਮ ਦੇ ਬਿੜਾਂ ਤੋਂ ਉੱਡ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਬਿੜਾਂ 'ਤੇ ਪਰਤ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਬਿੜ ਦੇ ਥੱਲੇ ਦਰਖਤੀ ਵਿਚ ਫਰਸ਼ੀ ਫੁੱਲ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਉੱਥੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ

ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿੜ੍ਹ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਸੁਰਮਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨੇੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸੋਚੀ ਜਾਵਾਂ ਹੋਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਦਾਤਾਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਈ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ “ਕਿਤਨਾ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਤਨੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਲਈ ਕਦੇ ਕਰਤੇ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।” ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਸ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸੱਜਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਤਦ ਸੁਰਮਾ ਸਿੰਘ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਅੱਜ ਬੱਦਲਵਾਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ—ਹਵਾ ਠੰਡੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨਮੀ ਵੀ। ਪੰਛੀ ਵੀ ਚਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਪਏ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਆਨੰਦ ਵਰਤ ਰਿਹੈ।” ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, “ਅਨੰਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।” ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਆਨੰਦ ਘੱਟ ਹੀ ਮਾਣਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ।

(1953)

ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ

ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਿੰਸੀਪਲ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਬੇਟਾ ਜੋ ਸ਼ਿਮਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਛੋੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ, ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਹਾਸੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਆਸਾਂ ਸਮਝਿਆਂ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗਲਤ ਘਰ ਆ ਗਏ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਖ਼ਬਰ ਗਲਤ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਕੋਲੋਂ ਅਸਾਂ ਪੁਛਿਆ, “ਇਹ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ?” ਉਸ ਨੇ ‘ਹਾਂ’ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਫਿਰ ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ, “ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?” ਉਸਨੇ ਫਿਰ ‘ਹਾਂ’ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੋਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਵਿਛੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਪੁਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਮਘਟਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਵਿਚਾਲੇ ਬਾਵਾ ਜੀ ਬੈਠੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਟਕਲੇ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਸਭ ਲੋਕ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਬਾਵਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੌਤ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਬਾਵਾ ਜੀ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਤੁਹਾਥੋਂ ਪੁੱਛਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦੇ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ? ਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਂ ਬੜੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੇ ਪੂਰੇ 35 ਸਾਲ ਉਸ ਪਿਆਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਨਸੀਬ ਕਰਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਥੋਂ ਖੋਹ ਸਕਦਾ ਸੀ।” ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਲਾਲ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਝੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤ ਗਈ ਸੀ।

(1953)

ਧੁੱਪ, ਭਾਂਵੇਂ ਚਿੱਕੜ 'ਤੇ ਪਵੇ

ਇੱਕ ਡਕੀਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ - ਮੰਗਣ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ। ਉਹਦਾ ਸਰੀਰ ਬੜਾ ਭੱਦਾ ਸੀ, ਸਿਰ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਟਾਂ ਬੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਮੈਲੇ-ਕੁਰੈਲੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਕੈਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ, ਤੇ ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵੇਖਿਆ, ਤੇ ਝੱਟ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਕੋਈ ਘੰਟਾ ਸਵਾ ਘੰਟਾ ਉਹ ਬੈਠੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ।

ਘੰਟੇ ਸਵਾ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤਕ ਆਏ। ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ, ਜਦ ਫਕੀਰ ਮੇਰੇ ਲਾਗਿਓਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਗਿਆ, ਬੜੀ ਕਚਿਆਣ ਆਈ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਵੇਖ ਲਈ।

ਉਸਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਫਕੀਰ ਬੜਾ

ਅਸਲ ਵਿੱਦਿਆ

 ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਕੁਝ ਲੱਭਾ!"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਬਾਬਾ ਜੀ, ਤੁਸਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਈ ਰੱਖਿਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਚਿਆਣ ਨਹੀਂ ਆਈ?" ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਗਾਹਕ ਸਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਬੇਟਾ ਯਾਦ ਰੱਖੀਂ ਧੁੱਪ ਭਾਵੇਂ ਚਿੱਕੜ 'ਤੇ ਵੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।"

(1963)

ਆਪਾਤ ਲਈ ਤਿਆਰੀ

ਡਾ. ਮੁਰਤੀ ਰਾਓ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾਨ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿਚ ਮਨੋਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਤਸਥੀਸ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਯੋਗਤਾ ਸੀ। ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਰੋਗ ਦੀ ਵੀ ਉਹ ਸਹਜੇ ਹੀ ਤਸਥੀਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੈਸੂਰ ਚੱਲੇਂਗਾ?" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਜੀ ਮੈਸੂਰ ਕੀ ਹੈ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਉਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਬੀਮਾਰ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਜਾਣੈ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਜੀ ਮੈਂ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨੈ?" "ਤੇਰੀ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਪੁੱਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਆਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਏ। ਕੋਲ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਅਠਤਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੀਵਾਲਵਰ ਪਕਤਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤੇ ਕਹਿ ਰਿਹੈ 'ਖਬਰਦਾਰ ਜੇ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ

ਉਡਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਜਿਤਨੀ ਜੀ ਕਰੇਗਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਆਂਗਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਮ ਰਾਜ ਪਾਸ ਤੁਰੰਤ ਅੱਪੜਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹੀ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੈ।' ਡਾ. ਨੇਕੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।"

ਮੈਂ ਦਹਿਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਜੇਕਰ ਤੁਸਾਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰਨੇ ਭਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਗਲਤ ਸੋਚਿਆ। ਜਿਸ ਧਰਮ ਦਾ ਮੈਂ ਸੱਦਸ ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਭਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਅਵੱਸ਼ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।"

ਮੇਰਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਡਾ: ਮੂਰਤੀ ਰਾਓ ਇਕਦਮ ਠੰਬਰ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੇਰਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਮਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਇਸ ਦਾ ਮੈਂ ਕੀ ਹੱਲ ਸੋਚਿਆ ਏ।"..ਫਿਰ ਆਪੇ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਇਹ ਦਰੀ ਜੋ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਂ ਨਾਲ ਲਿਆਇਆ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਸੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਜਣੇ, ਇਕ, ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ, ਪਕੜ ਕੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਤਾਣ ਦੇਣਗੇ। ਤਦ ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖਲੋ ਕੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਵਾਂਗਾ। ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਚੋਂ ਹੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੀਵਾਲਵਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਬਾਹਰ ਆਵੇਗਾ ਤਦ ਦਰੀ ਪਕੜੀ ਦੇਵੇਂ ਜਣੇ ਰੀਵਾਲਵਰ ਸਮੇਤ ਉਸਨੂੰ ਦਰੀ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਲੈਣਗੇ।"

ਮੈਨੂੰ ਡਾ. ਮੂਰਤੀ ਰਾਓ ਦੇ ਦੱਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਡਾ. ਨੇਕੀ ਸਾਡੀ ਹਰ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਆਪਣੀ ਸੋਝੀ ਦਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

ਏਨੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਹਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਥੇ ਰੀਹਰਸਲ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਦਰੀ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਬੂਝੇ ਅੱਗੇ ਤਾਣ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਤਦ ਡਾ: ਮੂਰਤੀ ਰਾਓ ਨੇ ਬੂਝਾ ਖੜਕਾਇਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, "ਕੌਣ ਹੈ?" "ਮੈਂ ਡਾ: ਮੂਰਤੀ ਰਾਓ ਤੇਰਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਆਇਆਂ।"

"ਅੰਦਰ ਆ ਡਾਕਟਰ"

"ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਮੈਂ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਆਂਗਾ।”

“ਪਰ ਇਹ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਿਹਾ? ਡਾ: ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਰੱਬ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਤੂੰ ਨਿਹੱਕ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾ।”

ਅਸਾਂ ਦਰੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬੁਹਾ ਖੋਲ੍ਹੇ ਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਅਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਸਨ ਕੁਝ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਖਾਲੀ। ਜਾਪੋਂਦਾ ਸੀ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਪੀਂਦਾ ਹੀ ਰਿਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਟੇਬਲ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰਿਵਾਲਵਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਡਾ:ਮੂਰਤੀ ਰਾਓ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੰਗਲੌਰ ਲਿਜਾਣ ਆਇਆਂ।”

“ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਆਏ ਲੈ ਚਲ ਡਾਕਟਰ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਬੜਾ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।”ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਬਿਠਾ ਕੇ ਡਾ: ਮੂਰਤੀ ਰਾਓ ਆਪ ਕਾਰ ਚਲਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਲੈ ਆਏ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਰਸਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਦੇ ਕੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਪੀਣ ਲੈ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਡਾ: ਨੇਕੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਸੌਖ ਹੋਇਆ। ਉੱਜ ਤੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੁਣੈ ਕਿ ਤਿਆਰੀ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਸੰਭਵ ਅਪਾਤ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ। ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈਏ, ਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੀਏ।”

(1956)

ਟੇਢੀ ਥੀਰ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਦ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਬਾਣੀ, ਫਬਤ, ਨੁਰਾਨੀ ਚਿਹਰੇ, ਚਿੱਟੇ ਲੰਮੇ ਦਾਹੜੇ, ਤੇ ਦੁੱਧ ਚਿਟੇ ਪਹਿਰਨ ਤੋਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ 'ਤੇ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਆਏ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਵਾਕ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਸਹਿਜ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਠੁੰਮੇਦਾਰ ਲਹਿਜਾ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਮੰਡ-ਮੁਗਧ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤੇ ਡੰਗਿਆ ਈ ਗਿਆ।

ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸਬੱਬ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਦ ਮਨੋਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਘਰ ਭਾਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਘਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸੋ ਸਾਡੀ ਰਾਸ ਰਲ ਗਈ।

ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਤਦ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਉਹ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਘਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਦ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਪਰਤਣਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਣਾ ਤੇ ਅਸਾਂ ਘੰਟਿਆਂ- ਬੱਧੀ ਇੱਕਠਿਆਂ ਬਹਿ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਅੰਤਰ ਸੋਝੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕਰਨਾ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਹ ਤੁਕ ਆ ਗਈ:

ਜਿਸਹਿ ਜਗਾਇ ਪੀਆਵੈ ਇਹੁ ਰਸੁ

ਅਕਥ ਕਥਾ ਤਿਨਿ ਜਾਨੀ॥ (ਪੰ: 13)

ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, 'ਅਕਥ ਕਥਾ' ਕਿਵੇਂ ਜਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਹੈ ਹੀ ਅਕੱਥ।" ਆਖਣ ਲਗੇ, "ਇੱਥੇ, ਕਿਸੇ ਰਸ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ। ਰਸ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵਸਤ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਸ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਟੇਢੀ ਖੀਰ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਸਾਂ ਸੁਣੀ ਹੋਣੀ ਹੈ..."

ਮੈਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਇਕ ਅਖਾਣ ਹੈ।" ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਹਰ ਅਖਾਣ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਨਹੀਂ ਜੀ।" ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਲਉ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੋ! ਇਕ ਆਦਮੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਅੰਨਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਖੀਰ ਕਿਰੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਏ?' ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, :ਚਿੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਏ?' ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਚਿੱਟਾ ਕੈਸਾ ਹੁੰਦਾ ਏ?' ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਬਗਲੇ ਵਰਗਾ।' ਤਦ ਅੰਨ੍ਹੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਬਗਲਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਏ?" ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਹੱਥ ਮੌੜ ਕੇ ਬਗਲੇ

ਵਰਗੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ।' ਤਦ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਟੇਢਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਐਸੀ ਟੇਢੀ ਖੀਰ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ।' ਸੋ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਖੀਰ ਵੀ ਟੇਢੀ ਖੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਨੁਭਵ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਸਮਝਾ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਦ ਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਰਸਨਾ ਵਿਚ ਮਿੱਠਾ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਮਿੱਠਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਲੇ ਕਰੋ ਇਹ ਸ਼ਹਿਦ ਦਾ, ਮਿਸਰੀ ਦਾ, ਗੁੜ ਦਾ ਸੁਆਦ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਮਿੱਠਾ ਚੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੱਸ ਕੇ ਵੀ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਸੁਆਦ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ, ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਸੁਆਦਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਰਸ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ,

ਇਹ ਰਸ ਛਾਡੇ ਉਹ ਰਸੁ ਆਵਾ॥

ਉਹ ਰਸੁ ਪੀਆ ਇਹੁ ਰਸੁ ਨਹੀਂ ਭਾਵਾ॥ (ਪੰ: 342)

ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਸ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ ਜੋ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠੇ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਰਹੱਸਾਤਮਕ ਰਸ ਹੈ। ਪਰ ਆਸੀਂ ਲੋਕ ਜੋ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਰਸਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਸ ਵਲੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮਾਇਆਵੀ ਰਸ ਤਿਆਗੇ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਰੀ ਆਪ ਮਾਇਆਵੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਹੱਸਾਤਮਕ ਰਸ ਨਾਲ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਅਕਬਥ ਕਬਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਤਨੀ ਕਠਨ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਸੁਖੈਤਨ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਸਕਣਾ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਮੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕਰਿਆ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਅੰਧੁਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਟੇਕ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।"

ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, "ਜਿਹੜਾ ਵੇਖਣ ਦਾ ਅਭਿਲਾਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਆਪ ਉਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਤੇ ਉਸ ਪਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਰ ਪਕੜੀ ਕਰੀ ਜਾਓ।"

ਮੈਨੂੰ ਲਗਿਆ, "ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੰਹੋਂ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬੋਲਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।"

(1959)

ਨਿੰਦਾ ਭਲੀ ਕਿਸੇ ਕੀ ਨਾਹੀ

ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਬ ਆਦਿ ਸਿਰਕੱਢ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਤਦ ਇਕ ਸੱਜਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ ਉਥੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਖਾਲੀ ਪਈ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰਮੁਖੇ ਨਿੰਦਿਆ ਛੋੜੋ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰੋ।" ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ! ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਆਸੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਖ ਨਹੀਂ ਦੱਸਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਠੀਕ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਗੇ? "ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕ ਉੰਗਲੀ ਉਠਾਈਏ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਉੰਗਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਉਠ ਖਲੋਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਪਰ ਉਹ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਕਦੋਂ ਹੱਟਣ ਵਾਲਾ ਸੀ? ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਤੁਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਣਾ ਏ, ਜਥੇਦਾਰ.....ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪਤਿਤ ਹੋ ਗਿਆ।" ਤਦ ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, "ਗੁਰਮੁਖੇ, ਪਤਿਤ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਏ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਲਏ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੱਜਰ ਕੁਰਹਿਤ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੀ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸੀ?"

"ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।"

ਤਦ ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੇਡੇ 'ਤੇ ਥਾਪੜਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਵਾਕਫੀ ਲਿਆ ਕਰੋ, ਫਿਰ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ!" ਪਰ ਨਿੰਦਿਆ ਰੱਬ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਕੁਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ।"

(1960)

ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ

ਬੀਬੀ ਸੁਖਵੰਤ ਇਕ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਆਤਮਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਸ਼ਿਕਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਪਤਲੀ ਵੀ, ਮੱਧਰੀ ਵੀ, ਪਰ ਜਾਨ ਸ਼ਕਤਵਰ! ਤੜਕਸਾਰ ਉੱਠਈ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੀ, ਸਾਮ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟੱਬਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕੱਲੀ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਖੜਾਕ ਕੀਤੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, "ਰੱਬਾ ਤੇਰਾ ਸ਼ੁੱਕਰ ਹੈ ਤੂੰ ਮੇਨੂੰ ਛਰਸ ਦਿੱਤੇ ਹੂੰਝਣ ਨੂੰ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਪੂੰਝਣ ਨੂੰ, ਘਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕੱਟਣ ਨੂੰ, ਕਬਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੁੱਟਣ ਨੂੰ, ਕੱਪੜੇ ਦਿੱਤੇ ਧੋਣ ਨੂੰ ਤੇ ਬੱਚੇ ਦਿੱਤੇ ਮੇਹਣ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਤਾਣੀਂ ਸੁਰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ"

ਮੈਂ ਸਦਾ ਬੀਬੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮਾਣਦਾ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਅੱਜ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਵਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੜੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ।

(1961)

ਸੁੰਦਰ ਜੀ

ਸੁਖਵੰਤ ਬੀਬੀ ਦੇ ਇਕ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਸਨ; ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਸੁੰਦਰ ਸੁਨੱਖਾ ਸਰੀਰ, ਭਰਵਾਂ ਚਿਹਰਾ, ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਇਆ ਦਾਹੜਾ, ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਦਸਤਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਦਿਲਖਿਚਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਬੋਲ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਦ ਵੀ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸੁੰਦਰ ਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ। ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਵੀ ਮਿਲਣ ਸਾਨੂੰ

ਅਸਲ ਹਿਦਿਆ ਅਪਣੇ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਕਰਨ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਸੋਚਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਈਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ 'ਸੁੰਦਰ ਜੀ' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਰੱਜਦੇ ਨਹੀਂ। 'ਉਹ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੋਣੇ ਹਨ !' ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਖ ਕੇ ਆਈਏ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੇਰਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਕੰਵਰਜੀਤ ਦਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਪਿੱਛੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ। ਕੰਵਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਏ ਹੋਏ ਹਾਂ, 'ਸੁੰਦਰ ਜੀ' ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲ ਆਈਏ।" ਸੇ ਅਸੀਂ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਪਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ। ਬੁਹਾ ਖੋਲਿਆ ਤੇ ਇਕ ਮੇਟੀ ਜਿਹੀ ਔਰਤ, ਜਿਸ ਦਾ ਗੁੜਾ ਸਾਂਵਲਾ ਰੰਗ ਸੀ, ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗ ਸਨ, ਗਰਦਨ ਨਦਾਰਦ ਫਰਗੀ ਸੀ, ਬਾਹਰ ਝਾਕੀ। ਅਸਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ, "ਅਸੀਂ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹਾਂ।" ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਆਉ ਨਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।" ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਅੰਦਰ ਤੁਰ ਪਈ। ਮੈਂ ਤੇ ਕੰਵਰ ਨੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਈਏ, 'ਕਿ ਇਸੇ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਏ ਹਾਂ।'

ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਘਰ ਇਤਨੇ ਸਲੀਕੇ ਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਸਾਂਭਿਆ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਠਾਇਆ, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਪੁੱਛੀ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਬੜੀ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਏ, ਅੱਜ ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੇ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੁਭਾਗ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ।"

ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਖਾਤਰਦਾਰੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਚੇਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਿਆਰ ਭਾਵਨਾ ਰੱਜ ਕੇ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੀ ਵਿਚ ਦਿਲਖਿਚਵੀਂ ਲੋਚ, ਬੋਲ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਹੋਏ। 'ਜੀ ਜੀ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵਾਕ ਵੀ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਦਸਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗਰਵੀਦਾ (ਪਿਆਰਵਾਨ) ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਉਸ ਪਾਸ ਰੁਕ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਕੰਵਰ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲ ਉੱਠੇ, "ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ 'ਸੁੰਦਰ ਜੀ' ਹੈ।"

(1960)

ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਸਮਝ

ਇਕ ਘਟਨਾ ਮੇਰੀ ਇਕ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਚੈਰੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜਿੱਡੀ ਗਿਲਟੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ। ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਪਾਸ ਗਈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਮੁਆਇਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ, ਗਿਲਟੀ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਹੈ ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਮੋਗ੍ਰਾਮ (ਛਾਤੀ ਦੀ ਖਾਸ ਐਕਸਰੇ) ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਇਹ ਕੈਂਸਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਮੁਟਿਆਰ ਗੱਸ਼ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ, ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਕੈਂਸਰ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੈਂਸਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲ ਲਿਲਕੜੀਆਂ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਮਰੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਸਟ-ਘਿਸਟ ਕੇ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ।"

ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕੈਂਸਰ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਕੋਈ ਗਿਲਟੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਮੋਗ੍ਰਾਮ ਤਾਂ ਕਰਾਓ।" ਮੈਮੋਗ੍ਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਡਾ. ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਇਓਪਸੀ (ਗਿਲਟੀ ਚੋਂ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ ਕਢਵਾਉਣ) ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

ਤਦ ਤੋਂ ਉਹ ਮਰੀਜ਼ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰਵਾਲੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਇਹ ਕੈਂਸਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਬਾਇਓਪਸੀ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਤੇ ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ ਦੋਏ ਵੇਲੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਿਆ ਕਰਨ।

ਬਾਇਓਪਸੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕੈਂਸਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਾਯੂਸੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਮਰੀਜ਼ ਬੜੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆਈ। ਇਤਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਬੰਦੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਕੈਸਾ ਰੱਬ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ?

ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨੰਦਰ ਉਂਡ ਗਈ ਸੀ। ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਚਿੰਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ

ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਭੁੱਖ ਖਤਮ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਰ ਕੋਈ ਚਾਰ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਟੀਕਾ ਲਗਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਾਰਣ ਬਣਿਆ ਤਣਾਓ ਘਟੇ। ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪ ਬੋਲੀ, 'ਡਾਕਟਰ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਉਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਡਾਕਟਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, 'ਰੱਬ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ' - ਸੁਆਹ ਭਲੀ ਕੀਤੀ ਸੂ ?"

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੌਛੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਬੇਟੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਉਲੜਨ ਵਿਚ ਫਸੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਕੈਂਸਰ ਨਾਲ ਘੱਟ, ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ।"

ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੇ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਮੁਟਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਚੈ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਬੜੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਾ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਇਹ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਜੋ ਗਿਲਟੀ ਨਿਕਲ ਆਈ ਹੈ ਉਹ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਟੈਸਟਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਹੀ ਨਿਕਲ ਆਈ ਹੈ।"

ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ, "ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਹੋ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਅਰਦਾਸ ਕੋਈ ਹੱਕ ਮੰਗਣਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਖੈਰ ਮੰਗਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਖੈਰ ਮੰਗਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਖੈਰ ਧੈਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਹੱਕ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕੀ?" ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਮੁਟਿਆਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਭਗਵਾਨ ਜੜੂਰ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦੇ। ਉਸਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੁੱਰਖਿਆ ਹੈ। ਮੰਗੀਂ ਕੁਝ ਨਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਟੋਰੇ ਫੁਰੀ ਚੱਲੀਂ।"

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਚਲੇ ਗਏ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਗਏ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਾਂਗਾ।" ਉਹ ਮੁਟਿਆਰ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, "ਇਹ ਕੌਣ ਸਨ ?" ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਹਨ।" ਤਦ ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਠੰਢ ਵਰਤਾ ਗਏ ਹਨ। ਜਦ ਮੈਂ ਆਈ ਸਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਚਿੱਤ ਸਾਂਤ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ-ਸਪਰਧਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਉਠ ਗਈ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

 ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਬੇਚੈਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ।

(1961)

ਜੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ

ਲੇਗਾਸ, ਨਾਈਜ਼ੀਰੀਆ, ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਸਨ। ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਬੜੇ ਕਾਬਲ ਸਨ, ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸਨ। ਇਕ ਤਸਬੀ (ਮਾਲਾ) ਗੱਲ ਲਟਕਾਈ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਪੰਜ ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਵੀ ਵਿਹਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਰਦ (ਜਾਪ) ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਡਾ: ਅਲੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤੀਂ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰ-ਪੁਰਸੀ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ।

ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਸਬੀ ਫੇਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਅਸਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲੀਆਂ, ਸਾਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ ਤੇ ਕੌਲ ਪਏ ਸਟੂਲ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਸਾਂ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਅੱਲਾ ਤਾਅਲਾ ਦਾ ਕਰਮ ਹੈ, ਮੌਜ ਮੈਂ ਹੂੰ।" ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ, "ਸੁਣਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਦਿਲ ਕੇ ਹੂਈ ਹੋਗੀ। ਹਮੇਂ ਤੇ ਹੂਈ ਨਹੀਂ। ਹਮ ਤੋਂ ਅੱਲਾ ਕੇ ਹਾਥ ਮੈਂ ਹੈਂ, ਜੈਸਾ ਰੱਖੇ ਵੈਸਾ ਹੀ ਖੂਬ ਹੈ। ਸਰੇ ਤਸਲੀਮ ਖਮ ਹੈ ਜੇ ਮੇਂ ਜਿਸਾਜੇ ਯਾਰ ਮੈਂ ਆਏ।"

ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ, ਡਾ: ਅਲੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਤੀ ਸੀ, ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਲਾ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਨ ਕਰ ਕੇ ਚਿੰਤਾ ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। "ਜਬ ਵੱਹ ਰਹਿਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਹਮੇਂ ਫਿਕਰ ਕਿਸ ਬਾਤ ਕਾ ਹੈ ?"

"ਯਹਾਂ ਬੈਠੇ ਹੈਂ ਤੇ ਆਪ ਜੈਸੇ ਚੱਗਾ ਨਿਵਾਜ਼ੋਂ ਕੀ ਸੁਹਭਤ ਨਸੀਬ ਹੈ। ਚਲੋ ਜਾਤੇ ਤੇ ਅੱਲਾ ਤਾਅਲਾ ਕਾ ਕੁਰਬਾਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਤਾ। ਹਮਾਰੇ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਹਾਥ ਲੱਭੂ ਹੈਂ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤਕਲੀਫ਼ ਕਿਆ ਹੂਈ ਥੀ ?"

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਜੋ ਤਕਲੀਫ਼ ਗੁਜਰ ਜਾਏ ਉਸ ਕੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਆ
ਕਰਤੇ। ਅੱਲਾ ਕਾ ਸੁਕਰਾਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਜਿਸ ਤਕਲੀਫ਼ ਰਫ਼ਾ ਕਰ ਦੀ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਜਿਹ ਤਸਬੀ ਆਪ ਸੁਕਰਾਨੇ ਕੀ ਫੇਰ ਰਹੇ ਹੈਂ ?"

ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਤਸਬੀ ਪਰ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਮੱਚਾ ਕਾ ਵਿਰਦ ਕਰ ਰਹਾ ਥਾ,
ਸੁਕਰਾਨਾ ਤੋਂ ਦਿਲ ਸੇ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਹੂੰ, ਕਰਤਾ ਰਹੂੰਗਾ !"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਡਾ: ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ! ਆਪ ਸੇ ਮਿਲ ਕਰ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਈਮਾਨ
ਭੀ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।"

"ਇਨਸ਼ਾ ਅੱਲਾ, ਬਦਸਤੂਰ ਤਾਜ਼ਾ ਹੀ ਰਹੇ !"

ਤਦ ਅਸੀਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਪਰਤ ਆਏ। ਪਰ ਡਾ: ਅਲੀ ਦੀ ਤੁਹਾਨੀ
ਬਸ਼ਾਸ਼ਤ (ਅਨੰਦ) ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ।

(1965)

ਛਰਿਜ਼ ਕਿ ਗਰੀਬ ਮਾਰ

ਪ੍ਰੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਧੰਨ ਬੀਬੀ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰ
ਆਤਮਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਕਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਕਦੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਬੋਲਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ। ਹਰ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਨੋਂ-
ਮਨੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਨੌਕਰਾਂ, ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਉਚੇਚਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਕੁਝ ਆਪ
ਖਾਂਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹੀ ਕੁਝ ਦਿੰਦੇ। "ਇਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਦੇ ਜੀਅ
ਹਨ। ਮੇਰਾ ਕਿਤਨਾ ਕੰਮ ਸਾਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਰੱਖਾਂ ਤਾਂ ਦੇਣਦਾਰ ਹੋਵਾਂਗੀ।"

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਛਰਿਜ਼ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਕਹਿ ਬੈਠਾ, "ਮੈਂ
ਕਿਸੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਂਦਾ ਹਾਂ, ਆ ਕੇ ਠੀਕ ਕਰ ਦੇਵੇ।" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ,
"ਮੈਂ ਅਜੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ।" ਮੈਂ ਹੋਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਘਰ ਵਿਚ ਛਰਿਜ਼
ਪਿਆ ਹੈ, ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ
ਬਣਾਇਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਿਰਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ,
"ਬੀਬੀ ਜੀ! ਮਿਸਤਰੀ ਮੇਰਾ ਚੰਗਾ ਵਾਕਫ਼ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਇਲਾਜ

ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਸਾਥੋਂ ਕੋਈ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗਾ ਤੇ ਫਰਿਜ਼ ਚਲਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਪੁੱਤਰ ਨੇਕੀ! ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਫਰਿਜ਼ ਆਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਇਹ 'ਗਰੀਬ ਮਾਰ' ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਲੈ ਆਏ ਹੋ? ਅੱਗੇ ਜੋ ਕੁਝ ਬੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।" ਪਰ ਆਸਾਂ ਫਰਿਜ਼ ਬਹੁਤਾ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਬੱਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਅਜੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਗਰੀਬਾਂ, ਨੌਕਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਛਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹੈ।

(1966)

ਇਕ ਅਨੁਠੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ

1967-1968 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਲੇਗਾਸ ਨਾਈਜੀਰੀਆ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਲੈ ਗਿਆ ਜੋ ਉਹਨਿੰਦੀਂ ਦਿਨੀਂ ਲੇਗਾਸ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਪਾਹਜ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਪਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੀ ਵਿਚਿੜ੍ਹ ਜਹੀ ਮੁਸਕਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ। ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਮਾਸ ਪੱਠੇ ਉਸ ਦੇ ਜੁ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਬਤੌਰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਬੜਾ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਗਿਆਂ 'ਤੇ ਦੇ ਜਣੇ ਹੋਰ ਉਸ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, "ਤੁਸੀਂ ਲੇਖਕ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ?" ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ; ਹੱਥ ਇਤਨੇ ਤਾਂ ਚਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖਾ ਪੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਖਾ ਪੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਲਿਖ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।" ਤਦ ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਕ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਚੰਗਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਕੀ ਹੈ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਇਹ ਬੜੀ ਕਠਿਨ ਘਾਲਣਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।"

ਪਰ ਮੈਂ ਸੋਚ ਲਿਆ, 'ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।' ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਵੱਡੀ ਖਬਰ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਜਦ ਉਹ

ਛਧ ਗਏ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਜੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਲਿਖਤ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਇਕ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, "ਜੇ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ।" ਮੈਂ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ। ਪਹਿਲੋਂ-ਪਹਿਲ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਵੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਲਿਖੀ ਗਿਆ, ਰੱਬ ਨੇ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਸ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੱਜ ਅਖਬਾਰ ਵਾਲੇ ਮੈਥਿੰ ਲੇਖ ਮੰਗਦੇ ਹਨ।"

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਇਹ ਜਮਾਂਦਰੂ ਆਪਾਹਜ ਜੇ ਰੱਬ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾ ਕੇ ਇਤਨਾ ਚੰਗਾ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਸਾਲਮ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ? ਤਦ ਤੋਂ ਮੈਂ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਣਾ ਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰੱਬ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨੇ ਤੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

(1968)

ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਾਰਮਟੇਅਰਜ਼ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਨੋਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਸਨ। ਆਪ ਯਾਰਕ ਯੁਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਓਦੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਅਸਥ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆ ਖੰਡ ਦਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਐਡਨਬਰਾ ਬੈਠੇ ਸਲਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਕੌਂਸਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਈ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ?" ਮੈਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਇਕ ਸੱਜਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਚਿੱਤ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਡਾ: ਨੇਕੀ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਏ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਈ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਵਾਂ, ਪਰ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਮੈਨੂੰ ਐਸਾ ਕਰਨੋਂ ਵਰਜ ਰਹੀ ਹੈ।" ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕੀ ਹੈ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਉਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਸਾਡੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ ਦੀ

ਹਕ ਤਲਡੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।" ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ।

ਬਾਹਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮਲੇ ਦੇ ਦੋ ਸੱਜਣ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੌਂਸਲ ਦੀਆਂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬੰਦੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਤੇ ਮੈਂ..... ਦਾ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ...।" ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਟੋਕ ਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤਾਂ ਕਾਰਸਟੇਅਰਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ?" ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ, "ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਅਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਹੈ।" ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਸਭ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਕੋਈ ਡਾ: ਕਾਰਸਟੇਅਰਜ਼ ਤੋਂ ਸਿੱਖੇ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਓ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਜਿਸ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਨਾਮ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਬੜਾ ਚਾਲੂ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਲ-ਚਲਨ ਬਾਰੇ ਇਨਕੁਆਰੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ: ਕਾਰਸਟੇਅਰਜ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਝਾਓ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮਾਕੂਲ ਵਜਾਹ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।"

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਡਾ: ਕਾਰਸਟੇਅਰਜ਼ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ।
(1971)

ਇੱਕ ਦੈਵੀ ਸੁਨੇਹਾ

1973 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਦਾ ਹਾਦਸਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੱਡੀਆਂ ਸਾਬਤ ਘੱਟ ਬਚੀਆਂ, ਟੁਟੀਆਂ ਵਧੇਰੇ। ਖੋਪਰੀ ਇਕ ਕੰਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕੰਨ ਤੱਕ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚੀਰੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਖੂਨ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ, ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਵੀ, ਮੁੰਹ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਵਗੀ ਜਾਏ।

ਸਮਰਾਲੇ ਲਾਗੇ ਇਹ ਹਾਦਸਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੁਰਤ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਡਾਕਟਰ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਨਿਬੰਧ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਨਬਜ਼ ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਵਰਗੀ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ।” ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਲਹੁ ਦਾ ਦਬਾਓ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਯੰਤ੍ਰ ਮੇਰੀ ਬਾਹ ਤੇ ਬੰਨਿਆ। “ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬੱਲੇ ਹੈ। ਛ੍ਰਿਪ ਲਗਾਓ।” ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਫਿਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਪਰ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ, “ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਆਖਰੀ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਚੱਲੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈਏ।” ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਸਕਦਾ, ਸੁਰਤ ਨਿੱਪਟ ਗੁਆਚ ਗਈ।

ਜਦ ਹੋਸ਼ ਪਰਤੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਡਾ. ਅਲੀ ਯਾਦ ਆਏ। ਮੈਂ ਹਰ ਭਾਣੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਭਗਤ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੁੰਜ ਗਏ।

ਅੰਤ ਕਾਲ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿਮਰੈ॥ ਐਸੀ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿ ਜੇ ਮਰੈ॥

ਬਦਿਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਾ ਪੀਤਾਂਬਰੁ ਵਾ ਕੇ ਰਿਦੈ ਬਸੈ॥

ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਿੱਘੀ ਧੁੱਪ ਦਾ ਪਹਿਰਨ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਐ। ਸੁਰਤਿ ਫਿਰ ਗੁਆਚ ਗਈ।

ਫਿਰ ਸੁਰਤਿ ਪਰਤੀ ਤਾਂ ਕੰਵਰਜੀਤ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਕੈਸੇ ਹੋ?” “ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹਾ” ਮੈਂ ਕਿਹਾ। ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, “ਮੇਰਾ ਧੁੱਪ ਦਾ ਪਹਿਰਨਾ ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ?” ਪਰ ਸੁਰਤਿ ਫਿਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਜਦ ਪਰਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝੁਸਮੁਸੇ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਜੋ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਬਾਹਰਲੀ ਹਕੀਕਤ ਸੀ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸੁਆਣੀ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਣ ਆਈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿਤੇ ਵੇਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਚੁੰਮ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭੁੜੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਬਚ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਫਿਰ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲੀਆਂ, ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ-ਦੋ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਦ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆਂ ਮੇਰੀ ਸੱਜੀ ਟੰਗ ਨੂੰ ਇਕ ਵਜ਼ਨ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਵਜ਼ਨ ਇਕ ਪੁਲੀ ਤੋਂ ਲਟਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੱਟ ਦੀ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਜ਼ਨ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਮੇਰੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਪਲਸਤਰ ਵਿਚ ਬੱਢੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਫੀ ਚੋਟਾਂ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ

ਕਾਫੀ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, “ਹੱਡੀਆਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਖੋਪਰੀ ਵੀ ਚੀਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਮਾਗ ਠੀਕ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਸਾਂ?” ਤਦ ਮੈਂ ਸੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੋੜੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਖੜਾਕ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਇੱਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਐ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ।” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਐ?” ਉਹ ਗੱਜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਵਾ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋ ਸਕਦੈ? ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਵੇ।” ਮੈਂ ਸੱਜਾ ਰੱਖ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ। ਖੱਬਾ ਤਾਂ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਿੱਧਾ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਲਿਆ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ‘ਔਹ ਗਏ ਔਹ ਗਏ’ ਹੋ ਗਏ।

ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਵੀਰ ਸ.ਸ. ਜੋਗੀ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖਿਆ?” ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਆਏ, ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ?” ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਨਹੀਂ!”

ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਭੇਜ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ। (1973)

ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਦਰਸ਼ਤਾ ਦਾ ਭੇਤ

ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਓਸਲੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜਿਆ। ਮੈਂ ਗਲੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੀਟ ਤੇ ਸਾਂ ਤੇ ਇਕ ਸਾਧੂ ਜੀ ਖਿੜਕੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੀਟ ਤੇ। ਜਦ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਣ ਭਰ ਕੇ ਰਤਾ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਧੂ ਜੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਣ ਲਗੇ। ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ। ਮੈਂ ਝਕਦੇ-ਝਕਦੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮਹਾਰਾਜ਼ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਹੈ?” ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਵੇਖ ਲਉ।” ਆਪ ਉਠ ਕੇ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਤੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ

�ਸਲ ਵਿਚਿਆ

ਸੀਟ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਵੇਖਿਆ, “ਸਮੁੰਦਰ 'ਚੋਂ ਉਠਦੇ ਬੱਦਲ ਘਰ
ਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਬਾਰਸ਼ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰਬਤ ਉਤੋਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿ ਕੇ
ਹੇਠਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਕ ਦਰਿਆ ਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਵਾਪਸ ਸਮੁੰਦਰ
ਵਿਚ ਸਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮਹਾਰਾਜ ! ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਅਲੋਕਾਰ ਗੱਲ ਤਾਂ
ਹੋ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।” ਤੇ ਜੋ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਦੱਸਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਇਸ ਸਾਰੀ
ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਪਰ
ਇਕ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਵੀ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਸਕੂਲੇ ਜੁਗਰਾਫੀਏ
ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਹਵਾਜ਼ਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੱਦਲ
ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ, ਇਹਨਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਵਾਂ ਪਰਬਤਾਂ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ
ਹਨ। ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਠੰਡ ਵਿਚ ਉਹ ਬੱਦਲ ਬਰਸਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਪਰਬਤਾਂ ਤੋਂ
ਨਾਲੇ ਨਦੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਉੱਤਰਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਰਲ ਕੇ
ਦਰਿਆ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਦਰਿਆ ਮੈਦਾਨਾਂ ਥਾਣੀਂ ਢਲਾਣ ਵੱਲ
ਸਰਕਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਛਿੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਕ ਸਿਲਸਲਾ ਹੈ—
ਪਹਿਲੋਂ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦਾ। ਹੁਣ ਜਦ ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਉੱਪਰ ਉੱਠੇ
ਹਾਂ ਤਾਂ 'ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ, ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ
ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਇਕੇ ਵੇਲੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ
ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਪਰ ਉੱਠੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕੋਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ
ਤੇ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਜਾਵੇ ਤਾਂ, ਕੀ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਤ੍ਰਿਕਾਲਦਰਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋ
ਜਾਵੇਗਾ?”

(1974)

ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਸਮਰਪਣ

ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ-ਇੱਕ
ਧਿਆਨ ਉਖੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜੋ ਸਵਾਦ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ
ਛੁੱਡਕ ਗਿਆ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਬੇਚੈਨੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ
ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਚੇਲਾ ਤਿਆਗ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਸ ਪਾਸੋਂ
ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣ ਜਾਵਾਂ?

ਤਦ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕਨਾ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਿਮਰ

ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮਹਾਰਾਜ਼, ਮੇਰਾ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਲੱਗਣੋਂ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਰਾਹ ਦੱਸੋ ਮੁੜ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਲੱਗ ਪਵੇ।” ਆਖਣ ਲੱਗੇ, “ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਇਕ ਹੋਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ।” ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਧਿਆਨ ਉਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਇਕ ਇਕ ਸੰਤ ਪੰਡਿਤ ਨਿਸ਼ਚਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਾਧਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਉਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪਾਇਆ, “ਜੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਲੱਗਣੋਂ ਹੱਟ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?” ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, “ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੋ, ਘਾਲ ਨਾ ਛੋੜੋ। ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਜਦ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਵੀ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ, ਕੇਵਲ ਸਮਰਪਣ ਦਰਕਾਰ ਹੈ।”

(1974)

ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਗੁਣ ਵਿਹਾਜੀਏ

ਭਾਪਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਕਈਆਂ ਵਾਸਤੇ ਰਹਨੁਮਾਈ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਗੱਲ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਈ, ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਵੇ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੱਗੇ 'ਹੈਲੋ!' ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੋਲਦੇ। ਸਦਾ 'ਹਾਂ ਜੀ!' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਬਕੀ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ!

ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਜਦ ਇਕ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ। ਉਹ ਵੀ 'ਲੇਖਕ' ਸਨ ਤੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ।

ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਖਰੜਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਸਫ਼ਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ

ਫਿਰ ਅੰਤਲਾ ਸਫ਼ਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਜੇ ਹੋਰ ਮਿਹਨਤ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਆਲੋਚਕ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਰਾਏ ਲਉ ਤੇ ਇਸ ਪੁਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਿਹਨਤ ਹੋਰ ਕਰੋ।” ਉਹ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਬੜੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋਏ।

ਬੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਹੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ, “ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਛਾਪ ਦਿੰਦੇ ਹੋ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਵਿਚੇ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੈ।” ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਮੌਕਲਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਮਿੰਟ ਕੁ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਤੁਸਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਸਿੱਖ ਹੋ?” ਭਾਪਾ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਵੀਰ ਜੀ! ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹਾਂ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪਣਾ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਤਾਬ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਛਾਪਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗੱਲ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਬੜੀ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਰਿਣੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

ਉਹ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਪਰ ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਬੋਲੇ, “ਤੁਸਾਂ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਛਾਪੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਲਏ, ਸਿਗਰਟ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਲਿਖੀ ਫਿਰਦੀ ਏ, ਪਰ ਵਸਦੀ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਐਸੀ ਅੰਨ੍ਤ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਿਵੇਂ ਛਾਪਦੇ ਹੋ?” ਭਾਪਾ ਜੀ ਐਤਕੀ ਮੁਸਕਰਾਏ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਵੀਰ ਜੀ! ਤੁਸਾਂ ਦੁੱਗਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ, ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਵੀ ਨਿੰਦਿਆ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿੰਦਿਆ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਹੈ, ਬੰਦੇ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪਦਾ ਹਾਂ, ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਛਾਪਦਾ।” ਫਿਰ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੇ, ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਇਨਸਾਨ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹੋ, ਲਿਖਤ ਤੁਹਾਡੀ ਅਜੇ ਹੋਰ ਮਿਹਨਤ ਮੰਗਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਏ।”

ਆਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਮੈਂ ਭਾਪਾ ਜੀ ਦੇ ਜਦ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ। ਸਾਨ੍ਹੁੰ ਨਿੰਦਿਆ ਚੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ, ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਹਾਜੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ।"

(1974)

ਸਾਹਿਬੇ-ਕਮਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ

ਸੰਤ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਮਸਤ ਮਲੰਗ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਤ ਸਨ। ਨੇਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਨਾਮ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਖਮੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਨ੍ਹੁੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਨਾਮ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ?" ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੀਨਾ-ਬਸੀਨਾ ਚਲਦਿਆਂ ! ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਬਾਬਾ ਕਲਾਧਾਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਤੋਰੀ। ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਸਰਬੋਤਮ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਤੋਰੀ। ਸਾਡੇ ਭਾਗੀਂ ਪੰਜ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੇ ਉਸੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।"

ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਸੰਸਾ ਬੋਲ ਪਿਆ, "ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ; ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਧਰਦੇ ਹੋ ? ਉਹ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਧਿਆਨ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।" ਮੈਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, "ਮੈਂ ਜਿਸਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ, ਤਸਵੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋ?" ਐਤਕੀ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਪਰ ਹੱਸੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੈਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਚਮਕੋਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਏ। ਉਹ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ

ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਵੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਰਬੋਤਮ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਮੈਂ 'ਸਰਬੋਤਮ ਆਤਮਾ ਸੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਰਬੋਤਮ ਆਤਮਾ ਹੈ'। ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਆਤਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨਿੱਬੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ 'ਕਉਣ ਕਰੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮੁਇਓ?'।

ਉਹੀ ਆਤਮਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਕੱਪੜੇ ਪਾਟ ਗਏ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਲੰਗਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੁੱਤੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੈ, ਪੈਰ ਵਿਲੂੰਪਰੇ ਗਏ ਹਨ, ਢੀਮ ਦਾ ਸਿਰਹਾਣਾ ਕਰ ਕੇ ਰੜੇ ਹੀ ਲੇਟ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਆਤਮਾ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ, 'ਯਾਰਡੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ'। ਫਿਰ ਜਦ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਤੌਰਦੀ ਹੈ, ਚਾਰੇ ਲਾਲ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜਨੀਯ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮਿਹਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਪਰਮ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਰਮ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਤਾਂ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੈ। ਜਦ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਰਬੰਸ ਦਾਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨੇਤਰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਸੇਜਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਦ੍ਰਵ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਫਿਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦਾਤਾ ਆਪ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਲਿੰਗਨ (ਗੱਲਵਕੜੀ) ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਜਾਓ ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰਕ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਨਿਭਾਓ।'

ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਬੈਠਾ, "ਵਸਲ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਫਰਾਕ ਕੈਸਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਫਰਾਕ ਤਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਅਲਿੰਗਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।"

ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਝਰਨਾ ਗਈ।

(1975)

ਫਿਰ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ?

ਡਾ: ਮੈਡਿਕ ਬਾਂਸ ਇਕ ਸੁਇਸ ਮਨੋਚਿਕਿਤਸਕ ਸਨ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਏ ਇਕ ਖੋਜ ਕਰਨ ਕਿ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਆ ਮਿਲੇ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਕਟ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।" ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਕਿਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਉਹ ਰੀਸਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕੱਲ੍ਹੁ ਮੈਂ ਇਹ ਖੋਜ ਆਰੰਭ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਕੱਲ੍ਹੁ ਸਵੇਰੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਾੜੀ ਬਸਤੀ ਜਾਂ ਚੰਗੜ-ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਭਿਜਵਾ ਸਕੋ ਤੇ ਇਕ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਦਾ ਵੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਵਾ ਦਿਉ ਤਾਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ।" ਮੈਂ ਇਹ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਵਾ ਦੇਣ ਦਾ ਆਸ਼ਵਾਸਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕੋਈ ਦਸ ਸਾਢੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਿੱਤੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਰ ਬਸਤੀ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਸੋ ਬਸਤੀ ਖਾਲੀ-ਖਾਲੀ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਬੁੱਛੇ ਮੰਜ਼ੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਧੁੱਪ ਸੇਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਗੁੱਲੀ-ਡੰਡਾ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬਸਤੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕੀਂ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਕਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪਰਤਣਗੇ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਉੱਥੇ ਹਨੇਰਾ ਪਏ ਮੁੜ ਪਰਤਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਇਕ ਝੁੱਗੀ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਗਏ, ਤੇ ਧੁੱਪੇ ਬੈਠੀ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਇਹ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁੱਗੀ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਹੈ ?" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ?" "ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ। ਕੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਭ ਆ ਜਾਣਗੇ ?" ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਬੁੱਢੀ ਨੇ "ਹਾਂ" ਵਿਚ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ। "ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਜਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ?" ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। "ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ - ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।"

ਡਾ: ਬਾਂਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਇਹ ਝੁੱਗੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੱਠ ਬੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼

ਹੋਣਗੇ।

ਰਾਤ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੜ ਉੱਥੇ ਚਲਾ ਆਇਆ। ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੱਸਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਵੇਖਿਆ, ਭੁੱਗੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਤੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਸਨ। ਇਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਇਕ ਉਹਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਇਕ ਗੋਦੀ ਵਿਚ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਬਨ ਕਹਾਣੀਆ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਤੇ ਬੁੱਢੀ ਵੀ ਝੱਟ-ਝੱਟ ਬਾਅਦ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਇਕ ਜਵਾਨ ਮੁਟਿਆਰ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਆਦਮੀ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬੈਠੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਿੰਨੇ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਪਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਹੁੱਕਾ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਕ ਬੱਚਾ ਉਸਨੂੰ ਚਿਲਮ ਫੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਚੁੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਮੁਸਕਾ ਕੇ ਬੁੱਛੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ।

ਉਸ ਭੁੱਗੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਖੂਸ਼ ਸਨ। ਏਡੇ ਹਸੁੰ-ਹਸੁੰ ਕਰਦੇ ਚਿਹਰੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਡਾ: ਨੇਕੀ, ਕਿ ਖੂਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਉਪਰ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਖੂਸ਼ ਕਿਸਮਤ ਹੋ ਜੋ ਐਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ ਜਿੱਥੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਖਿੜ੍ਹੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਦੁਭਾਸੀਏ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਸੜਕ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਇਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹਥੋੜੇ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਤੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਭਾਸੀਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਖੂਸ਼ ਹੈ ? ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਤਰ ਮਿਲਿਆ, "ਹਾਂ ਬੜਾ ਖੂਸ਼ ਹਾਂ।" ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੈਨੂੰ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਕਿਤਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ? ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਦੋ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਚੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।" ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਰਾਤੀਂ ਸੌਂਦੇ ਕਿੱਥੇ ਓ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਏਥੇ ਹੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਧੈ ਜਾਈਦਾ ਏ। ਕੋਈ ਗੋਲ ਪੱਥਰ ਸਿਰ ਥੱਲੇ ਰੱਖ ਲਈਦਾ ਏ। ਭੁੱਖ ਵੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਏ, ਨੀਂਦ ਵੀ ਚੰਗੀ ਆਉਂਦੀ ਏ, ਕੰਮ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਐ, ਫਿਰ ਵੀ ਖੂਸ਼ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਬੇਵਕੂਫ ਹੋਵਾਂਗਾ।"

ਮੈਡਰਿਡ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੀਸਰਚ ਤਲਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ।

(1976)

ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਵਿਗਾਸ

ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸਾਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰਡ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਫੇਰੀ ਸੀ। ਇਕ ਬੱਚਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਉੱਥੇ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ—ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੁਥਾਵੇਂ ਇਕ ਮੇਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਉਪਰੋਸ਼ਨ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਦੋ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੱਥ ਪਕੜ ਕੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਇਆ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਹਿੱਲ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੱਥ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਉਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਉਸ ਵਾਰਡ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਖਤਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੀ।

ਮੈਂ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੌਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਬੱਚੀਏ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਏਂ ?" ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਏਹੋ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ।" "ਅੱਜ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਏਂ ?" ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲਿਖੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਵੀ, ਖੱਬੇ ਵੀ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਰੋਸ਼ਨ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਂ। ਤਦ ਤੋਂ ਮੈਂ ਰੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਏਥੋਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸ਼ਫ਼ਾ ਬਖਸ਼ੀਂ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਦਾ ਵੀ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।" ਪਰ ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸਵਾਰਥ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਕਲੁਦੀ ਦੀ ਮੈਂ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸ਼ਫ਼ਾ ਬਖਸ਼ੀਂ ਤਾਂ ਜੁ ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਰੋਗੀ ਬੱਚਾ ਤੇਰੀ ਰਹਿਮਤ ਤੋਂ

ਵਾਂਵਾ ਨਾ ਰਹੇ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਬੱਚੀਏ, ਤੂੰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ
ਵੀ ਸਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ਏ।"

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਮੁੰਦ ਗਈਆਂ।

(1976)

ਧਨ ਸੁ ਦੇਸ ਜਹਾਂ ਤੂੰ ਵਸਿਆ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸਾਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਥ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਸਨ।
ਬੜੇ ਸੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਖੁੱਭ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਹੰਢਾ ਚੁੱਕੇ
ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਸਨ। ਪਰ
ਉਹ ਸਿਰਫ਼ੀ ਪੱਕੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਹੱਠ 'ਤੇ ਡੱਟ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ: ਸ਼ਾਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਾ ਸੀ;
ਆਪ ਉਸ ਜੱਥੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਆ ਸਮੇਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ
ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਵਾਹਵਾ ਰੰਗ ਬੰਨਿਆ।

ਗੋਬਿੰਦ ਧਾਮ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਅੱਗੇ ਚੜ੍ਹਾਈ
ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਸੀ। ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਜੋ ਡਾਕਟਰ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਲਾਹ
ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਾ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਅੱਗੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਝੱਲ ਨਹੀਂ
ਪਾਏਗਾ। ਨਾਲੇ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਉਪਰ ਜਾਓ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਦੀ ਆਕਸੀਜਨ ਘੱਟਦੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ।
ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਨਾ।
ਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕਿਹੜੀ
ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?" ਡਾਕਟਰ ਲੋਕ ਨਿਰੁੱਤਰ ਹੋ ਗਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰੇ 5 ਵਜੇ ਗੋਬਿੰਦ ਧਾਮ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ
ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਚਾਲੇ ਪਾਉਣੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚਾਰ ਵਜੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ
ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੋਨਾਂ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਲਿਆ
ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਚਾਰ ਵਜੇ ਨਿਕਲ ਪਏ, ਮਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਨਾਲੇ ਤੁਰੀ ਗਏ, ਨਾਲੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਆਖਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਅੱਪੜ ਗਏ। ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਆਪ ਦਾ ਰੰਗ ਨੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਿਟਾਇਆ ਤੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਛੱਸੇ। ਪੰਜਾਂ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ। ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰੇ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਤਾਜ਼ਾ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਤੇ ਸੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਚਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੀਏ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਆਰੰਭ ਕਰੀਏ।

ਝਬਦੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਚਉਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸ਼ਬਦ ਲਾਇਆ :

'ਧੰਨ ਸੁ ਦੇਸੁ ਜਹਾ ਤੂੰ ਵਸਿਆ'

ਮੇਰੇ ਸਜਣ ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ॥' (ਪੰ: 96)

ਇਤਨਾ ਭਿੱਜ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਗਾਈ ਜਾਣ ਤੇ ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਰੋਈ ਜਾਣ।

ਜਦ ਸੰਗਤਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੈਣਾਂ 'ਚੋਂ ਝਰਨੇ ਛੁੱਟਦੇ ਵੇਖ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਵੀ ਸੇਜਲ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹੋ-ਜਿਹੀ ਯਾਤਰਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੋਣੀ।

(1976)

ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਬੱਜ ਲੱਗ ਜਾਣੀ ਸੀ

ਡਾ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਦਿਲੋਂ ਇੱਚਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਾਂ, ਪਿਆਰ ਵੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਫ਼ਤੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ।

ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜਦ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਜਦ

ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਹੀ ਮਿਲਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਘੰਟਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਮੈਨੂੰ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਜਦ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ. ਦਾ ਡਾਕਟਰੈਕਟਰ ਹੋ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਜਾਤੀ ਸੰਪਰਕ ਘੱਟ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਰੁੱਕਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁੱਕਾ ਵੇਖ ਕੇ, ਚਾਅ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਉਸ ਰੁੱਕੇ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸਲਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਨੇਕੀ, ਇਹ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਇਹ ਰੁੱਕਾ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਲਿਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਗੋਚਰੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ।"

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਦੱਸੋ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਨੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਚੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਆਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰ ਦੇਵੇ।"

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਸਾਂ ਡਾਕਟਰ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਲੈਣਾ ਚਾਹੰਦੇ ਹੋ ?" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਨੌਬਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਜੀ। ਮੈਂ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਗੋਚਰੇ ਕੰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, "ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ - ਉਹ ਵੀ ਮਾਣ ਨਾਲ। ਤੇ ਇਹ ਰੁੱਕਾ ਤੁਰੰਤ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ ਹਾਂ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਡਾਕਟਰ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਗੁੜੇ ਮਿੱਤਰ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਰੁੱਕਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹੋ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਖੇਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।"

ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਜੀ ਹਾਂ।" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਚੰਗੀ ਦੋਸਤੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਹਰਿਭਜਨ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟੱਕੇ ਵਰਗਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।"

ਉਹ ਸੱਜਣ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਡਾ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਬੜਾ ਦੋਸਤ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਸੈਂ, ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਟਕੇ ਵਰਗਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।"

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੰਮ ਕੀ ਸੀ ਤੁਹਾਡਾ ?" ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਦ ਕੰਮ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਐਸੇ ਜਲੀਲ ਕੰਮ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਥੇ ਹੀ ਠੰਡਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ - ਨੇਕੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਭੇਜਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਰੁੱਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਬੱਚ ਲੱਗ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਮੇਰੀ ਕੋਤਾਹੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ।"

ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਡਾ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਉਸ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ। (1980)

ਇਕ ਸੱਚਾ ਜਨ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਲੀਡਰ

ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ (WHO) ਦਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਦਾਰਸ ਸਲਾਮ (ਤਨਜ਼ਾਈਆ) ਪਹੁੰਚਿਆ ਸਾਂ। ਉੱਥੇ ਅੱਪੜਨ ਸਾਰ ਹੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੈਲਥ ਮਿਨਿਸਟਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ ਜਨ ਸੁਆਸਥ ਲਈ ਜਿਤਨੀ ਕੁ ਰਕਮ ਰਾਖਵੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤਾਂ ਮੁਹਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਹ ਦਵਾਈਆਂ ਤਾਂ ਹਰ ਹਸਪਤਾਲ ਤੇ ਹੈਲਥ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ।

ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਿਰਗੀ ਰੋਗ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ

ਹੈਲਥ ਮਿਨਿਸਟਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਖਿਆ। ਹੈਲਥ ਮਿਨਿਸਟਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਡੂ ਆ ਗਏ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ।” ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਟਕਦੇ ਹੰਡੂ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਡਿੱਗ ਪਏ।

ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਦਲੇਰੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਸਾਹਿਬ! ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਆਪ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹੋ?” ਮਿਨਿਸਟਰ ਨੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੰਡੂ ਪੂੰਝੇ, ਫਿਰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਏਥੇ ਜੋ ਬੰਦਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਗੁਰਦੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਡਾਇਐਨਿਸਿਜ਼ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ, ਜੋ ਗੁਰਦਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਉਸ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਿਤਨੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿਆਂ।”

ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਏਨੀ ਰਕਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਿਰਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਮਸ਼ੀਨ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ।”

“ਹੰਡੂ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਲਈ ਸਨ। ਮਸ਼ੀਨ ਲਈ ਇਨਕਾਰ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਸੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਡੂ ਉਤਰ ਆਏ। (1981)

ਦੂਜੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ

ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਆਨਨਦੀ ਸਕੱਤਰ ਸਾਂ। ਤਦ ਇਕ ਯਹੂਦੀ ਔਰਤ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਫਿਰੜੂ ਰਾਜਦੂਤ ਦੇ ਪਦ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਨਿਊਯਾਰਕ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸੋ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਥੇ ਆਉਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਇਕ ਰੈਸਤੇਰਾਂ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਸਮਾਂ ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ

ਆਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮਿਲਿਆ।

ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਔਰਤ ਜਾਪੀ। ਹਸਮੁਖ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਤੇ ਹਾਸਾ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਰੱਚਿਕ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੈਠਿਆਂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦੱਸੋ।

ਹੱਸ ਪਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਜਿੱਥੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓ!” ਉਹ ਫਿਰ ਹੱਸੀ ਤੇ ਇਕਦਮ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਮੈਂ ਯਹੂਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਯਹੂਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਗਰਬ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਤੋਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਬਚੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦਿਨੇ ਲੁਕਦੇ ਜਰਮਨੀ ਤੋਂ ਐਮਸਟਰਡਾਮ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਜਰਮਨੀ 'ਚੋ ਬਚ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਸੋਚਣ ਲਈ ਬੁਲਾਈ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਉਥੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ।

ਉਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਜੋ ਰੈਜ਼ੋਲਿਊਸ਼ਨ ਪਾਸ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਏ। ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿਵਾਉਣੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਬੱਚੀਏ ਤੇਰੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੀਂ।” ਸੋ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

“ਫਿਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਐਮ.ਏ.ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀ, ਫਿਰ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਐਲ.ਐਲ.ਐਮ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਆਇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਖਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਧਰਮ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਡਾਕਟ੍ਰੇਟ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਵਿੱਦਿਅਕ ਪਿਛੋਕੜ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦਾਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਦਾਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਵਾਕਈ ਦੂਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੋਚਿਆ,

ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਲਈ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ

ਸੁਆਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦਾਰਸ ਸ਼ਲਾਮ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੁਣਨ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮੇਰਾ ਰਾਉਂਡ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਜਿੱਥੋਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਪੰਜ ਸੱਤ ਮਿੰਟ ਹੀ ਪੂਰਾ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਹੋ ਗਏ। ਤੇ ਜਦ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗਾਲਬਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਤਾਂ ਵੀ, ਮੈਂ ਘਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਜਾਰੀ ਸੀ ਜਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਡਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਤੋਂ ਵੀ ਲਾਉਡ ਸਪੀਕਰਾਂ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਰੋਕ ਲਈ, ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸੇ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਲਏ ਤਾਂ ਸੁ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਸਕਾਂ।

ਤਦ ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, “ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭਾਲਦੇ ਹਾਂ, ਰੱਬ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਭਾਲਦਾ ਹੈ....ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਭਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰੁਚੀ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਫਿਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਵਿਚ, ਧਿਆਨ ਵਿਚ, ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਦਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕੋਈ ਪੱਖਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਐ.ਸੀ. ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਮੋਟਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਲਗਦਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਖਲੋਤਾ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੇ! ਕਦੇ-ਕਦੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ, ਫਿਰ ਵੇਖਣਾ ਕਿਤਨੀ ਵੱਡੀ ਆਤਮਕ ਅਮੀਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(1983)

ਸਤਿ ਨਾਮ = ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ

ਫਾਦਰ ਯੋਇਨੇ ਦਾਰਸ ਸਲਾਮ ਵਿਚ ਉਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਪੁਰਬੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੋਪ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸਨ। ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਧਰਮ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਹੀ ਮਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵੀ ਮਾਹਰ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਲੰਗਿਆ ਅਜੇ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੁਝ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਤਸਕ ਸਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਥੈਠੇ। ਅਸਾਂ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਉੱਠਣ ਲੰਗਿਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਅਸੀਂ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਲਈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਕਰੀਏ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਫਾਦਰ! ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੁਭਾਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ।”

ਸੋ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, “ਅਸੀਂ ਈਸਾਈ ਲੋਕ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭ ਬਦੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸੈਤਾਨ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਦੀ ਕੌਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਰੱਬ ਆਪ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।” ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਹੈ?” ਰੱਬ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨੇਕੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ ਬਦੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਬਦੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਜਿਵੇਂ ਸੁਰਜ ਕੇਵਲ ਧੁੱਪ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਛਾਇਆ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਵੀ ਹੈ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਛਾਇਆ ਤਾਂ ਤਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕੋਈ ਬਾਧਾ ਹੋਵੇ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਬਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਹਉਮੈ ਦੀ। ਹਉਮੈ ਵੱਲ ਮੁੰਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਚਾਨਣ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਜੇ ਮੁੰਹ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਲ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਬਦੀ ਦੀ ਛਾਇਆ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਫਾਦਰ ਯੋਇਨੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਫਾਦਰ! ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਵੱਲ ਪਾ ਕੇ।” “ਉਹ ਕਿਵੇਂ” ਫਾਦਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਡਾ ਰੱਬ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ ਨਾ?” ਫਾਦਰ ਕਹਿਣ

ਲਗੇ, “ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੌਂਕ ਦੇ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਫਿਰ ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਬਾਗੀ ਸੈਤਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੈਤਾਨ ਉਸੇ ਦਾ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆਂ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੋ ਬਦੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੋਇਆ।” ਫਾਦਰ ਯੋਇਨੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਨੇ, ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਓਟ ਨਹੀਂ ਲਈ।”

ਤਦ ਮੈਂ ਫਾਦਰ ਯੋਇਨੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਤ੍ਰਿਕੜੀ ਵਿਚੋਂ ਰੱਬ ਦੀ ਵੀ ਸਮਝ ਹੈ, ਰੱਬ ਦੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਵੀ, ਪਰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਤ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਪ੍ਰੇਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਤ ਨਹੀਂ ਰੂਹ ਸਮਝੋ ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾਓ, ਸਮਝ ਆ ਜਵੇਗੀ।”

ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੜਕੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ। ‘ਸਤਿ ਨਾਮ’ ਤੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ‘ਸਤਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਹੋਂਦ ਵੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਸਤਿ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ‘ਨਾਮ’ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ। ਨਾਮ ਕੀਹੈ? ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ‘ਨਾਮ’ ਮੇਜ਼ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਮੇਜ਼ ਤਾਂ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਵੀ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਵੀ, ਪੱਥਰ ਦੇ ਵੀ। ਚੌਰਸ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗੋਲ ਵੀ, ਤਿਕੋਨੇ ਵੀ, ਖੱਟਪੱਖੀ ਵੀ। ਸਾਦੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੜਾਊ ਵੀ। ਪਰ ‘ਨਾਮ’ ਸਭ ਦਾ ਮੇਜ਼ ਹੀ ਹੈ। ਮੇਜ਼ ਵਸਤ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਵਸਤ ਦੇ ਸਾਰ, ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ‘ਨਾਮ’ ਆਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ। ‘ਸਤਿਨਾਮ’ ‘ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਆਤਮਾ’ ਅਥਵਾ ‘ਰੂਹਅਲਕੁਦਸ’, ‘ਹੌਲੀ ਸਪਿਰਿਟ’ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਫਾਦਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ, “ਫਾਦਰ, ਤੁਹਾਡੀ ਅਸੀਸ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ‘ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਤ’ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਤਨੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨੇ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੀ ਅੰਤਰ ਹੈ।”

(1983)

ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭੁਲ-ਭੁਲਾਈਆਂ

ਤਦ ਮੈਂ ਦਾਰਸ ਸਲਾਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਉਥੇ ਬੜੀ ਵਾਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸੌਂਕ ਪੈ ਗਿਆ—

ਆਸਲ ਵਿਦਿਆ —
ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ।

ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਏ। ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹੀ ਉਹ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਨਕਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਸਾਨੂੰ ਰਲਗੱਡ ਹੋਏ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਅੱਡ ਮੰਨ ਕੇ ਭੁਲਖੇ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਯਥਾਰਥ ਅਸਾਂ ਕਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ? ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਨੁਮਾਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਾਏ: “ਯਥਾਰਥ ਉਹ ਹੈ ਨਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ! ਸੱਚ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਪੁਰ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਲਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਭਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੇਖਣ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਡੀਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਡੀਕਦੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸੇ ਤੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।” ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੋਣੇ, ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਭੁਲ-ਭਲਈਆ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਢਾਦਰ ਯੋਇਨੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ।। ਢਾਦਰ ਯੋਇਨੇ ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਦਰੀ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਕੁਝ ਲੋਕ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭੁਲ-ਭਲਈਆ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਅਧਣੀ ਵਡਿਆਈ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਜਤਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਪਿਆਜ਼ ਦੇ ਛਿਲਕਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-ਨਿਰੇ ਛਿਲਕੇ ਹੀ ਛਿਲਕੇ—ਵਿਚ ਗਿਰੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। (1983)

ਏਕਾਂਤ ਦਾ ਲਾਭ

ਸੰਨ 1986 ਈਸਵੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਸੁਅਸਥ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਰਮਾ ਭੇਜਿਆ, ਉਥੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਅਸਥ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ

ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ।

ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਜਣੋਂ ਸਾਂ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਇਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਤੇ ਇਕ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਰੰਗੁਨ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਤੇ ਨਰਸਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਜੁਗਤਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਫਿਰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਮਾਂਡਲੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਇੱਕ ਝੀਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਰੂਸੀਆਂ ਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਸਾਡਾ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਸਾਂ ਦਸ ਦਿਨ ਉਥੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਰੰਗੁਨ ਪਰਤ ਕੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਮਾਂਡਲੇ ਕੀ ਪਹੁੰਚੇ, ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਬਿਜਲੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬਰਮਾ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਰੇਲਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਗੀਆਂ, ਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਟੀਵੀ ਆਦਿ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਇਤਿਆਦਿ। ਸਾਡੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆਂ। ਜਿਥੇ ਅਸਾਂ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ ਦੇਣੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਪਰਤਣ ਤੱਕ ਉਡੀਕਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਦੇਵੇਂ ਸਾਥੀ ਜੋ ਪੱਛਮ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਨ, ਤੇ ਕਦੇ ਨਿੱਚਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠੇ, ਬੜੇ ਤਿਲਤਿਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਦਫਤਰ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਣ, ਬਿਜਲੀ ਕਦੋਂ ਆਵੇਗੀ।

ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਿਹਿੰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਡਾਕਟਰ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆਂ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸੰਬੰਧੀ ਲਈ ਡਾਕਟਰੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਕਿਆਸ ਗਲਤ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਡਾਕਟਰ ਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਏਕਾਂਤ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਓ। ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਐਸੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਨਾ ਸਮਝੋ, ਰੱਬ ਦੇ ਸਮੀਪ ਹੋਣ ਦਾ ਅਉਸਰ ਸਮਝੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਸੀ ਇਕਾਂਤ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁੜ ਕਦੇ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ, ਕੋਈ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨਹੀਂ ਖੜਕਣਾ, ਕਿਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ, ਕਿਸੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨੀ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ ਵੀ 'ਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨੀ। ਕੇਵਲ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋਣੇ ਹੋ। ਹੋ ਜਾਓ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਸੱਚੇ ਅੱਗੇ-ਨੰਗੇ, ਨਿਸੱਕਤ, ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰੇ, ਟੁਟੇ ਹੋਏ, ਪਾਪਾਂ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਇੱਕਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਣਾ। ਤਦ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰਨ ਦੇਣਾ ਤੇ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਰੱਬ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਣਾ।”

ਉਹ ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਏਕਾਂਤ ਦੇ ਲਾਭ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਦੱਸ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਲਾਉਂਜ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਨੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਮਨ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ, ਪਰ ਅਦਿੱਖ, ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਬੈਠਾ ਆਪ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(1986)

ਦਾਰ ਜੀ !

ਸ੍ਰੀ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਵਾਲੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਏ। ਆਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣ, ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਕੁਝ ਉਲਝਨ ਵਿਚ ਹਨ, ਸੋ ਝਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਣਾਅ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਦਾਰ ਜੀ! ਮੈਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮੱਦਾਹ ਹਾਂ। ਬਾਹਰਵੀਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰਣ-ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਸਾਂ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ‘ਸਾਵੀਂ ਪੱਧਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ’ ਤੇ ‘ਸੁਖਾਂਵੀ ਸੁਧਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ’ ਮੈਨੂੰ ਸੇਧ ਬਖਸ਼ਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।”

ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵਿਚੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਡਾਂ: ਨੇਕੀ ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਂ ਬੜਾ ਸ਼ਰਧਕ ਸਾਂ। ਨੇਮ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਦਾ। ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਇੱਕ ਗੱਲ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਦਾ ਅੱਖਰਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੱਤਰੇ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਡਿੱਗਣ ਦਿੰਦੇ। ਜੇ ਡਿਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦੇਂ ਤੇ ਸਾਂਭ-ਸਾਂਭ ਰੱਖਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਉਸ ਦਿਨ ਵਧੇਰੀ ਜਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਾਗਜ ਏਨੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲਣਗੇ। ਸੋ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਤਦ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਵੀ ਚਲਾਈ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਉਹ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਚੰਗੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇਵੇ ਪਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ। ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਵੀ ਸੁਧਰਨ ਲੱਗੇ। ਘਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਦਾਮਾਦ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਉਦੋਂ ਸੋਵੀਅਤ ਰੂਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਡਾਕਿਆਂ। ਮੈਂ ਉਹ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੀ ਸਾਂ, ਨਾਲੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਲਾਸਿਕ ਜੋ ਮਿਲੇ ਉਹ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮੇਰੀ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਚੋਖਾ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਂ ਬੋਲਾਰਾਮ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੂਨੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖੂਨ ਵਹਾ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ? ਪਰਿਵਰਤਨ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਮੈਂ ਇਕ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੁਰਿਆਂ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਕ ਦੂਜੀ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿਚ ਆ ਫਸਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਦਾਰ ਜੀ!...” ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵਿਚੇ ਕੱਟ ਕੇ ਬੋਲੋ, “ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦਾਰ ਜੀ ਕਿਉਂ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੋ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤੇ ਨਵਤੇਜ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਸਾਂ, ਉਹ ਮੈਂਹੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆ ਸੁਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਜਦ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ‘ਦਾਰ ਜੀ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਦਾਰ ਜੀ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੀ ਦਾਰ ਜੀ ਹੋਏ।”

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਫਿਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਦਾਰ ਜੀ, ਸਾਡੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ‘ਤੇ ਕੱਜਣ ਕਿਉਂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜੇ? ਤੁਸੀਂ ਮੌਲਿਕ ਜੀਉਂਤੇ ਹੋ, ਮੌਲਿਕਤਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ।”

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਨਮ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਆਸੀਂ ਕੋਈ ਡੇਢ ਕੁ ਘੰਟਾ ਹੋਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਚੱਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਏ ਹੋ, ਕੁਝ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਅੰਗੀ ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਓ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਆਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਕੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਸਰ ਛੱਡਦੀਆਂ ਹਨ?”

ਸੰਤੁ ਮਿਲੈ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਹੀਐ

ਮਿਲੈ ਆਸੰਤੁ ਮਸਟਿ ਕਰਿ ਰਹੀਐ।” (ਪੰ: 870)

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਦਾਰ ਜੀ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ।”

ਅਸਲੀਲ ਬੋਲਾਂ ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਲੋੜ

ਕੰਵਰਜੀਤ, ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗਏ। ਉਹ ਸੱਜਣ ਇਹ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਕਵੀ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ ਮਨੋਚਿਕਿਤਸਕ ਹਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮੁੱਢਲੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਸਾਡੇ ਕਿੱਤੇ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਆਸਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੇਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕਿ ਉਸ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਵਰਜਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਾਨੂੰ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ
ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਾਲਗਿਰਾਹ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਜੇ ਆ ਸਕੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੇ ਸਕੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ।” ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਇਹ ਨਿਮੰਤ੍ਰਣ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦਿਨ ਬੜੀ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਸੀ। ਬੜੇ ਲੋਕ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੂਬ ਜਸ਼ਨ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਦੁਬਾਰੇ ਤਿਬਾਰੇ ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਅਸਾਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਅਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੇ ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਐਲਬਮ ਵਿਖਾਉਣੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਹੋਰ ਰੁਕ ਗਏ।

ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਐਲਬਮ ਕੱਢ ਲਿਆਈ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਐਲਬਮ ਦਿਖਾਲਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਐਲਬਮ ਅੱਧ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਥਾਂ ਇਕ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਹੈ।” ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਦੱਸੋ!” ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਮੈਂ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਵੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਛੱਕ ਗਈ।” ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਤਾਂ ਝਾਕਾ ਲਾਹ ਲਿਆ ਜੇ, ਹੁਣ ਹੀ ਦੱਸੋ।”

ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਇਹ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਪਤੀ, ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਜੱਡ ਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੁਆਮੀਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਹੋਣੈ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਵੀ। ਪਰ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।” “ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਜੀ ਆਪੇ ਬੋਲ ਪਏ, ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਇਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਕਾਮੁਕ ਗੱਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀਆਂ ਕੋਲੇ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਨੇ ਜਾਂ ਸੁਣ ਲੈਣੀਆ ਨੇ। ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਜਾਂ ਨਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਦਾ ਹੈ। . . .”

ਤਦ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚੇ ਟੁੱਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀਆ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣ ਲਈ ਹੋਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸੁਣ ਲੈਣਗੇ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਜੱਡ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ

ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਾਂਹਵੇਂ ਸਭਯ ਪੱਧਰ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਨਮੂਨਾ
ਅਵਿਰਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਸਿਖ ਸਕਣ ਤੇ
ਸਭਯ ਜਗਤ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਬਣ ਸਕਣ।”

ਉਸ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ
ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕੋਈ ਐਸੇ ਭੈਤੇ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਬਚਨ
ਰਿਹਾ।”

(1991)

“ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਵਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗੀ”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੌਂ ਨਵਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ
ਦੀ ਯਾਤਰਾ ‘ਤੇ ਗਏ ਸਾਂ। ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥੇ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਨਾਮ
ਧੁਨ ਲੱਗੀ ਰਹੀ।

ਗੋਬਿੰਦ ਧਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆਯੋਜਿਤ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ
ਸ਼ਾਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸਨ, ਸਾਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨ ਦੇਖਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ
ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ
ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ, ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਂ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ
ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 10
ਵਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਸੱਜਣ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ
ਲਿਖਵਾ ਦੇਣ।

ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਇਕ ਵਿਆਹੁਤਾ ਲੜਕੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ। ਕਹਿਣ
ਲੱਗੀ, “ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਆਈ ਹਾਂ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀ ਕੋਲ ਨਾਮ ਲਿਖਾਣ ਗਈ
ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।” ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ
ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸ: ਸ਼ਾਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਉਹ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ
ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ
ਦੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ
ਆਈ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ?”

ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਉਹ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ, ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਪਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਯਾਰੀ ਹੈ?

ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ? ਤਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ 'ਜੀ ਨਹੀਂ' ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਤਦ ਤੁਹਾਡੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਹਿਤ ਨਿਭ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਸੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਛਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।"

ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ ਤੇ ਉਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਆ ਜਾਣਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਉਹ ਲੜਕੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਛੁਹਲੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਪਰਤ ਗਈ।

ਪੂਰੇ ਵਕਤ ਸਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਉਹ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਵੀ ਉਥੇ ਸਨ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਬੀਬੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਛਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਆ ਗਏ ਹੋ?"

ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਇਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਛਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ?"

ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ।"

ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਯਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ। ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।"

ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਪਤੇ ਕਿ ਦੰਪਤੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਿਭਦਾ ਨਹੀਂ।" ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤਦ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛਕਾਉਂਦੇ।"

ਤਦ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨਿਰੁਤਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਇੰਜ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛਕਾਇਆ।"

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਬੱਚੀ ਉਥੇ ਆਈ ਜਿਥੇ ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ —
ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਂ ਖਲੋਤੇ ਸਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅਜਥ ਨੂਰ ਸੀ। ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫਤਹਿ ਗਜਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਵਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗੀ।"
(1996)

ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਰੱਖਦੇ ਹੋ?

ਮੈਂ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਛਿਆਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪੜਾ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਸੀ। ਕੋਈ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਦਾ ਜਥਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਉਹ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਠਹਿਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਤੁਰਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਢਾਹ ਸਕਣਾ ਕਿਤਨਾ ਕਠਿਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਖੋਲਣੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦੀ ਤਾਂ ਜੁ ਰੱਬ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਮੂੰਹੋਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਕਰੀ ਜਾਵਾਂ ਪਰ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਕਈ ਉਲ ਜਲੂਲ ਪਾਸਿਆਂ ਵੱਲ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰੇ।

ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਰਾਹਨੁਮਈ ਕਰ ਸਕੇ। ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ, ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਵੀ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਾਂ।

ਇਕ ਲੜਕੀ ਕੋਈ ਸਤਾਰਾਂ-ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਪੈਦਲ ਤੁਰਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੇਡਾ ਵੱਜਾ ਤੇ ਉਹ ਉਲਰ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਮਰਕੋੜੀ ਗਈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਖਰੂੰਫੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਦਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਦਰਦਨਾਸ਼ਕ ਕਰੀਮ ਦੀ ਮਾਲਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬੜੀ ਬਹਾਦਰ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਟਾਂ-ਫੇਟਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਸਦੇ-ਹਸਦੇ ਢੱਲੀਆਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੁਰਤੇ ਦਾ ਦਾਮਨ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਹੰਡੂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕਦਮ ਵਹਿ ਤੁਰੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ,

"ਕਾਸ਼ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਹੁੰਦੇ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਬੇਟੀ ਮੈਂ ਵੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹਾਂ।" ਉਹ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਪਈ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਇਉਂ ਨਾ ਕਹੋ। ਰੱਬ ਕਰੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਰਕਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਡੀ ਚੁਪ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ। ਜਦ ਮੈਂ ਏਥੇ ਡਿੱਗੀ, ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਚੱਪੜ ਪੈਦੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਵੇਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ।' ਫਿਰ ਜੇ ਮੈਂ ਪੈਰ ਮਚਕੋੜੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਲੰਗੜਾਦੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ, "ਐਵੇਂ ਮਚਲ ਨਾ ਮਾਰ। ਮੈਂ ਸਭ ਬਹਾਨੇ ਜਾਣਨਾਂ, ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨੀ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਨਾ ਪਰਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੀ ਜਾ। ਪਰ ਦਲੇਰ ਹੋ ਜਾ। ਡਰ ਨਹੀਂ, ਡਰਾ ਕੇ ਰੱਖ। ਬਹਾਦਰ ਬੰਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਟਿੱਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।"

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਬੱਚੀ ਇਕਦਮ ਉੱਠ ਖਲੋਤੀ ਤੇ ਜੈਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ, "ਬੋਲੋ ਸੋ ਨਿਹਾਲ।" ਲਾਗਲੀ ਸੰਗਤ ਨੇ "ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ" ਆਖ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਬੱਚੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ। ਕਹਿਣ ਲਗੀ, "ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ।"

ਅੱਠ-ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਬੱਚੀ ਮੇਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਆਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰਾ ਹੰਸੂ-ਹੰਸੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਘੁਟ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਡਾਕਟਰ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਦਾ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ ਧਾਰ ਲਿਆ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਬੱਦਲ ਹਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਜਦ ਘਰ ਪਰਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕੁਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਦੁਨੀਆਵੀ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਗਿਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚੋਂ ਚਿਮਟਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵੀ ਭੰਨ ਦਿਤੀ ਤੇ ਗਿਲਾਸ ਵੀ। ਉਹ ਤਿਲਤਿਲਾ ਉਠੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ

ਹੱਥ ਉਠਾਇਆ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਪਕੜ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਰੱਖਦੇ ਹੋ? ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਵਸਦੇ ਹਨ।" ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਤਿ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਠੰਡੰਬਰ ਗਏ ਤੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੋਲੋ, ਪੰਜ ਵਾਰੀ।" ਉਹਨਾਂ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਚਲੀ ਆਈ। ਰਾਤੀਂ ਇੱਕ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਸੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਥੈਰ ਲੈ ਦੇ। ਬਚੀਏ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬੋਤਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜੀ, ਮੇਰਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੇਮਕੁੰਟ ਜਾਵਾਗਾਂ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਆਵਾਂਗਾ।" (1999)

ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਰੱਬ ਆਪ ਸੀ

ਤਦ ਮੈਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿੱਚ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਘਰੋਂ (ਕਪੂਰਥਲੇ) ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰ ਹਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਖਰੀ ਬੱਸ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਹੀ ਸਨ। ਦਰਖਾਸਤ ਦੇ ਕੇ ਜਾਣ ਜੋਗਾ ਵਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਉਸਦਾ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਵਰਕਾ ਪਾਂਤਿਆ, ਉਸ ਉਪਰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬਾ ਵੱਲ ਦਰਖਾਸਤ ਛੁੱਟੀ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੀ ਤੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘਾ ਦੇਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦਫ਼ਤਰ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਜਦ ਮੈਂ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, "ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਉ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਫਿਟ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ।" ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋ ਮੈਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਐਵੇਂ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬਾ ਕਿਸੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਇਕ ਘਰ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਡਿਊਫੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਤੇ ਡਿਊਫੀ ਵਿਚ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਦਰੀ ਉਪਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਡਿਊਫੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਮੇਰੇ ਮੌਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਬੇਟਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ? ਜਾ, ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਹੋ ਜਾ। ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਆਵੇਗੀ, ਜਿਹੜੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ ਕਰ ਲਵੀ”। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ, ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਇਸ ਬੁੱਛੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ (ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ਸੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਜਾਪਦੀ ਸੀ) ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ? ਉਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸੀ ਰਹੀ।

ਖੈਰ, ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਪਰਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਿਆ ਤੇ ਡਾਕੀਏ ਨੇ ਦੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਬੁਝੇ ਹੋਣੋਂ ਅੰਦਰ ਸਰਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਤੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈਆਂ।

ਪਹਿਲੀ ਚਿੱਠੀ ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਜਮਾਤੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ ਅਸੀਂ ਬਟਾਲੇ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਚਾਰਜ ਲੈ ਲਉ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ”।

ਦੂਜੀ ਚਿੱਠੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੂ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਪੀ. ਦੀ ਸੀ (ਜੋ ਬਾਦ ਵਿਚ ਸਪੀਕਰ ਬਣੇ) ਉਹਨਾਂ ਲਿਖਿਆ, “ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫਤਾਵਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅੱਖਬਾਰ 'ਸਪੋਕਸਮੈਨ' ਨਾਮ ਦਾ ਕੱਢਣ ਲੱਗੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਐਡੀਟਰ ਬਣਨ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦੇ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ”।

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ, ਬੁੱਛੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੇਈ ਦੇ ਤਿਹਾਈ ਤਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਤੀਜੀ ਚਿੱਠੀ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਾ, ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਉਹ ਆਈ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸੋਗਿਆ। ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਿਆ ਤਾਂ ਚਪੜਾਸੀ ਇਕ ਤਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤਾਰ ਰਾਤਿੰ ਕੁਵੇਲੇ ਆਈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਗਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਸੁਵੱਖਤੇ ਹੀ ਲੈ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਅਵੰਗਿਆ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਿਮਾ

ਮੈਂ ਤਾਰ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀ । ਇਹ ਤਾਰ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸੀ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਤੁਸਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਰਜਿਸਟ੍ਰਾਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਦਰਜਾਸਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਇਹ ਅਸਾਮੀ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਇਤਲਾਹ ਦਿਓ” ।

ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਮੇਰੇ ਮਨਪਸੰਦ ਸੀ । ਸੋ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੰਢਾਈ ਕਿ ਉਸ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਚਾਹਾਂ ਚੁਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ।

ਮੇਰਾ ਜੀ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਉਸ ਬੁੱਛੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂ । ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੀ ਨਾ ਆਵੇ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ - ਕਿਤਨੀ ਬੇ - ਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ । ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਛਾਣ ਮਾਰਿਆ । ਉਦੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੰਟੇ ਡੇਢ ਵਿਚ ਆਰ-ਪਾਰ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਚੱਪਾ-ਚੱਪਾ ਛਾਣਿਆ । ਪਰ ਉਸ ਡਿਊਡੀ ਵਰਗੀ ਡਿਊਡੀ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਰਧ ਬਾਬਾ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਮਕਲਾਮ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਉਹ ਬਾਬਾ ਕੌਣ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸੀ । ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ ਉਹ ਬਾਬਾ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰੱਬ ਆਪ ਸੀ” ।

(1952)

ਇਕ ਦਾਨਵੀਰ ਦੀ ਬਾਤ

ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਉਦੋਂ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਨ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ। ਉਦੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਦਨ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਕਾਰਣੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕਈ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੇ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪੂਰਵ ਰਾਜਦੂਤ,

ਡਾ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੂਰਵ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ, ਭਾਈ ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲਿਸਟ, ਜਨਰਲ ਅਰੋੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਜਨਰਲ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਮਰੀਕਾ 'ਚੋਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਯੋਗੀ ਜੀ, ਡਾ: ਕਪਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਰਵਾਹ ਉਚੇਚੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਦਨ ਦੀ ਆਨਹੇਰੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਸਦਨ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਰਕਮ 45 ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਟੈਕਸ ਨਾ ਦੇਣਾ ਗੁਨਾਹਗਾਰੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਗੁਨਾਹਗਾਰੀ ਦਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਦੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨੋਂ ਜਣੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਸਵਾਸਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ਜੇ ਇਕ ਗੇੜਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਮਾਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗੇ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਰਚ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜੋ ਉਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਲੈਂਦਾ ਆਵਾਂਗਾ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਰਾਹਿਆ ਤੇ ਸ਼ੁਭ-ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਤੇਰਿਆ।

ਮੈਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਕੋਲ ਸੇਨ ਹੋਜੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਥੋਂ ਪਾਲੇ ਆਲਟੋ ਵਿਖੇ ਡਾ. ਕਪਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਖਾਣਾ ਖੁਆਇਆ, ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਉਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਅਮਰੀਕੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਲਾ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ ਸਦਨ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਮਾਯੂਸ ਤਾਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਕੋਇਟੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਨਕਦ ਦਿੰਦੇ, ਜਾਂ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਐਲਾਨ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ, ਫਲਾਣੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਏਨੇ ਰੂਪਏ ਨਕਦ, ਜਾਂ ਏਨੇ ਰੂਪਏ ਇਕਰਾਹੀ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਇਕਰਾਰ ਤਾਂ ਹਰ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ

ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ

ਵਾਰ ਫੇਰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਕੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਕਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੰਹ 'ਚੋਂ 'ਇਕਰਾਰੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਇਨਕਾਰੀ' ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਤਦ ਮੈਂ ਸੇਨ ਹੋਜ਼ੇ ਤੋਂ ਲਾਸ ਐਂਜਲਿਸ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਤਦ ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, “ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੰਮ ਆਇਆਂ ਹਾਂ ਤੇਰਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆਂ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਿਵੇਂ ਮੋੜ ਦੇਵੇਂਗਾ, ਮਾਲਕਾ?” ਤਦ ਮੈਂ ਪਰਤ ਕੇ ਸੇਨ ਹੋਜੇ ਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋਹਤੇ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਨੇ ਘਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਇਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜ-ਦੱਸ ਮਿੰਟ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬੋਲ ਦੇਣਾ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ! ਜ਼ਰੂਰ ਬੋਲਾਗਾਂ”।

ਕੀਰਤਨ ਹੋਇਆ। ਕੀਰਤਨੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਲਾਇਆ, “ਸਾਚੇ ਸਾਹਿਬਾ ਕਿਆ ਨਾਹੀ ਘਰ ਤੇਰੇ”, ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਲਾਇਆ, “ਮੇਰੀ ਇਛ ਪੁੰਨੀ”। ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ ਲਾਇਆ, “ਅਉਸਰ ਲੱਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੇਰਾ”। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਸ਼ਵਾਸਨ ਦਿਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਮਿੰਟ ਬੋਲਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਬਾਰੇ ਹੀ ਬੋਲਿਆ।

ਭੇਗ ਪਿਆ ਤੇ ਇਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸੱਜਣ ਡਾ: ਇੰਦਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਸੰਸਥਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, “ਡਾ: ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਕੇਵਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਹੀ ਆਏ ਹੋ ਕਿ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵੀ ਆਏ ਹੋ?” ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਆਉਣ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਟੈਕਸ ਤਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿੰਨੀ ਰਕਮ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।” ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ, “ਕੋਈ 45 ਕੁ ਲੱਖ ਰੁਪਏ।” ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਚੈਕ ਬੁੱਕ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕ ਲੱਖ ਡਾਲਰ ਦਾ ਚੈਕ ਕੱਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣ ਲਈ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਐਸੇ ਦਾਨੀ ਵੀਰ ਕੌਮ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਕੌਮ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ, ਇਕ ਝਾਤ

ਆਸਰਾ ਤੇ ਦੇਖਭਾਲ

- 1590 ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ
ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ
- ਮੁੜ ਵਸਾਉ ਕੇਂਦਰ
- ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ 'ਅਪਣਾ ਘਰ'
- ਖੇਡਾਂ ਲਈ ਸਹੂਲਤਾਂ
- 24 ਘੰਟੇ ਸੇਵਾਦਾਰ

ਡਾਕਟਰੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ

- ਦਵਾਈਆਂ
- ਡਾਕਟਰੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ
- ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਥੀਏਟਰ
- ਮਸਨੂਈ ਅੰਗ ਕੇਂਦਰ
- ਫਿਜ਼ਿਓਥੇਰੇਪੀ ਕੇਂਦਰ
- ਡੈਂਟਲ ਕਲੀਨਿਕ
- ਅਲਟਰਾਸਾਊਂਡ ਸੈਂਟਰ
- ਸੈਂਸਰੀ ਰੂਮ

ਨਿਸ਼ਲਕ ਵਿੱਦਿਆ

- ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ
ਸਕੂਲ, ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ
- ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ,
ਬੁੱਟਰ ਕਲਾਂ, ਕਾਈਆਂ
- ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਫਾਰ ਦੀ
ਡੈਂਡ, ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ
- ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਆਫ
ਸਪੈਸ਼ਲ ਐਚੂਕੇਸ਼ਨ, ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ
- ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿੱਤਾ ਸਿਖਲਾਈ
ਕੇਂਦਰ, ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
- ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਆਫ
ਸਪੈਸ਼ਲ ਐਚੂਕੇਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਵਾਤਾਵਰਣ

- ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਨਰਸਰੀ
- ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣ ਮੁਹੰਮ
- ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ
- ਬਾਗਬਾਨੀ
- ਪਾਣੀ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ

ਜਾਗਰੂਕਤਾ

- ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ
ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ
- ਸੈਮੀਨਾਰ ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ
- ਟੀ.ਵੀ. 'ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ
- ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ
ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ
- ਵੀਡੀਓ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਸਹਾਇਕ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ

- ਡੋਅਰੀ ਫਾਰਮ
- ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ
- ਗੋਬਰਨ ਗੈਸ ਪਲਾਂਟ

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਇਆ ਹੈ।

ਮਨੋਚਿਕਿਤਸਾ (Psychiatry) ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਾਮਣਾ ਕਰਮਾਇਆ। ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ. ਚੰਡੀਗੜ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਰਹਿਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਚਾਰ ਵਰ੍਷ ਜਠੀਵਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ (WHO) ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਸਲਾਹਕਾਰ ਰਹੇ। 1989 ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਬਤੋਤ ਵਿਅਵਸਾਈ ਐਵਾਰਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋਇਆ। ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ

ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ।

ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਆਫ ਵਰਲਡ ਰਿਲਿਜਨਨ ਸਿਕਾਗੇ 1993 ਵਿਚ, ਤੇ ਬਾਰਮੀਲੋਨਾ 2003 ਵਿਚ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਯੂਨੈਸਕੋ (UNESCO) ਦੇ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕੀਤੀ।

ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰੀਸਰਚ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਆਪ ਚੇਅਰਮੈਨ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਡਾਗ ਵਿਚ ਪੋਫੈਸਰ ਆਫ ਐਮੀਨੀਸ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ 'ਆਰਡਰ ਆਫ ਦੀ ਖਾਲਸਾ' ਐਵਾਰਡ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਵੀ ਤੇ ਸੁਝੁੱਧ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਲੰਗੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਪਿਤ ਮੋਕਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਐਵਾਰਡ, ਸਾਹਿਤ ਸੌਮਣੀ ਐਵਾਰਡ, ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਐਵਾਰਡ ਨਾਮ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਆਪ ਗਿਆਨਪੀਠ ਐਵਾਰਡ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕੈਡਮੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਵੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

—ਰੇਣੂਕਾ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਸੰਸਥਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਜੀ ਦੀ ਅਤੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਟਰੱਸਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸੁਹਾਊਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ-ਲਿਖੋ ਨੌਜਵਾਨ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਸਮਝ ਸਕਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਅਣੁਗਾਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ।

—ਮੁਖਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਆਨਰੋਗੀ ਸਕੱਤਰ, ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ :

ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ

ਪ੍ਰਧਾਨ, ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੋਸਾਇਟੀ (ਰਜਿ.) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ